

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

Јовица Аћин, Ана Ристо-
вић, Ђорђе Писарев, Фрања

Петриновић, Тадеуш Ружевић, Јо-

зеф Шкворецки, Станислав Барањчак,

Марко Стојкић, Ивана Гађански **ОГЛЕДИ:**

Љиљана Пабловић-Самуривић, Јасна Стојано-

вић, Борислав Ђуровић **СВЕДОЧАНСТВА:** Алексан-

дар Тишма, Јован Радуловић, Мирослав Јосић Вишњић,

Светлана Бојм, Нада Савковић **КРИТИКА:** Гојко Божо-

вић, Ђорђе Деспић, Младен Весковић, Зоран Ђерић,

Миодраг Јовановић, Бранислава Васић, Сава Дамјанов,

Марија Цунић-Дрињаковић, Добривоје Станојевић, Дејан

Милутиновић

Министарство културе Републике Србије,
Покрајински секретаријат за образовање и културу и предузеће
РСГВ из Новог Сада омогућили су редовно објављивање
Летописа Матице српске.

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавец (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991), Славко Гордић (1992—2004)

Уредништво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредништва
ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор
ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор
БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис“. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

E-mail: letopis@maticasrpska.org.yu
Интернет адреса: www.maticasrpska.org.yu

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

САДРЖАЈ

Јовица Аћин, Месец дана позитиван	1017
Ана Ристовић, Страхови	1030
Ђорђе Писарев, Колекционар	1035
Фрања Петриновић, Принудни управник пијачних страсти	1042
Тадеуш Ружевић, Шта с тим што у сну	1050
Јозеф Шкворецки, Реакционар Кон	1054
Станислав Барањчак, Хируршка прецизност	1057
Марко Стојкић, Танталово воће	1061
Ивана Гађански, Три песме	1065

ОГЛЕДИ

Љиљана Павловић-Самуровић, Сервантесов „Дон Кихот” данас — Проучавање и вредновање	1068
Јасна Стојановић, Сервантесов „Дон Кихот” и друштвени ро- мани Јакова Игњатовића	1089
Борислав Ђуровић, Мултикултурализам и мањинско питање	1107

СВЕДОЧАНСТВА

Александар Тишма, Писма Соњи	1129
Јован Радуловић, Сто година од рођења Владана Деснице	1148
Мирослав Јосић Вишњић, О наградама, сад ја причам	1161
Нада Савковић, Заводљивост спорог ритма сећања (Разговор са Светланом Бојм)	1165

КРИТИКА

Гојко Божовић, Све боје: црно (Милан Ђорђевић, Црна помо- ранца)	1175
---	------

Борђе Деспић, У срцу постмодерне мистификације (Борђе Писарев, У срцу града)	1177
Младен Весковић, Превредновање једног мита (Миленко Пајић, Мерилин — вечити симбол страсти)	1181
Зоран Ђерић, Успешна песничка синтеза (Јасна Мелвингер, Возелница)	1184
Миодраг Јовановић, Гледати и видети (Олга Микић, Српско сликарство 18—20. века)	1188
Бранислава Васић, Последњи осврт на српски постмодернизам? (Сава Дамјанов, Постмодерна српска фантастика)	1191
Сава Дамјанов, Књижевна фантастика као „задовољство у тексту” (Просветина књига фантастичне приче)	1194
Марија Цунић-Дрињаковић, Нова осветљења Аполинеровог дела (Михаило Павловић, Мој Аполинер/Мон Apollinaire)	1196
Добривоје Станојевић, Од читања до разумевања (Милена Стојановић, Књижевни врт Борислава Пекића)	1200
Дејан Милутиновић, Млади писци, прве књиге (Јелена Савић, Експлозивне трунчице; Оливера Скоко, Пераст — Амстердам; Маријана Милошевић, Читање, у огледалу; Ненад Николић, Кастриране јуноше)	1204
Бранислав Карановић, Аутори Летописа	1208

ЈОВИЦА АЋИН

МЕСЕЦ ДАНА ПОЗИТИВАН

Никад, баш никад се није осврнуо на мене. Није ме погледао. Ни онако летимице. Ни кад је зарањао у дубине, не баш мале. А сад, од ноћас, не може да одвоји очи од мене. Очи су му биле најпре унезверене, затим гневне, па снисходљиве, напоследку сетне. И тако, гледа ме све опчињенији на том луку од поплашеног ока до ока које прихвата осуду док гасне. Најзад, нисам могао више а да и ја у њега не погледам.

Сви су негативни. Не зна да ли је то разлог, али сви зраче неком нездравом снагом. Пуни су живота, кипти у њима, и воле живот, разумљиво, како би он никад рекао, напосто ки-дишу на живот, као да би да свој живот испију одједном, до дна, јер су га толико жедни.

А он је позитиван. И тако, док је трепнуо оком, смлављен је, гледа мрачно на друге, поплашен је, и пун срџбе, у неверици да је баш њега погодило. Није то ни неверица, јер би она значила можда некакву наду. Не, нема ни неверице колико год да би он хтео да каже да га је обузела неверица, јер заправо ни трага од ње, него је само замишља, хватајући се за сламку. Измишљену сламку.

Позитиван је. Ко то доживи, зна, може да се опрости од свега, и најбоље је да се, ако је иоле остало тада неке снаге у њему, баци на последње припреме. Позитиван је, и то је непобитно сазнао, вечерас.

Прошле ноћи, наједном му је дошло, или је ипак разумео неку скровиту поруку у себи, да оде у Студентску клинику и да се тестира. Не припада чак ниједној ризичној групи. Иако у физички вишој класи, професионални ронилац, са степеном мајстора ронилаштва, стар тридесет и пет година, и кога познаници другарски зову Прота, прилично рутав, чак и по ле-

ђима, умео је да препозна извесне ствари у подвајању људи, и говорио је: какав недостојан израз, ризична група! Отишао је, разуме се, после поноћи. Узели су му крв и дали шифру. Анонимност загарантована.

Како се уопште припремати за крај? Ако неко има рецепт за то, он га нема. Можда напросто заћутати и чекати. Са Лидијом, са главом у њеном голом крилу, на њеном грму који мирише на купину уз дашак мочваре, са погледом одоздо упртим у њене очи. Можда напросто заћутати и живети сваки тренутак као последњи, јер јесте последњи, и на све ствари гледати онако како их гледате кад знате да их последњи пут видите. Научити, преко ноћи, да будете бољи у остављању ствари иза себе, бољи у заборављању ствари, посебно оних до којих вам је веома стало. Можда ништа не говорити, пописати послове које још можеш да стигнеш да посвршаваш, и онда покушати заиста да их посвршаваш. Али, кад сте позитивни, па овако као он, чак и више него позитивни, већ осуђени, да ли остаје икаквих послова за свршавање? Можда да заћути и само записује сваки тренутак, одустајући, почевши од овог трена, од сваког живота, и то одустајање претварајући у жељу да још каже, записујући, понешто онима које воли и које мора да остави? Или је целисходније да не сазнају да их воли, као и да не знају да их оставља све док их не остави, и то буде неповратно?

Вечерас је поново отишао на Клинику, рекао своју шифру и у коверти са исписаном шифром добио резултат теста. Изишао је. Стотинак метара низ улицу, застао је и отворио омотницу. Добитак или не? Најежио се. Хтео је да завапи. Грло му се стиснуло. Стомак му се претворио у врећу са стакленим опиљцима. Одмах се вратио. Питао је девојку, која му је била дала папир, може ли бити грешке. Упутила га је да се попне на спрат и јави лекару. Позитивни сте, рекао му је тај лекар, необријан, човек млађи од њега, и насуо му газиране воде.

Принео је чашу уснама, па је одложио на сто. Није могао ни гутљај. Машио се поново за чашу и поново је одложио.

И не само да сте позитивни, него сте позитивни на најгорим могућим начин, и не знам шта бих могао више да вам кажем, рекао је лекар. Нисте болесни, али већ као да јесте. Са високим процентом сте, пуни до врха. Вируси врве у вама. Не могу да то схватим. Морам о томе да саставим извештај. Сутра ћете можда већ бити болесни. Није требало ни да се тестирате, сматрао је, јер за неког понекад је боље не знати. Чудо да јесте. По тесту нема знакова да убризгавате неку дрогу. Видело би се у крви. А кад се болест покаже, код вас ће то надаље ићи стреловито, у галопу. Болест ће вам се свакако показати.

По досадашњем искуству, најкасније за месец дана. Кад добијем мишљење на свој извештај, обавестићу вас, ако ми дате адресу. Имате гаранцију да ништа о вама не сме бити злоупотребљено. Морамо да вас региструјемо, макар и под шифром, али само од вас зависи хоћете ли или нећете да се идентификујете. Засад сте — тражио је реч и веома тихо рекао, колебљиво — срећни ако издржите месец дана у овом стању без болести. Затим морате да прихватите интензивни медицински надзор. Постаје болно, а ми ћемо настојати да вам олакшамо. Имали сте скоро трансфузију? Не. Још неко позитиван или већ болестан из ближе родбине? Требало би да нам дате и податке с ким сте све били у интимној вези, знате већ како, у скорашње време, најбоље током целе ове године. Без обзира на то да ли су та лица истог или другог пола. Тек што му је то речено, пред њим се ниоткуда створила Лидија, утвара која му се благо осмехнула, и он је изишао без речи. Али, ипак је још једаред покушао да попије мало воде. Без успеха. Пролио је по себи и по зеленом линолеумском поду. Као и раније, ставио је несигурно чашу на сто, али на саму ивицу стола. Можда је био довољан милиметар ближе, и пала би. Хтео је то, да чаша падне, нека се разбије, али ни то му није пошло за руком. Недостајао је само милиметар. Није ни врата ординације затворио за собом. Стрчао је низ степениште до излаза, а онда, поново стрмоглаво, низ степенице које воде на улицу.

У ноћној продавници купио је боцу вина. Изишао је и онда се вратио у продавницу. Само излази и враћа се. Једном ће морати да стисне срце, да изиђе и не врати се. Купио је још две боце вина. Црног вина, црног као лек, као његова позитивна крв, црна крв, затрована. Почиње да на свет гледа сувише злокобно, помислио је, а свет то нимало не заслужује, него је напросто такав какав јесте. Купио је и теглу зелених укиселих шпаргли. Не, није хтео да једе. Купио је шпаргле махинално. И махинално их је грицкао улицом. Со га је пекла по палцу који је јутрос рецнуо ножем за хлеб.

Попео се у стан, у хладњикавом поткровљу. Знате ли како се осећао усамљен? Не можете знати. Живи сам. И сам ће престати да живи. Беспомоћан и сам. Добро би му дошло да држи мачку или макар пса, или хрчка, чак и ласицу. Длаке му не би више сметале. Желео је да је неко уз њега, да се привије уз неку девојку, да су разодевени и да се додирују сваком ћелијом, да се упије у друго тело и нестане у њему. Али, ко би га сад загрлио? Кога би смео да загрли?

Само Лидија, нико други... Може ли било ко? Само да неко хоће. Пре свега би требало да се усуди да икоме каже и да стегне зубе, суспрежући се од оптужби на ма чији рачун, па

и на свој. Нејасно зашто, у неком магновењу без икакве везе с његовим стањем, сетио се Лидијиног шминкања. Увек је одвраћа да не претерује у том мазању. Овог трена и сам би требало да се нашминка и тако од свих сакрије, спуштајући вео преко лица, своју стрепњу да његово тело, једино што је сматрао поузданим, престаје да буде његово. Лидија уме и у мрклост мраку да се намаже савршено. Усне, очи, обрве, јагодице. Можда њој и није до улепшавања него, сад схвата, до камуфлирања.

На тренутак је помислио да поруши сав намештај у станици, да испразни све полице и све фиоке. Да ништа од тога што наводно сачињава његов живот не остане после њега; све је требало да спали. Али, није. Ја сам бели зец, рече гласно, а који би да оде као вук, уз урлик. Требало му је још нешто, али није знао шта би додао да се тргне. Као вук, који се зове Нервал, дивљи Нервал, десперадо. Од неког је чуо за вука који се зове Нервал, а име му је деловало као добро име за вођу вучјег чопора, који је смакнут са челног места.

Извадио је свеску, чисту, неисписану, купљену пре петнаестак година на Малвинима где је ишао због ронилачког посла, најлепшу коју има, са корицама у боји на којима је слика четири старе стаклене посуде, ваљкасте, за есенције и ликере, и које мора да су дуване на почецима европског стакларства. Положио је свеску на сто и преко ње ставио оловку, па отишао у угао собе, одгурнуо кревет да му ништа не би било на дохвату, сео у тај пусти угао, лактовима се ослонио о под, рамена прибио уз зидове, скупио ноге, сав се згрчио. На њему су плаве излизане сомотске панталоне. Обувен је у плаве патике, и оне излизане. Зажмурио је и чекао. Није ни чекао. Само му је било хладно, а он није марио. Жудео је за нечијим загрљајем. Заправо, чекао је да му се све сувље грло некако опусти и да онда нешто попије и спере сувоћу. Или уопште није чекао. Једино је хтео да више ништа не жели. Покаткад би длановима лупкао по поду, без икаквог смисла.

Прву боцу сручио је у себе такорећи наискап. Чашу по чашу. Седам деци вина. Вранац. Једва да је могао да осети његов укус. Осетио је, међутим, више него икада раније додате хемикалије. Конзерванс, појачивач боје и ко зна шта је још ту. Начео је и другу боцу, па отворио свеску, кренуо да пише шта би све требало да учини док још може, а мислио је да би му то записивање могло помоћи да се среди и помири, и да се тргне из утрнулости која га је захватала у налетима и којој се опирао као што се песак опире таласима, препуштајући се.

Убрзо ће поноћ.

Нека ме неко загрли, викнуо је. Зар морам да будем сам?
Нема одзива. Гледнуо је у страну: десетак минута је прошло од поноћи.

Написао је двапут: Зар морам сам? Писао је први пут у животу.

Месец дана позитиван, месец дана сам. Месец дана му је сад изгледало вечност, као сувишна вечност. Сувише кратка да би ишта могао да учини и створи, сувише дуга за чекање и распадање, па чак и ако би то био месец фебруар. Зар се на то своди вечност? Заправо вечност и не мора трајати дуже од ове септембарске ноћи, од овог минута, ове секунде. Бесконечно време које неће трајати дуже од месец дана, с тим да, ко зна, тај месец је већ могао почети управо пре месец дана. Ко би то знао? Тестирање није казивало кад је заражен, као што није указивало ни како је заражен. Сав се сада предао томе да открије у себи тај тренутак кад је у њему кврцнуло, јер ако открије кад се тај кврц одиграо, можда би могао да се врати у часак пре него што ће то пући и разлити му се крвљу, па да крене другим путем, заобишавши неповратни ћорскокак у којем се управо налази. Ипак, време се не да вратити. Остаје му једино да напипа димензију непознату чулима, и да склизне низ њу и избави се. Мораће почети да више верује у чуда.

У њему је вирус ко зна од када, а бесконачно време само је наша идеја коју смо изумели у последњем тренутку кад време окончава, кад овај свет стиже до краја историје своје вечности.

Написао је: Последњи тренутак моје вечности.

Као да се већ привикава да живи од последњег тренутка до последњег тренутка. Код њега је то привикавање можда и брже него код неког другог, ваљда зато што је одувек, мисли у неком далеком крајичку свести, по природи био прилагодљив, па сад, и у последњем тренутку, то долази до изражаја, чак муњевитије него иначе. Али, по први пут на његову штету, јер овог пута морао би да одговори пркосом и борбеношћу, а не пристајањем и поникнућем. Једино што је у њему све јача жудња за загрљајем, за другим, живим телом. Жудња се распламсава; сагорева у њој, јер готово свака могућност да јој удовољи неумитно чили око њега. Једва да још има избора. Не предузме ли сместа нешто, остаће му само да, немоћан, прихватајући удес, јер шта би иначе и зашто би, грца до последњег тренутка. Да се чак гнуша себе, призивајући да оно што има да се одигра дође већ једном и не оклева. Али, ако би се предао другоме, наслућује да би га то изменило, из основа, и онда би био кадар да се одупре свом позитивном стању, ма трајало оно и дуже од месец дана.

Хоће ли нешто да уради док се ноћ залеће у ситне сате, онда нека то уради одмах, јер време лети. А он још пише. Пита се коме да се обрати. Пише, као да се одриче сваког избора који једва да још има, и већ осећа крв и гној из будућих рана у устима, ноздрвама, грлу, и диже главу, нехотице се усредсређујући на чашу са вином пред собом, Ридлову кристалну чашу намењену баш за то тамноцрвено вино које се само у тој чаши оглашава свим својим унутрашњим жуборима. Чему још да брине о чаши са дршком, беспрекорно избалансираној, док му се уста пуне крвљу и гнојем? То му је поклоњени предах. То је, у његовој муци, спасоносни лахор расејаности, прилика да одлучи. После ње тешко да ће још бити иједне. Време лети и позитивно стање не чека, колико год он сам молио од неба да му сачува сабраност коју губи, ако ју је икад и налазио, и да чека.

Лидија му се најпре опирала кад су се упознали пре неколико месеци. Није она за љубав, рекла му је. Још покушава да преболи прошлу. А можда ће и да се исели из земље. Потресло ју је бомбардовање које је провела, сваку боговетну ноћ, у страху, са младићем и његовом сестром, у њиховом подрумском стану. Нису престајали да воде љубав. Једино јој је то помагало за заспива и да се буди.

Није ли нешто слично било и са њим и Дуњом? Ипак, не би могао да каже да је он Дуњу волео, али је, будући сам, без обавеза да о икоме брине, желео да је штити. Жеља да некога штитиш могла би већ бити погодно тло љубави, али не увек, не кад та жеља није неодољива. Да ли је икога волео, увек је о томе размишљао са укусом пораза.

Убрзо затим, пошто је земља прихватила услове и напад на њу заустављен, већ истог лета, веома кишног, младић се заљубио у другу девојку, а Лидију оставио. Она сад, рекла је, док га је одбијала, жели да побегне заувек, мада је ипак нешто задржава. Боји се да остане, боји се да оде. Отуда не сме да се упушта са њим. Очи јој црне, вуку на дивљи кестен, не лажу. Очи су јој необичне, са некако истакнутим јабучицама, и зеницама које као да су бездане, велике очи, са извесним источњачким изгледом. Лице јој је бело, бело, меко. Привлачи га и он није одустао. Отишла је до Будимпеште и вратила се. Напоследку је рекла себи шта се ту прави фина на његове љубавне изјаве, причала му је касније, и изишла му у сусрет. Он верује да га је заволела, можда не баш онолико колико он њу воли, али нема везе. У ових неколико месеци већ га је једном напустила, објашњавајући да није она за њега, да је презрела

за њега. Не зна ни сам зашто му се вратила. Једини разлог је, по њему, да га ипак воли. И она је његов једини избор.

Зна да Лидија ради дубоко у ноћ на својим пројектима за неки грађевински студио. „Лидија, позитиван сам.” Она мисли да се шали са њом. Насмејала се, као да је изрекао бесмислицу. Онда му рече да је и она скоро била на тестирању и да је све у реду. Нешто јој је било рекло да иде да провери. Не, није сумњала у њега. Пре би се рекло да је сумњала у себе. То му је јасно казивало да је била и са другим док је била са њим, али му то овог трена није допирало до свести. А ето, чиста је. Ишла је на тест, у ствари, само пре три дана, кад су последњи пут били заједно; баш исте вечери је свратила у Клинику. Па како онда он? Не може никако бити. „Ноћас сам добио резултат. То је апсолутно сигурно.”

„И шта сад!?” рекла је, као да ју је најзад уверио плачни, немужеван тон у његовим речима, можда ослобођен вином, и лелујав. Глас јој је бивао тврд и све виши. „Где баш сад да те стрефи, мој Прото! У овом моменту кад је све требало да нам истински пође. Ја добила овај сјајан посао...” Могао је да помисли да јој се свака реч омакла, али не, говорила је уверено, као да је и сама позитивна. Онда је мрмљала нешто за себе. Уздисала. Проклињала нешто. „Како да ти помогнем? Шта да учиним ако је тако? Нисам чудотворка.”

Желео је само загрљај. „Знам да ниси. Не тражим то. Хоћу само...”

„Не, не могу да ти помогнем.”

Хтео је да се привије уз њу. „Морам да те одмах видим”, рекао је и застао, јер да је наставио плач би провалио из њега.

„Не могу сад, радим, опрости. Све ћу учинити што могу, али не знам шта бих уопште могла? Чачкао си неку мечку, а онда прљавим прстом, са сломљеним ноктом, чачкао нос. Ако ниси, разумеш, као да јеси. Све је то од стреса.”

Можда је управо са неким. Али, не, њему то није падало на памет. Ништа више не може бити истина кад је он позитиван и кад му је недвосмислено речено да се припреми. Што је страст безнадежнија, трајнија је, а онда свуда примећујемо да се све што је код нас страсно, догађа једино другоме.

Брзо га је поздравила, уз обећање да ће му се сутра јавити, да остане код куће и никако не излази, и прекинула везу не сачекавши више ни реч од њега, коју он ионако више није био кадар да изусте. А њему је било потребно баш тада, истог часа. Ништа сутра. Сутра је доцкан. Сутра је већ за њега истекао месец дана, и почиње да га нема.

Помислио је, положивши песнице на очне капке, да оде до ње и легне на њеном прагу. Помислио је да би му њена топлина помогла и кроз зид, кроз врата.

Изјутра би нагазила на њега. Јасно је чуо шта би рекла. Добро, позитиван, али гушиш, и требало је да си код куће док те не позовем.

Згромљен је, али и некако просветљен. Сијао је изнутра, и та жарка светлост га је палила. Распасао се, подигао мајицу са стомака и навукао је преко лица, до затыљка, само да више не гори и не светли. Ништа није видео, требало би да направи прорезе на мајици за очи; завртело му се у глави. Свлачи мајицу; од ње би боља била најлонска кеса. Црна, за смеће. Без икаквих прореза. И зато се, испивши још једну чашу, Ридлов кристал, тип сомелије, отворивши нову боцу, одмах маша и за последњу сламку. Отвара и ту карту, знајући да је празна, али он и хоће да му више ништа не остане у рукама ни у рукавима. Празнина је пут привикавања и опраштања.

Зове Дуњу. Хоће да је вук, разбаштињен од свега. Јавља се њен брат. Дуња спава. Да је пробуди? Да, готово моли, нешто се догодило, ништа страшно, мада му глас несумњиво говори супротно, али мора да јој саопшти без одлагања. И стварно јој каже. Позитиван. Још најдуже месец. Хоће да је пита да се виде. Хоће да клекне, са телефонском слушалицом уз ухо. Чује да она брату шапатом додацује да изиђе из собе, да је ово само њена ствар. Не успева да је пита, али она одговара без икаквог питања. Сањивим гласом, без имало немира, просто му каже само реч. Дођи, каже му. На часовнику је 1 и 32.

Није је видео ко зна откад. Од прошле године. Увек је имала понеко зрнце песка у устима, и тај песак би онда неизбежно прелазио и у његова уста, те би сваки час пљуккао у страну. Дуго ју је познавао, још од најраније младости. Нико их није могао замислити једно без другог. Ипак, никад је није волео толико... није је уопште, него све да би био попут осталих, није ни оволицко... као Лидију, о којој би био кадар да говори и говори, а о Дуњи једва да му, чак и у овом часу, и пошто му је рекла „дођи”, пада на ум једна једина искрена реч. Сећа се само песка који прелази из њених уста у његова. Чинило му се да је она девојка коју је узгред срео на улици и, тек што ју је прошао, већ ју је заборавио.

Загрлила га је и сва му се предала. Закључала је врата собе и рекла: „Сад смо слободни.”

Он не схвата одакле јој та способност. Да му се неко тако предаје, не може бити природно. Али, јесте лепота. Сва је одисала на краву са вименима пуним млека, иако тешко да се

њена прса могу тако назвати. Кравља? А опет, то је тај дах и тај мирис. У штали или на испаши, крава? Пијан је или болестан. Искревељио се: пијан, не, а више него болестан. Њеног брата није ни видео. Ионако га је слабо познавао, увек га мешајући са неким другим. Звао га је Ђорђе, а он се заправо звао Амбро. Ни питала га није ништа о његовом стању. Само је уздисала и јечала. Она је тражила да уђе, намештала му се и најзад се сама навукла, иако се он трудио да се измакне. На крају је попустио. Она ваљда зна шта чини, иако је неким као тек рођеним чулом осећао да је преплашена на смрт, и то је дубоко потискивала, престајући да буде свесна тог страха или да га ма како призна. Улазио је махнито у њу тако да се из ње чуло бућкање; њена слабост испуњавала га је снагом. Живети је једноставно чак и кад сте осуђени да пропуштате живот.

Док су се грлили, повлачио је прстима од њеног врата, дуж кичме, до задњице и усека између гузова који су били клизави од ситног зноја. Први пут је приметио да су јој рамена обла и некако лака и податна, и да његови дланови почињу да бриде на њима. На левом рамену је имала црну тетоважу коју је већ познавао. Срцолики венац од листића и у венчићу његово име.

Вибрирала је, и он са њом. Никад није осетио такво телесно задовољство. Само је на тренутак претрнуо, на секунду се улетвио кад му је у стомаку у један мах гласно и дуже закрчало. Није помислио да, осим неколико шпаргли, од подне није ништа прегризао. Пролетело му је кроз главу да му то непријатељ из крви путем црева шаље знак, а онда се и тај знак изгубио у бујици која расте док се два тела спајају.

Хтела је да он остане сву ноћ са њом. Имала је тек предвече смену у ресторану у којем је радила као сервирка. Воли га.

Одједном је видела да поред њега, док се облачио, стоји неко. Зачуђена, препознала је бившу девојку свога брата, која јој се осмехнула. Поновила је да га воли и пружила руку према девојци, хотећи да је запита одакле се ту створила. И девојка је, напућивши усне као да јој шаље пољубац кроз ваздух, испружила своју руку, али пре него што ће се руке дотаћи, привиђење је нестало. Дуња је осетила дугачку иглу како јој пролази кроз груди, које су јој биле одувек мајушне као код неке тек пропупеле четрнаестогодишње девојчице, пролази јој кроз срце и излази јој испод леве лопатнице. Јекнувши, још једном је рекла да не може без њега и да је више никад оставља.

Нећу да чујем то, одвратио је, али могу да се виде сутра на ноћ кад она заврши посао. Било је то обећање у празно, да би лакше отишао од ње. Хтела још нешто да му каже. Да му

каже, да му и она каже, рекла је. Затворио јој је уста дланом и онда својим уснама. Затим благо учини „псст” и махну јој.

Он је добио свој загрљај и отишао да сâм, донекле се гадећи украдене утехе, сачека јутро у свом поткровљу. Прихватала је да дели његову судбину. И то потпуно. Да ли је он нешто друго уопште и хтео? Само да не буде сâм у својој смрти. Дуња га по себи није више занимала. Ни њена спремност да поделе његову пресуду и да јој заједно одолевају. То је била само још једна чињеница у ланцу свих које ће га водити тамо-амо између два света. А да је свака од тих чињеница већ прича у којој је цео живот, то га већ није дирало.

Докрајчио је вино. Кад се загледам у себе док умирем, рекао је полугласно, видим само понор. Није то тек нека провалија на коју би понекад наилазио у подморју, и пливао над њом, све приснији са њеним хладним струјама. Одакле му то, пита се. И ако довољно дуго гледам, наставио је да говори у пустој соби, опазићу да тај понор почиње да гледа у мене. Као да се присећа одакле му долазе те речи; његово се сећање заокружује. Памтим по сећању. То му изгледа огромна глупост, а опет некако далекосежно и чудесно. Памтити по сећању! Памти багремов цвет по успомени кад је њиме пунио уста и јео га и јео. Онако слadak, онако миришљав. Може чак и да заборави цвет на бодљикавом грању, на стаблима која су опасивала башту са кајсијама, трешњама, вишњама, са два дебла ораха, са кромпириштем, са засађеним луком, али из главе му неће ишчилети сећање како је жвакао и како му је изнутра испуњавао носнице његов мирис који је говорио „једи ме и поједи ме”.

Док нестаје, наступа време последњих глупости. Тако изгледа велики знак смрти: сачињен је од глупости и све већих глупости. Тако се опраштам, каже. Путем багремовог цвета. Записује: Путем бездана који зури у мене. У плими заборави који облива моје сећање, огољујући га тако да напоследку само оно остаје од мене, растурене кости сећања. А кад и ја... онда ничег неће бити. Шта год данас радили, нема шансе да сутра не будемо мртви. То је божански хумор живота.

Такав је, шупаљ. Звечи у њему. И најпозитивнију истину претвориће у лаж. Ипак, да бездан зури у њега, то већ не може да преиначи. Примећује да зури у њега још од 1 и 32, зури у њега све време замућеним погледом који је сад, наједном, постао неупоредиво бистар и тамноплав. И он, као мајстор ронилаштва, зарања у тај бездан, у тај замућени поглед, као да зарања у ледену воду силно мутну и рони дубље од сто метара, трошећи све залихе кисеоника, рони све дубље и грчевитије у

жељи да што пре изрони с оне стране где прозирност мора бити бескрајна.

Коначно је свануло. Телефон је звонио. Од највише месец дана успео је да преболи прву ноћ. Замишља да је преболео, јер ту нема неког нарочитог успеха због којег би требало да се прси, да надима плућа која ће ускоро експлодирати и разнети му мозак. Све је то у првом бдењу било само очекивани део предисторије болести. Телефон није престајао да звони. Претпоставио је да би то могла бити само Дуња. Нема шта да јој каже.

Неко је звонио на вратима и куцао. Онда су се чули мушки гласови. Па јаче лупање и још јаче.

Немој више ништа да учиниш. Остани тих и миран. Не отварај. Сад ја гледам у тебе, не скидам поглед са тебе. Најзад смо успоставили везу коју си тражио. Гледао си у мене довољно дуго и натерао ме да ти узвратим поглед. Ко дуго у мене гледа, на крају ће видети да ја у њега гледам. Не могу да те изгубим из вида, не могу да ти допустим да знаш ко ти је на прагу, јер ће онда све кренути испочетка. Наставак ће остати неизвестан, ако будеш знао да је на вратима лекар из Клинике који је на свој извештај послат електронском поштом добио хитно обавештење, у сам освит, да је у питању грешка и да је особа у питању јуче преминула у Градској болници. Резултат теста није твој. Догодила се омашка која није смела да се догоди. Пре месец дана иста шифра као твоја, сестра је, поспана, и теби доделила исту, а резултат никад подигнут, па је теби уручен. Лекар је звао полицију. Сетио се неопране чаше са непријеном водом, са твојим отисцима. Тако те је нашао, однео чашу у лабораторију за отиске, и ево га у пратњи полицајца на твојим вратима и лупа, и виче грешка, грешка, и телефон ти звони, грешка, грешка, Протопопове, мора да је разбудио већ и мртве и цео комшилук, отворите, отворите, отварајте већ једном, јесте ли живи, негативни сте, н е г а т и в н и!

Али, ја знам да није грешка, сувише дуго си ме гледао и зазивао да би сад то испало као неспоразум. Неће моћи. Код мене то не важи кад неког, пошто ме је сам позвао, узмем да гледам.

Мора да је неки неспоразум, мислиш ти, меланхолично, помирено, а на памети су ти Лидија и Дуња, и смождено устајеш из постеље на коју си се пружо, прекривши се лаким ћебетом преко лица, под погледом онога у шта си ноћас одвећ дуго гледао и, из пуних плућа кинувши јако налик кратком праску смеха изнад безданог бунара и у инат њему и леденој

води, полазиш према вратима која одонуда већ почињу да разваљују раменима. Сатиреш се о три празне боце на поду које падају и котрљају се.

Прекините, ево ме, вичеш као кад си молио за загрљај и мало љубави, чуо сам, отворићу.

Није грешка, није неспоразум, шта год ти мислио, ја то најбоље знам, и не остављај ме ни случајно на цедилу, јер ти то нећу заборавити, ако не сад и овде, онда другде и други пут.

Ти, међутим, већ ни за шта више не мариш и, с обзиром на своју вечност, која није без краја, у праву си што не мариш.

Нека за сада, пожелећеш ме ти следећи пут, опет ћеш се загледати у мене, и мрднеш ли тада — сручићу ти на главу гомили свега тога од чега си направљен.

Ни он ни ја још нисмо знали да га је тог јутра заиста звала и Дуња, да му каже да не брине за њу што су ноћас онако ишли до краја, јер би то желела увек, без обзира у каквом су стању он или она; то јој је јако годило и, мада је не воли и мада ће она пресвиснути од туге, хвала му. Да му коначно каже, упркос његовом ућуткивању, да је већ пре више од месец дана сазнала да је и она позитивна. Примећује и да јој десни од прекјуче претерано крваре, зуби јој се климају.

Неизвестан наставак

Лидија и Дуња, пострадале заједно, нисам обавештен како, сахрањене су у истом ковчегу. Питао сам се зашто је то учињено. Десет година касније Дуњин брат, Амбро Песак, дао је сагласност да се она извади из гроба и да буде сахрањена са мном. А шта са Лидијом? Намах ми је синило да је њу задржао за себе, али сам ту помисао одбацио као невероватну и недолучно љубоморну.

Отворили су мој ковчег и Дуњу положили поред мене. Коса јој је била дугачка метар, оседела у мртвачком сну и одисала на неку слатку плесан, и пала ми је преко очних дупљи. Тако су нас здружили.

Нисам имао ништа против тога, а и како бих могао, иако једва да сам после свега познавао Дуњу. Било ми је неразумљиво какву су везу налазили међу нама. Не сећам се да је међу нама била нека велика љубав коју су, рецимо, други онемогућавали, па никад није могла да се развије, и зато сад, кад

смо мртви, заслужујемо да будемо заједно макар у истом ковчегу, јер и то је нешто с обзиром да смо били једно другог можебити болно лишени за живота. Дуњин брат је вероватно до-нео праведну одлуку и вероватно су отуда многи на целу ствар откопавања и пресељења из гробнице у гробницу гледали са истинским одобравањем, и било им је мило на души што, ето, свака права, ма колико малецна љубав напослетку дође на своје и буде награђена. Жеље се могу испуњавати и посмртно, и у том случају радост не би требало да буде мања.

Међутим, упркос свему, ја о тако нечему за шта се може рећи да је моја љубав и да су моје жеље немам појма, мада се заиста не противим томе да су ми сад кости измешане са Дуњиним костима. Могао бих Дуњу да питам зна ли она зашто је најпре била покопана заједно са Лидијом, мојом истинском и неуслишеном љубављу, ако не грешим, али то ипак до данас нисам учинио да не кварим загонетне ствари у свету, а и то не би био никакав доказ моје добронамерности која ме одликује чак и кад сам мртав. Само се питам како ће се, у ситуацији новој за мене, кад сам лишен сваке могућности да бирам, ствари даље одвијати.

АНА РИСТОВИЋ

СТРАХОВИ

TEMPI PASSATI
(страх од 33-е)

У разговорима ће бити све више будућности,
а све мање времена. Падаће све саме
сугестије за лакше, али не и за боље.

А улазећи, свакодневно, у свој стан,
улазићеш све више у споменар. Овде
оне ципеле. Промењени су само ђонови.

А ђон, чак и када је бивши, памти улице.
Ако не памти ђон, памти језик ципеле.
Данас нешто причљивији од тебе. Бити пертла...
Али и пертле се продају у пару.

Овде ципеле. Онде гумени душек
чија пуноћа зависи од дубине твог даха.
И је ли то ваздух, од прошлог лета,
чега у њему мало има. Или уздах.

Онде душек. Тамо конопац за сушење
веша. Али чак и он, разапет, данас стоји
пред тобом као наплатна рампа.

Ако ништа друго, ствари те памте:
на фотографијама за личну карту
већ личиш на убицу меког срца.

Заједно са погледом, оштре се
и црте лица. И само туђе наклоности
додају сфумато. Тамо где треба.

А улазећи, свакодневно, у свој стан,
улазићеш све више у споменар. А можда
и у хербаријум: бити детелина, са четири
листа,
нечија, желећеш све чешће. Све дуже.

Макар и пресована. Са четири листа,
макар у наговештају.

Тако је меко у крављој губици,
правовремена плодност земљишта
ионако спада у *tempi passati*.

ТОЛИКО СВЕТЛОСТИ (страх од пролећа)

Када си се пробудио, изненадне и недозване
радости живота у ваздуху је било већ толико,
да ти се учинило да је твоје лице, прекривено
сунцем, краљевска посмртна маска.

Све што си видео, изашавши напоље, пружало
је своју распричану ведрину до у недоглед:

мрешкало се, треперило, ћућорило, прхутало,
комешало, брботало, стругало ножицама,
пулсирало милионима срца; само је тишина

долазила однекуда, изнутра,
и учинило ти се, да баш из тебе.

А тек шетња крај реке у предвечерје!

Било је то као да дугу, неподношљиво
дугу ноћ, свеже разведени самац
проводи у спаваћој соби
са свеже заљубљеним паром.

И до зоре зури у њене сокнице
што су попут две меке мачје шапе
брижљиво пребачене преко наслона столице.

И пита се, сатима, да ли су стварно тако беле,
чиме ли их само пере, или је то од месечине.

А на стопала не помишља,
ни у кратком сну.
На помоћном лежају.

СТВАР (страх од компјутера)

Она зрачи. Види те и тамо
где самог себе још ниси.
И оно што пропустиш памти.

Донесе ти под нос, нежно,
на пинцети. Тако неприметно.
И, гле, одједном, цео товар.

Писмо љубавници, шефу, и пријатељу,
своди се на исто. Пишеш све чешће,
а највише те је у зарезима,
ако их уопште има.

Што више пишеш,
то већи страх да се сретнеш.
А већ си описао све делове тела.
А већ говорио волим те.

Твоје лице се огледа у екрану
и изгледа као на рендгенском снимку.

Све саме кости.

А што је био поглед
мери се дубином црних рупа.

У њима расту мала деца,
величине фосфорног зрнца, које

наравно, као и пелене, светли.
Деца што не знају за боље.

И већ мирише на сумпор.

НЕКО КУЦА
(страх од самоће у купатилу)

И ето простора, где си коначно сам.

Не чујеш куцање. Пригушио си чак и
срце, као да је пумпица за бицикл
којим треба кренути у тајну возњу.

И зуриш нетремице у лице у огледалу,
и замишљаш како ћеш изгледати
кроз тридесет, четрдесет година.

И задрхтиш када видиш да ће бити све
сличније оном у раном детињству:
из дубине, до уста, путује нешто на кашичици;
што некада би чиста летња светлост,
бојиш се, биће сијалица од 60 вати.

Шта сада да читаш: Библију за почетнике,
Треће око, модни журнал или љубавни роман
са прекратким уздасима?

Десно, даска за неколико књига,
лево, даска за самог тебе.

И ето простора, где си коначно сам.

А одузима те, сваког јутра,
неко помало, и неко, увек,
чак и када не чујеш,
сасвим тихо,
куца.

ЧИСТИНА
(страх од титраја крила)

Трава је пуна пуна тебе.
Дрвеће је за тебе,
Сва ширина ноћи је за тебе,
Ја које дотиче све ивице;
Постајеш ја које испуњава четири угла ноћи.

Волас Стивенс, Зец као краљ духова

То је чистина, осунчани пропланак
међу тихим дрвећем, у касно поподне,
о којем си одавно сањарила. Нигде никог.

И само светлост пада на твоје крзно. Меко.
Као да је прва. Између погледа и неба
сада промиче тек семе маслачка,
као грудвица паучине, која те не пита за име.

И између тебе и јасних мисли, само питање
што не тражи одговор: Зна ли куда иде?
И тако је лепо, на тренутак, живети као трава.

И онда, одједном, као у полусну, у тој
тишини што је од тебе начинила инструмент,

титрај малих птичијих крила, однекуд.
И задрхтиш, као да држиш сићушну зебу у цепу,

и као да си коначно одговорна,
за један, не само свој живот.

И не знаш је ли то радост, или страх.
А можда јесте обоје.

И потом читаво јато прхне из крошње,
попут хиљаду варница послатих у име
плаветнила које је увек једно и једино.

И страх твој постане радост, јер изненада,
срце твоје куца свуда, и у семењу
траве те, на чистини; још увек исте.

БОРЂЕ ПИСАРЕВ

КОЛЕКЦИОНАР

Никада му неће бити јасно који га је ђаво терао да то учини.

Једноставно, док си ударио дланом о длан, цап-цап, и нашла се у његовом цепу!

Наравно да га је све време гризла савест.

Била је то, уосталом, прва ствар коју је украо у животу, уколико се не рачунају трешње и лубенице које је с другарима — па и с њом, јер увек су у доба златног детињства били заједно — крао по атару.

Управо од тог дана, мислио је док је чврсто у цепу сти-скао куглу, осећајући како исијава топлину власнице (њену топлину, запамћену из случајних додира), од тренутка када ју је његова шака, без свесне жеље и намере брзином змије зграбила и похранила у сигурну таму цепа панталона, почео је да сања.

Оног тренутка када би склопио очи, прогледао би и видео мале брежуљке као играчке, са правилним редовима чокоћа једног јединог бескрајног винограда.

Три циновске, питоме птице секле су небо испод сунца обешеног у горњем левом углу бронзаног поља.

Путнички балон непрестано је мрежио небом, а са оближњег аеродрома, не правећи буку, узлетали су и слетали авиони — играчке.

Море је било мирно, са повременим таласима који су више глумили благу јарост, него што су уопште и помислили да бесно ударају о тихи док, а злато је било просуто по пучини.

Јесте сан, знао је то сваки боговетни пут, али све је било толико лепо да би, како промоли нос из дневне собе на дугу и пространу веранду, морао да протегли руке и зевне, задовољ-

но, док је посматрао виноград који га је окруживао и удисао чисти зрак.

Баш добре ствари!

Она је још увек дремала у спаваћој соби.

Лежала је, с руком испод главе уместо јастука, откривена, у краткој памучној мајици без рукава кроз коју је провиривала гола дојка, у белим гаћицама које су још више појачавале бакарну боју голих бутина.

Тада би осетио жељу, страст јачу од иједне која га је икад обузела у стварном животу, али када би јој пришао и пружио руке ка златном телу, пробудио би се.

Оно што је осећао у тим првим, мамурним тренуцима сучавања са стварним животом, оно што је осећао док је лагано збиља свакодневице продирала у његов ум — цика сина који је већ био на ногама, у пицама шпартајући двориштем, лупање шерпи и звекет шоља који је допирао из кухиње у којој је његова жена већ увелико спремила доручак, тупо и иритирајуће брундање трактора који су јурили улицом, кокодакање кокошка што траже место на којем ће да снесу јаје, мучно савршени, дубоки глас спикера са радио апарата који је говорио о киши која ће падати по подне, тихи поветарац који се прокријумчарио у собу несташно лелујајући белу завесу — била је потпуна увређеност.

Био је увек, у том тренутку, дете којем је грубо ишчупана цуцла.

Пораз је био дефинитиван, а увреда прејака да би је могао опростити животу или Богу, свеједно.

Дабогда имао, па ти онда било одузето!

Понекад, уколико је био довољно прибран, довољно јак да јој не приђе док се излежавала у свом златном сну, отишао би у велику дневну собу.

Јутарње сунце бацало је чудесне сенке по поду од светле иверице, а зидови су били испуњени књигама.

Биле су то књиге какве никада није видео у животу: дебеле, са златним хрбатима, и исијавале су предивне мирисе — цимет и лимун, лаванда и босиљак. Имена књига била су вреднија од свега што би иједан човек у стварности заиста могао да смисли.

Златна магла у јесен Твог живота.

У златном тунелу ка Катанги.

Златни павиљон порцуланских лутака.

Златно...

Читав један ред огромне полице заузимале су књиге исписане на латинском са чијих су га рељефних хрбата нападала њему углавном непозната имена Вергилија, Катула, Граха, Це-

зара, Цицерона, Салуста, Тита Ливија, Сенеке, Светонија, Тацита, Јувенала, Персија, Тибула, Проперција, Квинтилијана, Плинија, Стација, Марцијала, Теренција, Плаута, Лукана, Петронија, Апулеја, Тертулијана, Кипријана, Акробија, Комодијана, Аурелија Виктора, Симаха, Макробија, Клаудијана, Рутелија, Аузонија, Паулина, Јувенка, Викторина, Хиларија, Атаназија, Амброзија, Даназија, Јеронима, Вигиланција, Аугустина, Пруленција, Сидонија Аполинерија, Меробалда, Седулија, Марија Виктора, Оријенција, Драконција, Клаудија Мемерта, Авита, Енодија, Еугипа, Веранија, Аурелијана, Фереола, Ротерија, Фортуната, Боеција, Грегорија, Јорнандеса, Фредегарија, Павла Ђакона, Беде Пречасног, Адхелма, Татвина, Еусебија, Егинхарда, Фрекулфа, Регинона, Абона, Валафрида Страбона, Ермолда Црног, Мацера Флорида, Мерсија...

Само је једном успео да уђе, узме књигу — Златни сан у златном добу — и отвори је: сви су листови били празни.

А буђење?

Раздрагана вриска сина који би увек изнова прогледао, увек с осмехом на лицу, спреман да се посвети дану чудеса који следи, опсењен чудом званим живот: моћ да видиш, осетиш и делаш, лепеза могућности које су пред њим у дугом дану који следи.

Обожавао га је.

А њу, своју драгу која му је дете подарила, увек тиха, мирна, ћутљива, спремна да му све учини, баш све, свуда и на сваком месту, без ње и није могао да замисли преживљавање иједног дана који му је био суђен.

Иако је знао да је не воли.

Иако је знао да је, и поред њихове љубави коју су исцрпљивали, стављајући га у центар својих живота, спреман да све то остави, само када би га његова „девојка из града” једном погледала, једном дала знак „дођи, мој си, требаш ми”.

Дошао би.

Отишао би због ње и на крај света.

Иако.

Никада није волео да путује.

Путовања су га ужасавала.

Није ни схватао зашто су други, без преке потребе, само да би им дупе видело пута, паковали ствари и седали у возове.

Аутобусе.

Бродове.

Авионе.

Где?

Где сте то кренули?

Шта да видите?

Шта да осетите?
Зар нису свуда иста језера?
Планине?
Реке?
Стазе?

Зар нису свуда исти људи на две ноге, с једном главом, и са истим конфузним преплетом осећања?

Љубав и мржња?
Завист и оданост?
Досада и страст?

Свуда је све исто, у сваком малом човеку, у сваком малом градићу.

Није желео да поверује оном који би му рекао да је једно брдо лепше од оног другог, да је торањ цркве занимљивији овде, а не тамо: све је то исто.

Људи, предели — шуме, потоци, куће, у чему је разлика?

Био је пакао толико година живети без ње, али он је био спреман да себи створи нови: када би то она хтела, напустио би и сина и жену.

Ваљда му је зато и чаробна кугла била преко потребна: она је у себи носила све њене титраје, њену косу, њене уздахе, жеље и страсти, све њене слике и сећање, она је била њено друго ја.

Носио ју је свуда за собом, милујући њену топлину, а када би остао сам, сигуран да га нико неће затећи у тој игри, вадио би куглу, протресао је, и док би тихи снег прекривао црквицу, био је сигуран да види њу како, у малој белој бундици, граби тихим путељком.

Видео је како левом руком бацају дугу косу.

Видео је како јој се крајеви усана подижу у тихом осмеху.

Видео је како смело подиже златне ципелице.

Видео је како напућених образа ситно хукће и чежњиво гледа ка удаљеном врху.

Видео је како ситно топће ногама отресајући снег пре него што ће ући.

Видео је како се за њом затварају врата.

Видео је само тихи путељак и лагани снег који све више засипа црквицу.

Испала му је из цепа једног од оних дана који се после воде као најцрњи у нечијем животу. Не нечијем, него његовом.

Прво је претражио спаваћу собу, па дечју, дневну, гонак, педаљ по педаљ, отишао је и на таван.

Двориште.

Улицу.

Село.

Шуму.

Поток.

А онда је схватио да је тог дана, када је приметио њен нестанак, бацао скупљене отпатке на сеоско ђубриште, изван села, покрај пута у град.

Тако је почела његова ноћна мора.

Претраживао је планину ђубрета кад год је то могао: успорио би свој црни ауто, тек да мили, опрезно проверавао да ли неког има, а затим би се зауставио и истрчао напоље бацајући се у грчевиту претрагу.

Заронио би у смрдљиве отпатке преврћући одбачене бојлере, лименке, кесе, стакло, папире, гајбе, делове намештаја...

Дани су пролазили, а кугле није било.

Није одустајао.

Вероватноћа да ће га уловити док преврће по ђубришту била је све већа што је „посао” дуже трајао, па је разрадио нову стратегију: само би набацао ствари у пртљажник и брзо давао гас — бежи!

Код куће, у подруму који је био његово царство, пребирао би по отпацама уверавајући се да ће кугла искочити кад-тад.

Ускоро је међу трошним, одбаченим стварима научио да препозна и понеку која се још увек може искористити.

Тако је почео да одваја најбоље ствари и да их слаже у савршено правилне полице.

На једној су биле пронађене књиге: уџбеници из историје и биологије, томови из сабраних дела Јосипа Броза Тита и, на енглеском, велике мисли Ким Ил Сунга и Мао Цедунга; читанке српскохрватског језика и књижевности, за први, други и четврти разред; мутноцрвене књиге из колекције „Реч и мисао”; мноштво „Просветиних” књига из лектире, сребрносиве, препознатљиве са ћириличним „П” преко корица; низ шарених, дречавих дечјих сликовница различитог формата; раскупусани народни календари.

Друга се повијала под тежином шарафске робе; било их је свих величина и облика, са малим и великим главама, крстастим и обичним, танким и дебелим, кратким и дугачким, са густим и ретким навојницама, а о ексерима не вреди ни говорити: није било вероватно да игде на свету постоји такав избор, а било их је искривљених, зарђалих, али и савршених, са чудесним металним сјајем вечног.

Полица са боцама откривала је разна чудеса: зелену флашу од дебелог стакла облика правилне лопте са готово невидљивим грлићем; боца од четири литре, четвртаста, и врло,

врло висока; флашице од танког стакла, мали милион врста и облика.

Посебно је волео полицу са ужадима, она су му била специјалност: незамисливе разлике у дебљини, начину прављења и материјалу фасцинирали су га.

Следиле су полице са старим часописима, јагњедом, алатом, упаљачима, кликерима, играчкама...

Посебан кутак подрума био је уређен сасвим другачије: дубока наслоњача, висока лампа са абажуром на једној нози, мали, узани сточић за књигу, пепељару, цигарете и упаљач, старински циновски кофер који је држао под кључем и чији су главни садржај чиниле књиге Чарлса Буковског, Брета Истона Елиса, Михаела Ендеа, Џулијана Барнса, Умберта Ека, Исака Башевиса Сингера, Ромена Гарила и Пола Остера.

Није било лако кофер напунити „њеним” стварима.

Оне заправо и нису биле њене, него само дупликати онога што је она поседовала.

Наравно, и ту је увек каснио.

Јер, она би књиге које је прочитала, дискове које је преслушала, часописе које је волела да листа, слала оцу, на село, у великим пакетима.

Претпостављао је да нема довољно места у стану и да је зато била присиљена да се реши ствари које јој више нису потребне.

За њу су то биле само ствари, можда и потрошене, а за њега су то биле најбоље ствари.

Био је тако лукав, тако вешт, када би морао да пронађе разлог да се увуче у кућу њеног оца, да види шта је то посла-ла, а да он то не примети, а тада би, данима и недељама, лутао по градским продавницама, књижарама, антикварницама, папирницама и музичким продавницама покушавајући да пронађе све књиге и часописе које је она читала, да пронађе музику коју је она слушала.

Није баш мислио да је потпуно луд што то чини, али није мислио да је то баш нормално.

И није могао да замисли шта би Она мислила о њему када би открила како је шпијунира и краде јој живот.

Сећао се, с nelaгодом, приче коју је прочитао давно, толико давно да ни име аутора више није памтио:

„Када благо и меко промишљено седите заваљени у топлој и присном дому, када несташно проигравате збринуте и удобне помисли, неразговорне и неузнемирујуће мисли, када се несташно проигравате здравим телом, јаком мишицом руке, чврстом и смелом ногом, снажним и тако неисцрпно свежим срцем, увек вам неко закуца на врата.

Јер, ваша су врата стамена и сигурна, добро усађена, непоколебљива и увек представљају изазов и крајњи домет снова слабих и несигурних суседа.

Али, немојте их отварати!

Никада не отварајте врата суседима, јер они се увек мувају око ваших врата, зверају око, кашљају, трупкају ногама и само чекају вашу непажњу, малу, јадну опуштеност, непромишљени потез па да вам уђу у кућу, украду ногу, руку, ваше срце — да уђу и да више никада не изађу напоље.

Заборавите да сте и ви годинама чекали док се врата нису најзад отворила пред вашим неумољивим куцањем, заборавите и оног несретника чију сте ногу, руку и срце присвојили.”

ФРАЊА ПЕТРИНОВИЋ

ПРИНУДНИ УПРАВНИК ПИЈАЧНИХ СТРАСТИ

Александру Тишми

Несумњиво, Нови Сад је одувек био чиста пропаст за лаковерне, нарочито за оне који нису успели да препознају све боје на палети његове, годинама пажљиво, увежбаване приворности.

Еј, завајају ти широки булевари, украшене фасаде, торжествена озбиљност банкарских службеника, привидан мир летњих предвечерја и пригодничарско сладуњави текстови из алманаха, песмарица, календара и туристичких водича.

Завара тај Дунав, и те како завајају уобичајене комшијске приче о његовим јединственим и незаобилазним тамбурашима, најбољим фиш паприкашима, тесту с маком и боемима који из вина претачу љубав и живот у стихове. Поверује човек у наводне, једине преостале оазе доброте и мира у свеопштој захукталости напора дивљег и по свему бесмисленог живота.

Уопште није за расправу, побогу не, овде никада нису поткрадали, у вечном граду стишаних страсти нико никога никада није преварио, сачувај боже да у вино сипају воду, да постоје прељубе по његовим собама и улицама. Боже саклони, нема ни говора о убиствима из ниских побуда, нема освете, нема лопова, нема клонираног поврћа, а хлеб је од најбољег жита. Нема смећа у невином граду који се сакрио иза плишаних завеса невиних, добрих, старих времена.

Савршена идила за једнодневне туристе и случајне љубавнике.

Старински гоблен у позлаћеном раму за све оне којима је, ко зна из којих разлога, више одговарало да не уоче како су увек његовим улицама, а данас више но икада, промицале ху-

ље и увелене и одбачене љубавнице, напуштене жене и бркати банкарски службеници склони самоубиству, проводације и рашчупане вештице, дилетанти и преступници, шампиони залудности, играчи на жици, рентијери, пензионисана војна лица, са свих страна придошли гласници нових времена.

Замислите, заведени па остављени, како тек овде, у пригодничарској ушушканости коју тек кошава ремети, као на склиској поледици врелине у сеновитим деловима тротоара промичу изгубљени колпортери и успаљене куварице, кафеције и конобарице, љубитељи бакшиша, завереници и аутостопери, шибцари, оџачари, курири, политички радници шестог платног разреда, гимназијалци, ученице трговачке школе, умишљени протагонисти непостојеће културе. Како их као по закономерности више силе сустижу трафиканткиње, сиромашни рођаци, пецароши без улова, дилери, наркомани и дувачи лепка, џамбаси, пионири и Титове омладинке, архивари градског музеја, акварелисти и јутарња мазала, буреџије и кокошари, нежне и замишљене тетке, мажени унуци, апотекарке са периферије, ватрогасци и пиромани, предавачи некадашњих вечерњих политичких школа преобучени у мртвозорничка одела академика. И ко све не још?

А он?

Шта је то па њега издвајало из гомиле преосталих фосила социјалних илузија поређаних по новосадском атару? Шта је њега спасило из те гомиле лаковерника, из венца заведених очајника?

Зар се није и он уклапао у ту тротоарску, новосадску колотечину, у описан и освојен атлас понашања са назначеним редовима припадности, представљајући тек генерацијски зарез оних који пословично пате од истих илузија и оних који покушавају да створе неку врсту вечне животне праведности позивајући се на припадност одређеном кружоку.

Не би се рекло, без обзира на то што не постоје баш велики разлози који би његову ратоборну фигуру другачије оцртали на том новосадском астролабу, у том вечном хороскопу животних искушења.

Далеко је он од тих помало слуђених људи који су једноставно рођени без способности да повежу оно што се догађало јуче са оним што се догађа данас и са оним што следи сутра. Ипак се, хтео или не хтео, разликовао, чак и када томе и није придавао неки већи значај, када се и трудио да стишаним тоном не одудара од осталих. Јер мрвице притворности тешко је било пронаћи у одајама његова живота.

А требало му је, као бљутавој храни соли, тих малених зрнаца лажљивости, притворности и прилагодљивости.

Рекли би многи да је водио чудан живот, као да сви животи нису чудни на свој начин. Можда одвише налик неком ко се по сили природе стара о неком туђем животу, а не о властитом.

Као да је све године поредао попут сардина у лимену кутију, прелио уљем неке устајалости, немоћи и стешњености. Као да је све време само ходао из удаљеног краја Новог Сада, помало празне главе, а ноћи проводио у неким безљудним железничким станицама на којима су једине знаке живота пружале покварене неонске цеви својим бесомучним трептањем.

Или као да је паралисан седео пред телевизором, не разумевајући ниједног тренутка шта се дешава у том колориту сасушених страсти, љубави, очаја и мржње. У царству порочне моћи.

Могао је само, чиста срца и без страха од кривотворења, изложен оштром пропитивачком оку творца, да саопшти чињеницу да је у овом граду увек имао и видео више оно чега нема него оно чега има.

Одавно је за себе изабрао позицију гипсаног лава из Грчкошколске улице, који одолева поквареним зубима времена чувајући своју боју и који се сит нагледао и ђака и градских одборника и грађанског пркоса и свадбених поворки, лажних заклињања и издајстава.

Последње деценије на попришту колотечине као да је ненадани ветар покидао уобичајену сценографију и као да је нестало сталних оријентира. Из дана у дан мењаху се видици, звоници, барјаци, небо сваког јутра постајаше другачије.

За њега све то беше потврда неке тек далеке слутње, зимогрижљивости која се сакривала од очију, неодређености која није обећавала било шта извесније.

Док је корачао осећао је као да му се око ногу преплиће невидљиви коров ненаданих дешавања изазваних неким чудним незадовољствима, бесмисленим побунама, поплавом сабијаних страсти и агресије.

Баш тих дана док су се умножавале колоне људи које су се кретале по тананим наговештајима изнова пронађене сенке прошлости из његовог доташњег живота нестајала је она спасоносна рука која му је шаком покривала очи да не би видео баш све и која му је покривала срце да не би превише осећао. Нестао је нетрагом из његовог живота невидљиви сапутник сигурности и прозирности који га је пратио свуда, ишао поред њега, придруживао му се ненадано на послу, у продавници, у разговору са пријатељима, ноћу у постељи.

Појавио се не само изненадни вечерњи бол, срчана аритмија као вечна пратиља усамљених, него и слутња и омама не-

предвиђеног растанка. Као да је све више стојао на неком комаду несигурна тла, лебдео и пливао у безваздушном простору, спреман за коначни биланс, припремљен за одстрел непотребних.

Ваљда је и због тога одлучио да, пре него што се до краја истроше погледи, исперу и избледе мишљења, разлупају старе мисаоне творевине, пре него што му се до краја поремете животни планови и док је још капала танушна славина жеља, направи неки свеукупни попис, просту рачуницу виђеног.

Заиста је помишљао да може пописати, или бар покушати да напише, ситан инвентар онога што је виђао на местима која, упркос присуству многих, беше сматрао искључиво својим поседом, љубоморно им приписујући својства која је искључиво он увиђао.

Тим пописом налик божанском каталогу желео је да од угла Булевара ослобођења и Футошке улице створи властити простор тајанства и маште. Или чак нешто више, да се одупре неком неодређеном времену будућности које тајанствено цвили кроз празне просторе његових дана.

Шта га је, уопште, везивало за то готово силом убогаљено место, налик каквом расаднику неплеменитости, неутешности, прљавштине, бесмислене вреве, за то извориште примитивног задовољавања порива, страсти, облапорности? Шта?

Разлога је увек сијасет, као печурака после кише. Тврдокорни и у много чему ограничени аналитичари кажу да они увек постоје, само их ми, несвесни, не успевамо на време да уочимо.

Да су времена безазлена и без сенке оскудице и удеса, као кад беше лаковерни младић, можда би се дало наслутити да ужива у материјалном садржају Футошке пијаце, том простору једноставног задовољења благоутробија и ненаданих глади, у рајском уточишту јутарњих алкохоличара. Дало би се без зазора поверовати у чињеницу да пса власитог хедонизма изводи у целодневну шетњу.

Али ретко је бивало, ређе но икад, оних гомила купуса и натрулих јабука, свежих чварака и кобасица, тек справљене туршије, све мање је тај простор покривало јесење црвенило паприка. Одавно су се разбежали густе ројеви оса заробљених слаткастим мирисом крушака, а грожђе више није у корпама прекривало асфалтне рупе.

Нетрагом нестадоше сељаци узмичући пред навалом превараната, поседника шверцоване бижутерије, пред приученим агентима берзанских господара валутних трансформација.

Баш зато тај простор постаде једино место на свету које је својом дивљом бесмисленошћу, својим сировим страстима, пружа

жало склониште од бесмисленог живота. Јер и на рушевинама се учи, из одсуства се извлаче поуке, мислио је.

Хаосу Футошке пијаце, нагло склепаном сплаву бродо-ломника пропалог царства утопије, сабирном левку судопере препуне талоба несреће, поодавно беше потребан божански управитељ и архивар, рачуновођа раскалашна времена, управитељ набујалих страсти, ситних похлепа и затурена смисла.

И ко ће, боље од њега, изаћи на крај са тим кокошарима преосталих илузија, запуштеним преварантима на шаховским таблама окрњених фигура?

Једино он. Осећа да је његова шанса прилично крхка, али да не би више могао живети ако не покуша. Ионако га време у којем живи не занима превише. Странице његовог будућег тестаментa су још увек беле.

И ко би то боље учинио него он, реалистичан и несентименталан човек, још увек спреман да се препушта надоласећој плими времена, да се по потреби креће напред или назад, да уочава како се иза подеране маске новосадске притворности скривају мали демони свађа, разбуђене авети необузданих порива и духови ненаданог и скоро неухватљивог бола.

А бола је, упркос игнорисању, затварању очију, било сасвим довољно за све, чак сувише, преко границе подношљивости.

Хиљаде и хиљаде малих, готово сићушно неподношљивих, станица и тачака бола које је Нови Сад, чувајући свој високоорганизован живот пасивног раја и невиности, отпремио у просторе пијаца и бувљака, подижући око њих чврсте зидове недодирљивости. Сасвим комотан да у духу својих популарних бедекера проповеда и даље сентименталну религију среће, да пева уз тамбураше и да се о свему сашаптава, згража и чуди, тек преко недељног ручка. Да ускрати пропуснице, осим својим истомишљеницима и рођацима, у предворје могућег спаса.

Хиљаде и хиљаде несрећних трубадура прогнаности сабијених у пијачне логоре, осуђених да размењују половну пластику живота, своје ником потребне животне приче, свој јад и чемер непроспаваних ноћи, своју хронику одбачености. Да сваког јутра у узаврелом лонцу изнова извлаче данак преосталог смисла.

Само зато, био је сигуран, створиће хиљаде и хиљаде страница каталога несреће и промашености које ће променити свет. Или зауставити.

Хиљаде страница против тескобе у коју је упадао. Због интровертности, због презира према онима који обузети сопственом индивидуалношћу разглабају о устајалости ваздуха својих соба, због обневиделих за тај велики бол који је око њих.

Хиљаде страница као сигурносну брану од чудних антипатија и симпатија које су чиниле притворни, обични живот прилично неугодним.

Свој наум и своју намеравану мисију започео је више него скромно, чак бојажљиво, тек повременим једносатним посетама пијачном простору на углу Футошке улице. Као евентуалну истрагу у откривању грешке властитог растројства, танано испитивање осећања о непостојању сопствене улоге и места у корачници нове будућности која је изнова свитала. Дозвољавајући себи двосатна изостајања са пензионерских скупова у Лиманском парку. Чувајући се наглих одлука. У страху од корака у било ком правцу који би само наговорили да су сви правци исти.

Ипак, брзо се охрабрио. Стекао је своје место и почео да продаје старе стрипове, васкрсле фигурице дечјих одрастања, изнова напуњене пластичне упаљаче, одбачене славине и пегле.

Све више је учествовао у пијачној утакмици, препирући се са залуталим купцима, са продавцима који су му хтели ускратити простор, задобијајући ореол вештог дилера у размени непотребних ствари. Као да су га све више уважавали, ко зна из којих разлога.

Отпор је нестао, више данима није избивао из логорског простора пијаче носећи на својим леђима терет и судбине других, попримајући њихов изглед и њихове изразе лица, укључујући се, без бојазни и зазора, у колективну фотографију сапатника.

Поново је постао верник навика из младости. Вратио им се са лакоћом, ненадано срећан што их је тако лако изнова пронашао. Устајао је у праскозорје и прао се хладном водом. Одоцнели повратници из ноћних провода, понеки преостали радник на бициклу, возачи градских аутобуса, тек разбуђене мајке, могли су видети његову повијену фигуру како граби улицом са завежљајем у рукама.

Волео је да буде међу првима, да пре осталих распростре своју робу и да се поздравља са осталима преко чашице јутарње ракије.

О чему размишља у тренуцима док се простор око њега испуњава људима? О ружним свађама, провалама беса, бесмисленим препиркама, тучама. О њиховим судбинама, нераспознатљивим путевима, нестанцима ближњих, времену које хуји у градским крошњама, о својим напуштеним пријатељима у парку. Огорчен, можда, због неумољивости времена, неких својих старих принципа.

Или само тихо скицира своје хиљаде страница, једну по једну, загледан у незнана лица, у њихове навике, покрете, редак смех, покоју сузу.

Када га прекину, као да се извињава, лагано клима главом. Баш чудно, помислиће многи, ко зна какве све мисли могу обузимати те маторе продавце илузија?

У предвечерје, када се већ пале неонске светиљке уличне расвете, враћа се кући дуж цветних балкона лиманских зграда, истражујући мирис својих јутарњих корака. Уморан као стока за вучу тешких терета.

На тераси, испод светиљке око које се скупљају бубе и лептири, бележи окамењене делиће протеклог дана, изливе страсти, навике, случајне дијалоге, раскалашни инвентар садашњости, реликвије прохујалих дана, подеротине смисла, пијачно логорске начине преживљавања. Као неко кога дуго није било, сређује замамне чињенице неког давно запостављеног посла, избледеле цифре рачуна од пре много година. Све мање размишља о некадашњим седењима у Лиманском парку, брбљивости недељних јутара, препричавању ситнокорисничких облапорности новопридошлих политичара, о билијару и партијама домина на цветном столњаку иза замагљених кафанских прозора.

У пијачном свету, свету трговаца и рачуновођа, на сплаву бродоломника, и те како је уобичајено кукати, жалити се на друге, варати, сретати разне жене, пити алкохол на пијачним тезгама не питајући за његово порекло, лихварити, размењивати очај и тугу, безвезну разуданост свакојаким мисли, пљувати по поду, нападати вође и партије, оговарати актере фудбалског првенства, генерале и нове звезде на ведром музичком небу. И шта још? Не постоје заштићени, свачији пртљаг је пред очима свакодневне употребе, позлата је пала са светиња, правила су другачија.

Брзо се свикао, као да је одувек, стотинама година, био са њима. Или је бар помишљао да је тако. Уверавали су га њихови гестови, мимика, нека врста чудне присности, подразумевајуће чињенице, навике. Помислио је да управља њиховим страстима, да их може забележити, да уколико и виде разлику она не представља одлучујући разлог његовог могућег изопштења.

„Ти не припадаш нама, ти нас мрзиш, долазиш овде да ликујеш над нашим свеопштим поразом”, викао је тог облачног дана седи и запуштени пијанац, толико налик његовим друговима из детињства са којима је јео зелене јабуке и урлао по запуштеним падинама Фрушке горе. Није га раније приметио.

Прећутао је. Бори се само за своје место, скреће пажњу на себе. Први дан. Али наставило се и следећих дана, у бесмисленим свађама око пијачних тезги, око празних пивских флаша, преотимања купаца.

„Ти не припадаш нама, ти нас мрзиш.”

„Зар се то толико види?”

„И те како. Ти нас поткрадаш. Ти једеш наше животе. Ти спасаваш себе.”

„Али ја волим ову пијацу. Овде смем и умем да радим скоро све.”

„У томе и јесте проблем.”

А био је толико налик њему, тај запуштени и седи пијанац. Олупина властита лика у огледалу.

Има у данашње време толико бесмислених свађа, мржњи које попримају размере катаклизме. Толико бола.

Данас још, вероватно, потајно на том сплаву пијачних страсти, препричавају њихову последњу свађу која се претворила у општу тучу.

Вероватно се, по старом добром обичају уз јутарњу ракију, ишчуђавају над телом седог запушеног пијанца. Над телом које је тек следећег јутра пронађено поред пијачне тезге.

Њих двојицу, два седа запуштена пијанца, тако налик један на другог, више нико није видео. Остали су разбацани стрипови, фигурице прошлих дана, једна платнена торба дуго је одолевала времену, скривена испод тезге.

Из његовог некадашњег стана, нови станари су без икаквог страха побацали гомилу папира, исписаног неким помало чудним искошеним рукописом, који су проналазили готово у свим просторијама. Сасвим оправдано и сасвим у духу његових очекивања и предвиђања.

Остале су им заувек неразумљиве дуге колоне бројки. Наoko неповезане рачунске операције. Статистика бола изван до-машаја.

Како би рекли, чиста пропаст.

И ту је крај, као да виче седокоси запуштени пијанац, његов далеки друг са фрушкогорских падина.

Као да види себе у огледалу како тихо каже да је свему крај.

И ту је крај.

Ускоро ће светом, као и пијачним простором на углу Футошке улице, завладати неки нови људи. Сада су на обуци.

Као да је то важно.

ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ

ШТА С ТИМ ШТО У СНУ

пишем на води

од неколико реченица
од неколико стихова
градим барку

да нешто спасем
од потопа
који нас изненађује
спира с површине
земље
када испуњени радошћу
окрећемо лица
према богу сунца
и Богу
који
„не игра домине”
не знамо Ништа
о унутрашњим напрслинама
старе мајке земље
подижемо куле
од песка
градимо
на ивици живота и смрти

наша Мајка земља
плава округла
обавијена веловима облака
испуњена плодовим водама
живота

пуна вулканске ватре
међу двема белим капима
леда зелена мирише на смолу
благо спљоштена
после крвавих периода ратова
после оргазма
револуција
тоне у сан

о рајским вртовима
о боговима на Олимпу
о богу у висинама
дише пролепшава се
скупља снагу
и руменило дише дубоко
одмара се после еволуције стварања
као мајка вучица
доји људску штенад
коју су одбацили богови
заборављајући
на своје обавезе

Моја барка лагано се спушта
у плићак речи снова

наоколо окупљено гледалиште
чека белог голуба
ватромете и балончиће
знатижељно чека
спасене људе
животиње и дрвеће
кртице и рајске птице
Али из ковчега нико
не излази

Пијани градитељ
спава међу нагим телима
која се распадају и заударају

Име ми је Канагава
Име ми је Цунами
смеје се млада девојка
и показује тетоважу
на гузи и стомаку
љубопитљиве камере путују

по стидним пределима
пуним воденог биља бисера
клизе по стидним
уснама по устима
пуним песка шкољкица

стрвина базди
провиђење с мреном на
оку бди над нама
шарене вреће с телима
утопљеника леже нехајно разбацане
или поређане у контејнере
замрзиваче у масовним гробницама
јаме хладњаче
вода још није опала
на плажама су се појавили туристи
лепе младе девојке
у мајицама с натписима

желим Велики Цунами
можда желиш олујни
Цунами са мном

продају се цицабице
играчке прибежишта
фотографије распадајућих
тела стрвине животиња људи
продају се деца
купују се деца
за јавне куће

Цунами је живописна представа
медијална на површини
бескраја
Насртљиве камере претурају по лешевима
објективи продиру у беспомоћна мртва тела
новинари и фоторепортери
подижу канцама
фрагменте комаде парчад
људског мяса сатове
главе руке прстење шаке
минђуше утробу нотесе мобилне телефоне
полако се „све”
враћа у нормалу

Туристи се не одричу
купљеног одмора

ово се разгледа оно подиже
адреналин
„гледаност” осваја рекорде

пишем на води
пишем на песку
с прегршти спасених речи
с неколико простих реченица
с неколико нагих стихова
градим барку
да нешто спасем
од потопа
који нас изненађује
усред бела дана
или усред ноћи
односи с површине земље

градим своју барку
пијани брод
чамчић од хартије
испод црвених
црних једара

Шта с тим што у сну

Вроцлав, 2004—2005

Превела с пољског
Бисерка Рајчић

ЈОЗЕФ ШКВОРЕЦКИ

РЕАКЦИОНАР КОН

Из тајног дневника Васи́ла Кратког, ученика III Б
Лицеја Доктора Здењека Неједлија у К.

У суседну кућу уселио се извесни Исидор Кон који је убрзо постао предмет интересовања уличне самоуправе, коју је имао част да предводи мој отац, друг Јозеф Кратки, управник робне куће Textilia. Тај Кон је имао велику, црну мачку, којој је сваке недеље куповао шлаг по цени од 3 круне и на прозору је хранио (јер је становао у партеру), на тај начин изазивајући јавно згражање другарица које су сваке вечери седеле испод липе и пушећи дискутовале о проблемима од општег значаја.

На основу њиховог овлашћења отац је посетио поменутог Кона и изнео му замерке у вези са неприличним понашањем:

— Ваше понашање, друже Кон, реакционарно је и провокативно, јер се угледате на дегенерисани Запад. На том Западу богате господичне хране мачке шлагом, а имају и клинике и гробља за животиње. Мачке се преждеравају послastiцама, док сиромаси гладују.

— Али код нас нема сиромаша који гладују — одговори Кон.

— Управо због тога не би требало да постоје мачке које се преждеравају — констатовао је отац.

— Како је све једно с другим повезано, другарице из уличне самоуправе су ми скренуле пажњу на ваше понашање, које поготову пада у очи у периоду наших прелазних економских тешкоћа.

Међутим Кон је безочно остајао при своме:

— Другарице свакодневно пуше паклу цигарета, што за недељу дана износи 30 круна. Осим тога, две од поменутих

другарица су познате и по томе што воле да завире у чашицу, а ћерка једне од њих налази се у поправном дому. Ја сам удовац, не пушим, не пијем, према томе могу себи да допустим једино задовољство, да једном недељно посматрам своју мацу како једе шлаг за 3 круне.

— Зар вас није стид — поучавао га је даље мој отац — уместо да рађате децу, као сваки пристојан радни човек и дајете им шлаг с нашег стола обиља, ви сте изабрали мачку?

— Није ми дато да рађам децу, јер ми је жена прерано умрла у концентрационом логору Биркенау — одговорио је Кон.

— У тој ситуацији требало би да потражите нову жену, а не мачку, коју сте кастрирали, тако да ни она не може да се размножава. Те с тачке гледишта развоја она постаје крајње некорисно биће, а нашем друштву таква бића нису потребна. Ево, погледајте мене. Изродио сам троје деце и још бих их рађао, да немам стамбене проблеме.

Кон је наставио с безобразлицима (испољавајући на тај начин своје антихуманистичко расположење):

— Више волим своју мачку него вашу децу. Ваша ћерка Маргарет је славна по тетовирању прилично интимних делова тела, а ваш син Адолф, познати хулиган, недавно је ишутирао на смрт суседовог пса.

— Мој син је друштвен, колективан и музички талентован, док ви избегавате људе и огавни сте индивидуалиста! — с правом се изнервирао отац.

— Што боље упознајем људе, све више волим животиње — изјавио је реакционар Кон.

Отац је подигао глас:

— Па, сада сте обелоданили своје антидруштвено мишљење. Ако животиње волите на штету људи, онда сте на нивоу оних господични које животиње лече на клиникама.

— Нисам те речи ја измислио — и Кон је направио ироничну гримасу. — То је рекао Маркс.

— Да, млади Маркс који је касније постао паметнији! — одговорио је отац. Видећи да Кон упорно брани своје назадне погледе и не допушта да га ико увери у друго, напустио је његов стан. Седећи код куће, увече је уздахнуо:

— Сумњив човек онај Кон. Како је могуће да је једини од 72 наша Јеврејина преживео окупацију? Зар то није чудно? Мораћу да замолим другарице из уличне самоуправе да га будније прате. На сумњив начин преживео рат, а сада још шлагом храни кастрирану мачку...

Међутим, Конов случај је убрзо разјашњен. Када смо се у недељу враћали са сусрета пионира, на коме је отац говорио о

теми „Пионир — заштитник шуме!”, пут нам је претрчала Конова црна мачка. Отац ју је ударио врхом ципеле по последњој моди, прогресивне линије. Сломљене кичме мачка је дивље јакнула, пала насред коловоза и по свој прилици издахнула.

Превела с чешког
Бисерка Рајчић

СТАНИСЛАВ БАРАЊЧАК

ХИРУРШКА ПРЕЦИЗНОСТ

I

Та „хируршка прецизност”, стављена на пробу
у интелегентним бомбама:
заобилази спортске терене, изложбу
Шагалових слика и продавану робу,
слеће из облака у оцак ресторана,
над роштиљем окреће се под правим углом
и летећи као торпедо
детонира у трећем сепареу лево,
над главом диктатора, који тада, ево,
виче: „... Нафта?!... њима?!... ни под каквим
условом...” —
а експлозија, која га прекида усред

речи, не заталаса ни чили кон карне
у руци оближњег келнера:
таква бомба погађа само милитарне
циљеве. Балистика (биле су напорне
за мене те ствари у војсци; да из пера
Вирџиније Вулф срећу извлачим — знао сам,
али о бомбама и пушци
ништа, сем онолико колико и вреде,
што значи — да за мене нису баш безбедне)
није ми сумњива у тој претњи хаоса;
чак ни та бомбастичност којом ме по њушци

бије специјалиста за Паблик релејшнс,
кад опет праве нешто скупо
у фабрици оружја; чиме ме то плаши

пумпање израза у цепелин („јачи” и
„безбеднији” и онда када му гори труп)
слогана? Није да ми претераност смета,
ни што нико неће да сними
non sequitur питањем: „Какав је смисао
споја хирургија / бомба: крваво месо?”,
пусти бомбу — зар морам баш да прихватим да
су „хирургија” и „прецизност” синоними?

II

Време уме да спере кржаве трагове
са имена, и да све окрене за пун круг!
Пре триста година „хирург”
је био само видар — за јаче болове;

пре двеста — неко ко у војном диспанзеру
ампутира покидан уд окупатора,
користећи, када мора,
уместо ланцете чак и ручну тестеру;

до данас — неко ко не гледа на белило
лица, само одслања загнојену прозу
метка у телу, дијагнозу:
„Изнети”. У фаху се много променило:

Харви даје ток крви, Пастер бактерије,
ко зна ко — етар; гасне бол, расте искуство.
И сада високо друштво
прима хирурга радо, чак уз овације,

(пресађивање је та тачка преокрета)
али и до данас се око њега врти
непријатни мирис смрти:
„Бивши касапин — прво сече, после пита

за здравље. Зна, воли тај да реже уместо
да лечи”. Хирургија је једина знана
данас медицинска грана
која немилосрдно одузима месо —

буди немире, јер је одувек желела
да конфискује: део ноге, плућа,
кад једном узме — не враћа.
Тешкоћа 2: тестера уместо скалпела.

III

Тестера баш и није посебно прецизна!
Отуда шале, карикатуре
и новински текстови писани у инат
хирурзима, славне авантуре
људи са одсеченом здравом десном ногом,
јер од операције се тражило много,

да неко, чак, примети како је гангреном
заражена лева; познат је случај
особе којој је у телу зашивено
пакло газе, пасета и два кључа.
Мимо свих ласера и наркоза — не крију
људи срећу код: „Није за операцију!” —

IV

— наравно, ако то није нежан начин да се каже:
„Никакво лечење више не помаже”.

Болница, пре пар година. Мирис карфиола. Ручак
недирнут лежи.

Не, није ми тело подлегло трулежи:

обична, рутинска ствар — запаљење слепог црева.
У детињству сам од те две речи склапао имена:

„Мангуп Слепоцревић”, „Хана Б. Слепоцревана”;
можда из освете због ругања, једнога дана

слепо црево, у стомаку превезено преко Атлантика
(заборављени апендикс мојих шверцерских неприлика)

јавило се — а већ сам давно био превалио четрдесету —
и направило огромну штету:

јер не само што је пукло, већ је опоганило све редно,
као да камиказа виче у мени: „Ако гинемо, гинемо
заједно!”

Одвајање од мене тог живог торпеда

довело је до тога да сам још жив, и да мој мозак још
може да

мисли; прецизна (дакле ипак!) ланцета
доктора В. С. Рекла је да још постоје шансе за

мене. Дакле ипак. Али ево управо тог доктора,
улази у свој својој величини, и са њим по дебљини
достојна

му потпора

медицинске сестре, иду у поподневни
обилазак. Доктор је сед, покрети су му сигурни и
мужевни,

али у тренутку док ми проверава график температуре
и док ми из ране вади делове дренажне апаратуре

које не желим ни да видим — закључујем с неповерењем
да је његово и сестрино добро расположење

изазвао — како то обично чини —
троструки — у најмању руку — мартини

испијен уз ручак. Доктор се прво напио и наждао
па сад прилепљује завој фластером

(помало криво), и излази. У том тренутку почињем да се
кидам
од смеха (ух, то боли): ово је као честитка која ми је пре
неки дан,

поводом операције, послата
од колега са посла. На

њој цртеж: операција у току; бели мантили са флекама
црвене боје
стварају неку врсту завесе изнад које,

као избачен из праћке, излеће високо
неки клизав унутрашњи орган (слезина, рекло би се на
око)

а главни хирург виче свима присутнима
„Не бацајте — то може неко значење да има!”

Не бити демијург — бити хирург, макар лош:

не нарочито прецизан, несигуран, као слепа кокош
која понеко зрно убоде; али кад нешто дотиче
свестан да је битно оно што измиче.

Превео с пољског
Александар Шаранац

МАРКО СТОЈКИЋ

ТАНТАЛОВО ВОЋЕ

ТАЛОГ

Имам поверења у сенке
док се спуштају и ломе
свака свој прозор, свака
своју чашу. Недовољност
коже, нерава и крви. Славуј
и ја који клизавим
стазицама идем према њему
у измаглици, у вечитој
измаглици. Недовољност
наткриљености, мермерних
сводова. Кровови се руше
људима на главу. Отисци
на пергаменту, ситан
вез. Чини ми се да ласте
ионако лете без покрића,
за кишних дана посакривају се
у гнездашца под тремом.
Митологија стрепње.
Владари дрхте од подозрења.
Недовољност пилулица,
аналгетика. Карциномчић
на дебелом цреву. Куварица
у затворској мензи захвата
супу са два лонца. Иритантна
згуснутост. Биће да нема
разлога за ширење
зеница у тами. Па ипак танко
исијавање, и ја који склапам
ни из чега нешто.

ГРЧКИ БОГОВИ

Грчки богови су били ту, више их нема.
Нема више оне потребе за представом,
завесама, штулама што чине људе
великим и смешним. Шта ће нам више
ти докони гледаоци бахато прекрштених
ногу, са три прста вина
у кристалној чаши коју стеже
негована рука. Спалили смо
фотеље на Олимпу. Не треба нам
оно шљапкање божанских шамара,
звекетави опасачи, бескрајна шеталишта,
обале. Грчки су богови били ту, међу нама,
више нису. На рукама нам умирали,
нисмо их препознали. И већ сутра
неко ће хтеи оно парче
завесе, парче сцене, поцепани
ревер глумачког костима и стаће
пред гледалиште празно.

ТАНТАЛОВО ВОЂЕ

Пољупци. Открио сам радост
у бекству, пресретању,
чим се гвожђе зарумени
ударац. Сачекају прошлост
непоновљиву, живећу. О, пољупци.

У колицима беба, три прста
до грла у устима, у пролазу,
гледа ме старачки оштро, иследнички,
лукава беба. Колица гура
некаква мама, наивно. О, пољупци.

Светковина досаде, чук-чук часовници,
истрошене мисли о хлебу, плановима,
испод стола крчање процесора,
електронска пошта, писма написана тако
да не можеш да их спалиш,
руке на чук-чук тастерима, руке
што грле празнину. О, пољупци.

Истина није ни моја ни твоја,
Тантале брате, јабука није слатка.
Сахрани своју глад, лагали су нас,
у реду за карте, у предворју
позоришта уплашени глумци,
веселе хостесе. О, пољупци.

ГАТАРА

Ако потрчиш
довољно брзо видећеш
себе. С леђа. Са столице
псето режи, под јастуком
змија лежи. Спавај.
Мир с тобом, живећеш дуго.
Алејама цветним, улицама сетним
исти те пољубац прати: јевтино
паролаштво, врисак.
Ништа ново: понад леда бели
камен-прах. Селићеш се
из џепа у џеп, клизавим
бесмисленим друмом
очи ће те крајпуташа гонити.
Подводачима крваву псоваћеш
мајку, сам ћеш себе
подводити. Страх је сенка жеље.
Вредеће. Ако потрчиш
довољно брзо. Ухвати змију
за реп. Спавај. Живећеш дуго.
Храброст је створила свет.
Беле млохаве сисе,
румени образ, крљушт
и ти.

ПЕТЛОВИ

Волео бих да сам један
од оних петлова што се у твојој соби
увек чују пред зору.
Да ме не видиш,
а да ти ипак свако јутро

украдем парче сна
најслађег.
Да ме псујеш мазно док лењо
помераш ноге,
леву руку примичеш ка јастуку
и главу тешку седам тона
окрећеш
на другу страну.
Не да ме видиш тамо,
на јастуку,
не.
Да будем један од оних петлова
напољу,
да браним ноћ од јутра
крештавим гласом.

БЕЗ КИШОБРАНА

Спери, Боже, спери...

Трчао сам
стопала лаких, једва се уздржавао
да не полетим, лунатик.
Киша је пробила јутро и падала
непрестано, хтела је
нешто да каже. Трчао сам,
обарао кишобране,
пресретала ме возила, њихови
неуморни брисачи откриваху
напрегнута лица. Ноге су биле
мокре, нисам их
осећао. Посматрали ме прозори,
углавном охоло полуспуштених
ролетни, један ми је
намигнуо, један, сећам се,
зачуђен бленуо широко
отворен. Трчао сам.
Киша је пробила сумњу и
сливала се, блажена, низ чело и цело
је тело
прожимала. Из једне собе на ћошку
чуо сам клавир како просипа
разводњене звуке.

ИВАНА ГАЉАНСКИ

ТРИ ПЕСМЕ

НЕШТО КАО ТАЛЕНАТ...

Умеш нешто
Добар си у нечем
Мораш то да радиш
Мораш или ћеш пући
Нестати
Утопити се у равни

Нешто
То нешто
Као стена
Тамна јер
Светлост сија иза
Иначе бела
Од згуснутог ваздуха
Твог даха
Стоји ту
Пре твог рођења
Магнет
Извлачи те
Вуче
Баца ти ужад
И ти
Као висак
Пушташ дане
Да облећу око тебе

Да живиш

ДОБИ

Лотреку

Треба ми сликар
Да ћутећи
Узме моје речи
Да их утаба
У густу темперу
На платно да
Баци моје химере
Уљаним гласом
Да их чита
Уреже у камен
И направи плакат
Саблазни одане
Чистунце
Прочисти ласкања
Преживи лажи

Где си

ПОТПУНО ИСКРЕНО

После Сајма књига

Био је то шок

Као кад рониш
Уживаш
И осетиш
Да више нема ваздуха

Кад први пут
Даш своје нешто
Неком ко није ти
Разумеће
Неће
Осудиће
Смех
Ко зна

Као гушење
Дављење
И онда удах

Превелика пилула
Помало горка
А слатка средина
Све упаковано
У провидну
Фолију сујете

¹ Овај датум је општеприхваћен као дан Сервантесове смрти, мада постоји претпоставка да је преминуо дан раније, а да је 23. априла написан документ о томе и писац сахрањен.

ЉИЉАНА ПАВЛОВИЋ-САМУРОВИЋ

СЕРВАНТЕСОВ „ДОН КИХОТ” ДАНАС — ПРОУЧАВАЊЕ И ВРЕДНОВАЊЕ

ОБЛИЦИ ОБЕЛЕЖАВАЊА ГОДИШЊИЦЕ

Приближавање датума обележавања четири века од објављивања првог издања Првог дела Сервантесовог Дон Кихота (1605—2005) дало је велики подстицај свим видовима бављења овим, у свету свакако најпознатијим делом шпанске књижевности, и то, природно, првенствено у Шпанији, али и у другим земљама Европе, Латинске Америке, Сједињених Америчких Држава, као и у оним земљама Азије у којима постоје хиспанистичке студије.

Година 2005, то се слободно може казати, протекла је у знаку Сервантеса и његовог „Витеза Тужног лика”, а светски Дан књиге који је управо установљен на дан његове смрти — 23. априла¹ 1616, представљао је кулминацију његовог популарног обележавања.

Прослава ове годишњице, значајне не само за шпанску, већ и светску књижевност, имала је два тока: један популаризаторски, који је у многим случајевима био популистички, и други научно-стручни. У оквиру овог првог у многим земљама, укључујући и нашу, а нарочито у Шпанији, организоване су многобројне различите манифестације: изложбе о читавом низу тема потеклих од овог дела: његове многобројне ликовне илустрације (а има их заиста велики број из различитих земаља и различитих епоха), приказивање бројних филмова снимљених на основу његовог или поводом његовог текста, приређивање сценских адаптација целог романа или само неких његових делова, извођење музичких композиција надахнутих самим делом или временом у коме је написано.

У организовању ових манифестација у већини како европских, тако и ваневропских земаља имао је значајну улогу шпански културни центар Instituto Cervantes основан 1991. године са циљем да промовише шпански језик и културу на шпанском, а чији почасни председник је краљ Шпаније Хуан Карлос (од 2004. године постоји и у Београду). Да поменемо само неке од њих: у мају ове године угледни писци Карлос Фуентес (Carlos Fuentes) из Мексика и Хуан Гојтисоло (Juan Goytisolo) из Шпаније у Институту у Берлину учествовали су на округлом столу посвећеном Дон Кихоту и вредностима књижевности; у седишту Института у Манчестеру Хорхе Едвардс (Jorge Edwards), чилеански прозни писац, маја месеца говорио је о теми „Кихотизам и сервантизам”; Марио Варгас Љоса (Mario Vargas Llosa), перуански књижевник, у јуну је у лондонском седишту Института одржао предавање о четири стотине година Дон Кихота, итд., итд.

У седишту Института у Тел Авиву, примера ради, априла месеца организовано је читање десет поглавља из Дон Кихота; да напоменемо да је јавно читање овог Сервантесовог дела на дан 23. априла већ неколико година постало уобичајено у Шпанији.

Поред Института Сервантес у обележавање ове годишњице укључиле су се и многобројне културне институције у многим градовима Сједињених Држава и Хиспанске Америке, као и изван број у азијским земљама.

Приређене су и многобројне изложбе како у организацији угледних шпанских културних и научних институција, тако и завичајних удружења, нарочито из Кастиље и Манче; многе су путујуће како би их видело што више посетилаца у разним областима Шпаније и у другим земљама. Примера ради, три изложбе уметничких фотографија под насловима: „Сценарији Кихота”, „Животиње у Кихоту”, „Биљке, цвеће и воће у Кихоту”; „Кихот Карлоса Трећег” је збирка скица за таписерије и таписерије на теме из Сервантесовог романа урађене у 18. веку у Италији и намењене Дворској палати у Напуљу и Палати Квиринале у Риму. Потом, бројне изложбе примерака разних издања овог романа и његових превода на скоро све језике света; изложбе предмета из његовог времена...

² Asociación de Cervantistas. Casa de la Entrevista, C. de San Juan, s./n., 28801, Alcalá de Henares. Madrid. España.

³ XII Coloquio internacional de la Asociación de Cervantistas, Argamasilla de Alba.

⁴ Carmen Iglesias, Francisco Nieva, Luis Alberto de Cuenca, Castilla del Pino, Luis Goytisolo, José Antonio Escudero, Gonzalo Anes.

Да је ова годишњица присутна у најразличитијим сегментима шпанске свакодневице показују два примера изабрана међу многима. Први: сваке вечери на завршетку Дневника Шпанске интернационалне телевизије (Telediario — TVE internacional) две или три особе (претежно Шпанци, али понекад и странци који живе у Шпанији) читају по десет редова из Дон Кихота; из вечери у вече смењују се на екрану писци, професори, официри, библиотекари, новинари, академици, сликари, глумци, кувари, лекари, један астронаут... Други: средином септембра тридесетак шпанских студената кренуло је на пут једне ноћи према Патрасу да би 7. октобра били код Лепанта у знак сећања на велику битку из 1571. године у којој се Сервантес храбро борио и задобио две ране.

Други ток обједињује научне и стручне скупове на којима су сервантисти, у организацији неких универзитета, Удружења сервантиста и појединих научних институција, по принципима уобичајеним за такве прилике, излагали резултате својих истраживања из области сервантистике, али првенствено оне везане за проучавање Дон Кихота. Ту је водећу улогу имало Удружење сервантиста² са седиштем у Сервантесовом родном граду Алкала де Енарес. Организовани су скупови, као онај који је, у складу са унапред предвиђеним календаром активности Удружења, одржан у Аргамасиљи де Алба почетком маја 2005,³ и други, у сарадњи страних институција и Удружења: у Њу Делхију фебруара, у Буенос Ајресу септембра ове године. За сам крај ове јубиларне године предвиђено је одржавање у децембру Међународног колоквија у Јерусалиму чија тема ће бити „Сервантес и религије”.

Од бројних скупова, округлих столова и циклуса предавања на којима су разматрани разни видови Сервантесовог Дон Кихота, али и елементи из његове тако крње биографије тумачени у условима времена у којима је живео, треба издвојити пројекат који је током последње две године водила угледна историчарка и академик Кармен Иглесијас, а који је изложен у форми низа предавања угледних зналаца из разних струка⁴ (историчари, правници, психолози, историчари књижевности) који су покушали да, током фебруара и марта, баце нову све-

⁵ José María Casasayas, *Lectura del Quijote a través de cuatro siglos*, en: *Jornadas Cervantinas Embajada de España, Fundación de Ilija Kolarac, Facultad de Filología — Universidad de Belgrado*, Belgrado, 1998, 9—24.

⁶ Antonio Rey Hazas y Florencio Sevilla Arroyo, *El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*, en *Obra completa de Miguel de Cervantes*, Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos, 1993.

⁷ Madrid: Centro de Estudios Cervantinos, 1994; Madrid: Alianza, 1996.

тлост на епоху и друштвене околности у којима је Сервантес створио своје ремек-дело.

ИЗДАЊА „ДОН КИХОТА”

Током последњих неколико година, нарочито крајем прошлог и почетком новог века, кренула је у Шпанији права лавина издања Дон Кихота. Постојање његових бројних издања у десетинама шпанских издавачких кућа представља одговор на захтеве тржишта које је заиста огромно, јер покрива не само земље шпанског језичког подручја, већ и потребе свих страних образовних центара у којима постоје хиспанистичке студије. Али та бројност издања није донела решење вишедеценијске потребе да се коректно приреди и на задовољавајуће стручни начин коментарише текст најзначајнијег Сервантесовог дела. Тешкоће у репродуковању првобитног текста су, веома сумарно речено, следеће: Сервантесов рукопис дела није сачуван (напомињемо да није пронађен рукопис ниједног његовог књижевног дела); прво издање, слагано очигледно брзо и од стране више слагача у штампарији Хуана де ла Куесте и пуштено у продају почетком 1605. године, препуно је штампарских грешака; током те исте године, због великог интересовања читалаца, изашло је још једно издање из Куестине штампарије, као и четири пиратска.⁵ Неке грешке су исправљене, али се не зна да ли је аутор у томе учествовао. Идућих година штампана су нова издања, са новим исправкама (било је и оних за које се мисли да су биле резултат интервенција Инквизиције), тако да се за модерне приређиваче овог текста као основни проблем поставља — на основу којег од тих првих издања приредити своје. Приређивачи, у зависности од својих филолошких знања, најчешће су се одлучивали за комбинована решења, уносећи разне врсте исправки у првобитне текстове, често несигурни у њихову ваљаност. Неретко су у поновљеним издањима исправљали сопствене исправке. Тако су двојица врло активних приређивача модерних издања Дон Кихота, Антонио Реј Асас и Флоренсио Севиља Аројо, радећи заједно,⁶ као што је уочио један од најобавештенијих библиографа Сервантесових дела, недавно преминули Хосе Марија Касасажас, у свако следеће издање уносили нове исправке.⁷

⁵ Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*. 2 vols. Ed. del Instituto Cervantes. Dirigida por Francisco Rico. Barcelona: Instituto Cervantes-Crítica, 1998, 2001.

⁶ Jean Canavaggio, Antony Close, Antonio Domínguez Ortiz, Sylvia Roubaud, Edward C. Riley, Ellen M. Anderson y Gonzalo Pontón Gijón, Francisco Rico.

Дуги низ година у шпанским научним круговима, а од осамдесетих година прошлог века и у Сједињеним Државама (The Cervantes Society of America) воде се дискусије, окупљају стручњаци и трага за финансијским средствима како би се приредило и објавило критичко издање Дон Кихота. Скоро једногласна оцена сервантиста је да она издања сврстана у групу критичких не заслужују тај епитет и да се у већини случајева ради о коментарисаним издањима уз текст често произвољно саображен ортографским и морфолошким правилима савременог шпанског језика.

Пошто је већина индивидуалних подухвата ове врсте оцењивана недовољно успелом, окупљена је група најпознатијих савремених сервантиста из различитих земаља да у оквиру тимског рада оствари како што вернију репродукцију Сервантесовог текста, тако и што исцрпније и тачније коментаре свих његових видова. Тако је у оквиру Центра за издавање шпанских класика, а у издању Института Сервантес и издавачке куће *Crítica* из Барселоне 1998. године изашло издање Дон Кихота јединствено по уређивачкој концепцији и њеној реализацији.⁸ Уредник Франсиско Рико, академик, цењени филолог и историчар, уз сарадњу стотинак стручњака изабраних међу најугледнијим светским сервантистима, сачинили су издање Дон Кихота у коме се, поред текста праћеног уобичајеним научним апаратом, налази неуобичајено велики број прилога. Издање је у два тома. На почетку првог, после уводне студије (*Estudio preliminar*) чији аутор је Фернандо Ласаро Каретер (*Fernando Lázaro Carreter*), један од највећих ауторитета прошлог века у области шпанског језика и историје њене књижевности, дугогодишњи председник Шпанске Академије, следи одељак у коме се под насловом *Prólogo* налази осам студија врсних зналаца појединих области сервантистике⁹ од којих је сваки приложио текст из области коју је највише истраживао (живот писца, његова личност, Шпанија у којој је написао свој роман, улога витешких романа у књижевности тога времена, Сервантесова књижевна теорија, могућности тумачења Дон Кихота, његова структура, историја текста), а на крају хронолошки приказ Сервантесовог живота.

У првом тому је интегрални текст Дон Кихота (Првог дела — 1605; другог — 1615. године) презентован на основу пр-

¹⁰ Да поменемо само неке: Jaime Moll, Claudio Guillén, Luis Andrés Murillo, Juan Bautista de Avallé-Arce, Alberto Sánchez, Michel Moner, Edward C. Riley, Rafael Lapesa, Agustín Redondo, Aurora Egido, Jean Canavaggio, Monique Joly, Maxime Chevalierá

¹¹ Juan Gutiérrez Cuadrado, *La lengua del „Quijote“*. op. cit., 819—856.

вих издања, с тим да су приређивачи, нарочито када су у питању места спорне интерпретације, користили и нека издања из новијег времена. Текст је праћен белешкама у дну сваке странице у којима су, по речима Ф. Рика, јасно и сажето објашњене речи, изрази, алузије, називи институција који савременом читаоцу олакшавају разумевање смисла текста.

Други том (*Volumen complementario*) садржи веома богату и разноврсну пратећу грађу. На близу 1300. страница представљено је обиље материјала који се односи на све видове Дон Кихота. Почине опсежним поглављем под насловом *Lecturas del „Quijote“* које је приредо Хосе Монтеро Регера и у којем се налазе исцрпна тумачења целокупног текста Сервантесовог романа — од насловне стране до краја. Оно што пада у очи су имена аутора тих тумачења: ради се о најугледнијим познаваоцима Сервантесовог дела и шпанске барокне књижевности.¹⁰ Потом следе допунске белешке (*Notas complementarias*) у којима се налазе исцрпни подаци о ауторима који су се бавили појединим речима, питањима, проблемима. У наставку су изнети подаци о најважнијим издањима Дон Кихота и о њиховим типографским и ортографским одликама. Затим следи студија о основним цртама језика Дон Кихота¹¹ која чини основу филолошког приступа делу, па текстови о мотивима витешких романа, о државној и црквеној администрацији, новцу и мерама тога времена. Ове информације су употпуњене мапама и плановима простора на којима се одвија радња романа: Шпаније, Манче, појединих локалитета на којима су се одиграли важни догађаји, Барселоне. Илустративни део је употпуњен плановима зграда у којима је Сервантес боравио, а имају везе са догађањима у делу, па цртежима уз називе појединих кућних предмета, одеће, витешког оклопа и оружја, музичких инструмена-

¹² Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*. Ed. de Francisco Rico. Madrid: Alfaguara, 2004. Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*. Ed. de Martin de Riquer. Barcelona: Planeta, 2004 (ilustraciones de Salvador Dalí).

¹³ Cervantes, *El Ingenioso Hidalgo don Quixote de la Mancha*. Edición con grabados de Salvador Dalí. Edición conmemorativa del Año Dalí en 2004 y del IV Centenario de la publicación del Quijote en 2005. Coedición de la Editorial Planeta y de la Fundación Gala-Salvador Dalí.

¹⁴ *El Quijote contado a los niños*. Rosa Navarro Durán. Ilustraciones de Francesc Rovira. Barcelona: Edebé, 2005. *Don Quijote de la Mancha*. Adaptación de Vicente Muñoz Puelles. Ilustraciones de Manuel Boix. Valencia: Algar, 2004. *Las aventuras de don Quijote*. Anna Obiols. Ilustraciones de Subi. Barcelona: Lumen, 2004. *El libro de Don Quijote para niños*. Adaptación de Haroldo Maglia. Ilustraciones de Jesús Gabán. Barcelona: Ediciones B., 2005.

¹⁵ *Don Quijote de la Mancha*. Miguel de Cervantes. Madrid: Turner, 2005. Primera parte: 18 cedés. Segunda parte: 19 cedés. 42 horas de grabación.

та, пољопривредних алатки — ризница речи од којих су многе, као и предмети које означавају, давно нестали из употребе.

Драгоцени део овог издања чине библиографија, као и индекс речи са бројем странице на којој се налазе. Уз ова два тома приложен је CD-rom што је 1998. године, када се појавило прво издање (друго је објављено 2001), представљало праву новину у презентацији класичног књижевног текста.

Уз овогодишњи јубилеј појавио се заиста импозантан број издања Дон Кихота веома различитог нивоа презентације текста. Од модернизованих, намењених читаоцима скромних знања о језику и књижевности Шпаније 17. века до оних које су приредили угледни филолози и опремили их озбиљним белешкама.¹² Штампана су џепна издања у великим тиражима, али се појавило и луксузно издање са графикама Салвадора Далија као истовремено обележавање Године Далија 2004, и четири века од излажења Дон Кихота.¹³

Нека издања украшена су илустрацијама француског сликара Гистава Дореа, од 19. века толико пута штампаних како у Шпанији тако и уз преводе Сервантесовог текста објављиване у разним земљама.

Шпанска Академија за језик (RAE) поверила је Франсиску Рику да припреми издање Дон Кихота (в. белешку бр. 12); то издање је доживело огромне тираже (продато је близу милион примерака). Управо њега су власти у области Кастиља-Ла Манча задужиле да припреми модернизовано, некомерцијално, издање Сервантесовог романа; штампан је тираж од 230.000 примерака који је бесплатно подељен ђацима ове регије.

Поред интегралног текста, објављене су књиге одабраних одломака из дела.

Посебно је занимљиво да је велика пажња посвећена верзијама Дон Кихота за децу; има приређених, поједностављено испричаних¹⁴ и увек илустрованих епизода из романа намењених деци почев од 4 године па навише. Та издања обухватају

¹² Biografía de Miguel de Cervantes Saavedra: estado de la cuestión (Recurso electrónico). Victor Eduardo Manguía. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Vicerrectorado de Extensión Universitaria, D. I., 2001. Don Quijote de la Mancha (Recurso electrónico). Miguel de Cervantes; edición de Instituto Cervantes, dirigido por Francisco Rico; texto informático, vocabulario, concordancias y base de datos ling. Barcelona: Critica, 2001.

¹³ Luis Astrana Marín, Vida ejemplar y heroica de Miguel de Cervantes Saavedra, 7 vols. Madrid: Reus, 1948—1958 дело је у коме је, без обзира на неке спорне податке, обједињен најкомплетнији корпус грађе о Сервантесовом животу.

¹⁴ Jean Canavaggio, Cervantes. En busca del perfil perdido. Segunda edición aumentada y corregida. Traducción del francés: Mauro Armiño. Madrid: Espasa-Calpe, 1992.

три велике групе: она намењена деци предшколског узраста, па млађој школској деци и, најзад, адолесцентима. За децу почев од 12 година предвиђен је коментарисан интегрални текст или антологије састављене од најпознатијих поглавља романа.

Поред издавања текста Дон Кихота у облику класично штампане књиге снимљена је и интегрална верзија текста у форми аудиокњиге. Текст који траје 42 сата читали су познати шпански глумци уз музичку пратњу.¹⁵ Ово је у Шпанији новина; на англосаксонском језичком подручју, као и у Немачкој, аудиокњиге заузимају значајно место у издаваштву.

Идући у корак са временом, приређена су и електронска издања.¹⁶

БИОГРАФИЈЕ

Иако деценијама нису пронађени нови документи који би допринели попуњавању великих празнина у Сервантесовој биографији,¹⁷ интересовање биографа који би желели да на свој начин осветле тајанствени људски лик овог писца не јењава. У складу са новим тенденцијама у тумачењу историје, друштвене ситуације, са психолошким (и психијатријским) новинама у тумачењу човековог духовног и душевног живота, са проналажењем појединости у делима које се неке учине као могући аутобиографски трагови, настали су бројни нови животописи творца Дон Кихота. Покушаћемо да сумарно представимо три која нам се чине представницима три односа према оскудној биографској грађи на основу које обликују своје виђење Сервантесове личности.

Жан Канавађо, веома угледни француски хиспаниста и универзитетски професор, написао је Сервантесову биографију која од 1986. када је изашла на француском и од 1987. када се појавило прво издање превода на шпански, па од 1992. када је изашло проширено издање, не престаје да привлачи пажњу сервантиста. Сам наслов *Cervantes. En busca del perfil perdido*¹⁸ (Сервантес. У потрази за изгубљеним профилем) наговештава ауторов став да није могуће веродостојно реконструисати лик овога писца који је, изгледа, и за живота, мало говорио и мало писао о себи. Поштујући оскудну аутентичну грађу, уздржавајући се од импровизација, али допуштајући себи претпоставке које му се чине прихватљивим, Канавађо је покушао да реконструише лик човека и писца који је несумњиво био део време-

¹⁹ Alfredo Alvar Ezquerro, *Cervantes. Genio y libertad*. Madrid: Ediciones Temas de Hoy, 2004.

на и друштва у којима је живео, али који је успевао да сачува одређену дистанцу у односу на свет који га је окруживао, укључујући, можда, ту и његову најужу породицу. Са посебном пажњом је настојао да осветли дуги период Сервантесовог живота у Андалузији о коме, сем финансијске документације о пословима које је радио за државу, није сачувано ништа о његовом приватном животу. Канавађо сматра да је управо то раздобље док је крстарио друмовима Андалузије откупљујући пшеницу и уље за војску, Сервантес сазревао као писац и, мисли француски хиспаниста, написао нека од дела која ће бити штампана тек неколико година касније у Мадриду. Покушао је да на основу правних докумената (уговора, овлашћења, тестаментата) покаже Сервантесове односе са супругом, ћерком, сестрама, свестан да у томе скоро у потпуности недостаје лична, емотивна компонента и да остаје узалудан покушај да се докучи пишчев психолошки лик.

Настојећи да Сервантеса постави у време и социјални оквир у коме је живео, Канавађо је у форми Додатака (Anexos) приказао Сервантесову лозу по очевој и мајчиној линији, показао како је изгледала Европа, а како Шпанија на крају 16. столећа; с посебном пажњом се позабавио Андалузијом у време када је Сервантес тамо боравио уверен да је управо то раздобље о коме нису нађени скоро никакви писани трагови било пресудно за његово формирање као писца.

Историчар Алфредо Алвар Ескера, истраживач у престижној научној институцији Consejo Superior de Investigaciones Científicas, универзитетски професор, највећи део свога досадашњег рада посветио је проучавању шпанске историје од 15. до 18. века, објавивши о разним темама и личностима тог раздобља низ запажених студија. Када се он подухватио писања Сервантесове биографије, могло се очекивати да ће у њој главно место заузимати историјски оквир времена у коме је писац живео. Међутим, његова књига чији наслов је *Cervantes. Genio y libertad*¹⁹ (Сервантес. Геније и слобода) утемељена је првенствено на Сервантесовом књижевном делу; сви наслови поглавља су делови неког од Сервантесових текстова. У Прологу Алфредо Алвар, објашњавајући свој приступ Сервантесовој биографији каже да је немогуће писати нечију биографију а да се пре тога није добро упознала историја, али и да није могуће проучавати историју Златног века без познавања књижевности тога доба. Каже да је, пишући ову књигу, поставио себи два задатка: да разуме Сервантеса и његов свет и да их објасни.

Полазећи од постојеће документације, користећи своја богата знања о историјским збивањима у другој половини 16. и

првим годинама 17. века, Алфредо Алвар је покушао да створи „свог” Сервантеса, да одгонетне енигме које су дубоко сакривене у тами прошлости, да реконструише личност човека који је био књижевни геније, привржен католичкој вери, краљу и отаџбини, али истовремено смели критичар друштвеног система пуног неправди и ватрени поборник човековог права на слободу. И то све са свешћу да ни он, као ни његови претходници, неће бити у стању да реконструише комплетан и комплексан лик аутора Дон Кихота. По њему, свака генерација, свака професија, сваки културни ток, па чак и сваки аутор, имају „свог” Сервантеса.

Као чврст оквир своје књиге Алфредо Алвар је поставио историјску структуру Шпаније, али и Европе — посебно Медитерана; показао друштвено устројство, организацију војске, правосуђа, а на спољњем плану токове битака против Турака и афричких пирата; са посебном пажњом је обрадио финансијске структуре (свуда је користио обиље статистичких података сачуваних у добро организованом мрежи шпанске администрације онога доба) — све оне видове шпанског друштва у које је Сервантес био активно укључен у појединим раздобљима живота и који су у великој мери одредили његову судбину.

Алфредо Алвар је настојао да у своме тексту постигне равнотежу између аутентичних историјских података о Сервантесовом животу и њиховог тумачења. Треба напоменути да већина сачуваних докумената — о откупу Сервантеса из ропства у Алжиру, његове молбе да му се додели неко од слободних чиновничких места у колонијама, регулисање материјалних односа са женином породицом у Ескивијасу, уговори о штампању и дистрибуцији његових књига и читав низ правних списа састављених у складу са законима онога времена — поред сувих чињеница изложених бирократским језиком имају и своју психолошку основу, као и реалну социјално-историјску подлогу на којој су настали. Веома занимљиво је како је један исти документ (примера ради, молба за доделу места у Индијама од 21. маја 1590) тумаче различито Америко Кастро, Канавађо, Реј Асас и Флоренсио Севиља, а како то чини Алфредо Алвар у својој књизи. Његово је, чини нам се, најутемељеније у историјској и материјалној стварности Шпаније тога времена, а најмање обојено субјективним доживљавањем Сервантесове судбине.

Представник треће врсте односа према Сервантесовој биографској грађи могао би да буде Андрес Трапиело, романо-

²⁰ Andrés Trapiello, *Las vidas de Miguel de Cervantes*. Barcelona: Booket, 2005. Прво издање је изашло 1993. Књига је преведена на српски.

писац, песник, есејист и новинар, аутор књиге Животи Мигела де Сервантеса.²⁰ Односећи се са нескривеним омаловажавањем професионалних сервантиста (саркастично коментарише радове Жана Канавађа и Франсиска Рика), он у својој књизи, за коју каже да ју је написао по наруџбини, конструише „животе” великог писца, описујући их онако како се њему чини да су могли да изгледају.

Самоуверен, повремено арогантан у односу на оне Сервантесове биографе које сматра педантним ерудитима (посебно се обрушава на академике и професоре универзитета), Трапиело прича, не наводећи изворе (у предговору првом издању своје књиге навео је дела познатих аутора која је прочитао када се припремао да напише свој текст), али и сопствено тумачење Дон Кихота. Слободно интерпретира оскудне сачуване чињенице (примера ради, закључује да је писац, после вишегодишњег боравка у Андалузији, где је обављао мукотрпан посао државног откупљивача жита и уља за војску, из Севиле отишао као богат човек). Уз препричавање појединих познатих епизода из пишевог живота које излаже уз помоћ сопствених психолошких виђења, Трапиело повремено у свој текст уноси коментаре о Сервантесовим песничким, драмским и прозним делима, настојећи да неке њихове елементе учини конвенционално комплементарним са биографским (посебно оним непознатим или недовољно познатим) подацима. Ни документована, ни романсирана биографија — ова књига представља неку врсту импровизованог есеја на тему Сервантесовог живота.

СТУДИЈЕ

Остављајући по страни небројене пригодне чланке штампане по часописима и културним додацима разних новина, покушаћемо да, крајње сажето, представимо студије посвећене Дон Кихоту, објављене на шпанском, енглеском, француском и италијанском језику.

По времену настајања могу да се поделе у две групе. Прва, мања, обухвата дела проверене научне вредности, угледних аутора (Мануел Асања, Салвадор де Мадариага, Мигел де Унамуно, Рамиро де Маесту, Хулијан Маријас, Америко Кастро, Карлос Фуентес, Едвард Рајли), први пут објављених од почетка 20. столећа, а током 2004. и 2005. су се појавила њихова обновљена издања. Другу групу чине студије написане и објављене током последњих година. Њихова тематика је изванредно разноврсна. Објављене су студије о свим видовима Сервантесовог романа из пера како шпанских тако и страних аутора

(преовладавају они са енглеског говорног подручја). Обрађивана су питања књижевног стваралаштва, књижевне теорије, друштва Шпаније пишневог времена, проблем лудила, питање виђења слободе, али и топонимија, ономастика, начин одевања и исхране... Бројне странице посвећене су структури дела, естетичким вредностима текста и његовим филолошким одликама, темељито је тумачена психологија главних, али и споредних ликова, трагано је за изворима — литерарним и фолклорним — како дела у целини, тако и појединих мотива у њему обрађених, велика пажња посвећена је изучавању прозних врста заступљених у роману, анализирана је његова идеолошка основа, евентуални религиозни подтекст, могуће присуство еразмизма, много пажње посвећено је друштвеном контексту; проучаван је његов нараторски вид, важност улоге дијалога, врсте хумора, пародија, проучавана је мистификација са многобројним ауторима дела који се у њему помињу, а који се на веома сложен приповедачки начин смењују у функцији пишневе намере да се иза њих прикрије; вршене су психолошке анализе ликова, а кроз њих и самог писца, проналажени су елементи еротизма, феминизма, али и антифеминизма. Једно од често третираних питања, а разрешавано на различите начине, дилема је да ли је Дон Кихот озбиљно, чак филозофско или комично, чак сатирично дело.

Огроман број радова већег или мање обима — од врло произвољно написаних есеја до озбиљних студија — могао би да се подели на две велике групе: аналитичких, често посвећених тумачењу једног вида романа, али и једне реченице, или дела реченице из Дон Кихота, који су најбројнији и синтетичких, далеко мање бројних, али много значајнијих. Оно што се

²¹ Actas del II Congreso Internacional de la Asociación de Cervantistas. Napoli: Istituto Universitario Orientale, 1995, 535—546.

²² Siglo de Oro. Actas del IV Congreso Internacional de AISO. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 1998, 1005—1016.

²³ Peregrinamente Peregrinos. Quinto Congreso Internacional de la Asociación de Cervantistas. Lisboa: Asociación de Cervantistas, 2004, 1775—1794.

²⁴ Jornadas Cervantinas. Belgrado: Embajada de España, Fundación de Pija Kolarac, Facultad de Filología, 1998, 25—41.

²⁵ Centro de Estudios Cervantinos. <http://www.centroestudioscervantinos.es>.

²⁶ Издвојили бисмо следеће књиге: Jean Canavaggio, Cervantes, entre vida y creación, 2000. Steven Hutchinson, Economía ética en Cervantes, 2001. Alfonso Martín Jiménez, El „Quijote" de Cervantes y el „Quijote" de Pasamonte: una imitación recíproca, 2001. José Domínguez Caparrós, Métrica en Cervantes, 2002. Bénédicto Torres, Cuerpo y gesto en el „Quijote" de Cervantes, 2002. Angeles Varela Olea, Don Quijote, mitologema nacional, 2003.

²⁷ Anthony Close, Agustín de la Granja, Pablo Jauralde Pou, Carroll B. Johnson, Isaías Lerner, José Montero Reguera, Agustín Redondo. Antonio Rey Hazas, Elías L. Rivers, Alberto Sánchez, Florencio Sevilla Arroyo.

чини очигледним је да је у области сервантистике дошло време прављења синтеза, не коначних, нити свеобухватних, али, бар за неке области, могућих.

Аналитичке студије су најчешће заступљене у научним часописима, као и у зборницима са разних конгреса, симпозијума и научних састанака. Специјализовани сервантистички часописи су *Anales Cervantinos* који од 1951. издаје у Мадриду угледна научна институција Consejo Superior de Investigaciones Científicas и Cervantes који објављује од 1981. године Cervantes Society of America. Али и у другим часописима посвећеним темама из књижевности Златног века штампани су текстови о Сервантесу.

Анализирани су поједини одломци из романа, као што је, на пример, учинио Адријен Роиг (Adrien Roig) у тексту *Originalidad del episodio catalán del Quijote* (Оригиналност каталонске епизоде у Кихоту)²¹ или Хосе Мануел Мартин Моран (José Manuel Martín Morán) у чланку *Autoridad y autoría en el Quijote* (Ауторитет и ауторство у Кихоту).²² Бенедикт Торес (Bénédicto Torres) проучава *Peregrinaciones subterráneas, asiáticas y aéreas en Don Quijote* (Подземна, водена и ваздушна лутања у Дон Кихоту).²³ Некада научник минуциозно анализира веома ограничени фрагмент текста, како то, примера ради, чини Карлос Ромеро Муњос (Carlos Romero Muñoz) у студији под насловом *Animales inmundos y soeces (Quijote, II, 58—59 y 68)* (Гнусне и погане животиње, Дон Кихот, 2, 58—59 и 68).²⁴

У организацији систематског рада на проучавању Сервантесовог дела и обједињавању истраживања угледних стручњака, шпанских и страних, у овој области, значајну улогу добио је Центар за сервантистичке студије²⁵ основан 1990. године у Алкали де Енарес, а под патронатом шпанског Министарства за образовање, културу и спорт, као и Аутономне заједнице Мадрида, Општине Алкале де Енарес и Универзитета у Алкали. У току протеклих петнаест година обављен је значајан посао на темељито припремљеном издању Сервантесових Сабраних дела у три тома (*Obra completa, 1993—1995*), индивидуалних студија појединих аутора, као и књига студија које су биле резултат тимског рада зналаца појединих сегмената ове области.²⁶ Посебно значајним чини нам се објављивање књиге *Cervantes (1995)*, састављене у форми зборника студија више познатих сервантиста²⁷ из различитих земаља, посвећених разним темама — издања Сервантесових дела, Сервантесов стил, анализа његових дела Галатеја, Персилес, Узорне новеле, као

²⁸ José Montero Reguera, *El Quijote y la crítica contemporánea*. Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos, 1997.

и његовог песничког и драмског опуса, затим део посвећен темама о Кихоту (посебно је значајан преглед књижевне критике овог дела од 1925. године А. Клоуза и текст о томе како се данас чита Кихот К. Б. Џонсона). На крају књиге се налази веома темељито припремљена Библиографија.

Иако састављена од низа аналитичких студија, ова књига представља један од првих савремених корака на путу прављења синтезе и свођења резултата у области сервантистичких студија. Студију А. Клоуза посебно одликује та тежња ка прављењу синтезе у приказивању еволуције тумачења Дон Кихота почев од 1925. године, када је Америко Кастро објавио своју књигу *El pensamiento de Cervantes*, која означава прекид и са романтичарским и са позитивистичким тумачењем овог дела и усмерава пажњу истраживача на Сервантесов начин мишљења као на један доследно обликован систем који се налази у основи и других његових дела, а не само његовог најпознатијег и најцењенијег романа.

Књига Хосеа Монтера Регере, једног од истакнутих шпанских стручњака средње генерације за књижевност Златног века, а посебно Сервантеса, *El Quijote y la crítica contemporánea* (Кихот и савремена критика)²⁸ убраја се у малобројне које садрже синтезу тако значајне области као што је критичко оцењивање Сервантесовог романа у 20. веку. Своја истраживања аутор је ограничио на време између 1975. и 1990. године; када му се чинило неопходним, бавио се и делима из претходног, али и каснијег периода.

Написана на основу темељитог познавања ове обимне области, она садржи прегледно и веома документовано изложен приказ развоја критичке мисли, како идејни тако и теоријски, о овом првом модерном роману европске књижевности. Добро замишљене структуре (подељена је на девет поглавља од којих свако има неколико потпоглавља) у њој су акрибично, а на основу најновијих истраживачких резултата остварених у овој области приказани, као прво, проблеми које поставља припремање, у складу са савременим научним критеријумима, издања

²⁹ Maxime Chevalier, Maurice Molho, Francisco Márquez Villanueva, Ardis L. Nelson, Monique Joly и други.

³⁰ Edward C. Riley, Alban K. Forcione, Giuseppe Tofanin, Helena Percas de Ponseti, Anthony Close и други.

³¹ John G. Weiger, Daniel Eisenberg, Peter E. Russell, Joh Jay Allená

³² Antonio Torres Alcalá, Enrique Rull, Edwin Williamson, Marina S. Brownlee, Thomas R. Hart, María Soledad Carrasco Urgoiti, Aurora Egido, Alberto Sánchez, Donald McGrady, Pilar Concejo.

³³ J. J. A. Bertrand, Erwin Koppen.

³⁴ Adolfo de Castro, Emilio Cotarelo, Francisco Rodríguez Marín, Eugenio Asensio, Ramón Menéndez Pidal, Luis Andrés Murillo, Erwin Koppen.

овог дела, па историјски и друштвени контекст у коме је Дон Кихот настао (као преломну тачку у историји савременог сервантизма и он узима већ поменути књигу А. Кастра *El pensamiento de Cervantes* из 1925. године), да би потом показао оцену Сервантесовог односа према Еразмовим идејама (оне су често контрадикторне), а затим место које његов роман заузима у контексту ренесансне утопије (све на основу у научним круговима прихваћених тумачења истакнутих сервантиста); показује, такође, како је већина њих видела однос дела и пишевог живота.

Посебно поглавље посветио је представљању проучавања фолклорних елемената, као и трагова усмене књижевности (врсте, мотиви, пословице и изреке, ликови, архетипски механизми) у Дон Кихоту, резимирајући радове познатих истраживача ове области.²⁹

До наведеног периода релативно запостављеном проучавању Сервантесових књижевнотеоријских ставова исказаних у Дон Кихоту Монтеро Регера је посветио дужну пажњу, представивши најзначајније радове из ове области сервантиста из разних земаља.³⁰

У следећем поглављу аутор је изложио естетику рецепције у односу на Сервантесово дело у тумачењу Дарија Фернандеса Морера (*Daño Fernández Morero*) који објашњава његов велики успех у разним читалачким срединама првенствено тиме што његов писац успоставља такав тип нарације који даје важност критичком читању на начин до тада непознат у фикцији онога времена. Монтеро Регера сматра да ово питање још увек није у довољној мери проучено.

Сумарно приказујући начине тумачења Дон Кихота, почев од његових савременика па до данас, Монтеро Регера показује у којој мери су она била различита, често дијаметрално супротна.³¹

Преглед генезе Дон Кихота — витешки романи, еразмистичке идеје, италијанске новеле (посебно Бокачо и Бандело), Бесни Орландо — дат је на основу више радова разних аутора;³² неке од њихових хипотеза Монтеро Регера сматра прихватљивим, док му неке делују неуверљиво. Помиње и претпоставку насталу на почетку 20. века, а исцрпније обрађену педесетих и седамдесетих година³³ да је постојао *Ur-Quijote* или *Protoquijote*, тј. првобитна верзија романа — кратка новела — коју

²⁹ Monique Joly, Héctor P. Márquez, Donatela Pini Moro, Agustín Redondo, Carroll B. Jonson, Ruth El Saffar.

³⁰ Barriga Casalini, Martín de Riquer, Jaime Fernández, Peter Russell, Anthony Close, L. A. Murillo, Carroll B. Johnson, Stephen Gilman, E. C. Riley.

је Сервантес касније разрадио и претворио у Први део свога романа објављен 1605. Износи мишљење да се велики број проучавалаца³⁴ генезе Дон Кихота бавио питањем да ли је Међуигра о романсама (*Entremés de los romances*) непознатог аутора, у случају да је објављена крајем 16. века, била Сервантесу подстицај да почне писање свог романа. А ако би били пронађени докази да је објављена после 1605. године, онда би било врло могуће да је Дон Кихот био њен узор.

Монтеро Регера показује како су разни истраживачи тумачили функцију дијалога у Дон Кихоту, а како присутност више приповедача које Сервантес наизменично уводи у наративни ток; показује како је на тумачење овог шпанског романа примењена Бахтинова књижевна теорија, а како је наратологија, првенствено под утицајем Женета, у најновије време нашла своје место у сервантистичким истраживањима.

Осмо поглавље посвећено је радовима у којима је проучавана жена, еротизам и сексуалност у Дон Кихоту, као и његова психоаналитичка интерпретација у складу са теоријом личности Карла Густава Јунга.³⁵

У последњем поглављу Монтеро Регера је изложио преглед дела општег карактера о Дон Кихоту (елиминисао је она која се односе на Сервантесово дело у целини) објављених у проучаваном периоду, образлажући критеријуме које је применио да би, од великог броја аутора који су писали о њему, избрао управо девет за чије је неке од идеја оценио да су занимљиве и да представљају допринос тумачењу Сервантесовог романа.³⁶ Веома критички је написао приказе ових дела истичући како њихове позитивне доприносе тумачењу Дон Кихота, тако и оно што му се у њима чини произвољним и тешко прихватљивим. Посебно је негативно оценио књигу *Los dos mundos del „Quijote“* (Два света „Кихота“) Барига Касалинија.

Књигама *Cervantes* Питера Расела и *Cervantes: „Don Quijote“* Ентонија Клоуза (обе са енглеског језичког подручја) замара што је у њима Сервантесов роман третиран првенствено као забавна, смешна књига (*funny book*). За Клоузову књигу констатује да је у њој очигледно ауторово изванредно познавање материје, а да је ова изложена у првом реду са циљем да образложи његове две основне идеје: прву, да је Дон Кихот комично дело, а друга је приказ његове рецепције током векова.

Приказујући и остале књиге које су ушле у његов ужи избор, Монтеро Регера је настојао да покаже у чему се састоји основна идеја сваког од њихових аутора; истиче оно што му се

³⁷ José Montero Reguera, исто, 201–205.

чини новином, оригиналном интерпретацијом разних видова Сервантесовог романа, али указује и на застрањивања, недоследности и произвољна тумачења. Једна од најчешћих замерки коју упућује већини ових аутора била би, упрошћено речено, тенденција да се сложени лик Дон Кихота тумачи из перспективе савремене психолошке и социјалне стварности. Ниједно од анализираних дела, која сва у мањој или већој мери имају као заједнички именитељ намеру њихових аутора да напишу текстове који би представљали увод у читање, проучавање и разумевање Сервантесовог романа, по његовом мишљењу није испунило у потпуности тај циљ.

Без обзира што не морамо да се у свему сложимо са његовим избором ових девет књига, морамо да признамо да је покушао да из великог броја дела посвећених представљању и тумачењу Дон Кихота издвоји она која би била најближа ономе што очекујемо од творевина написаних са жељом да се читаоцима понуди синтеза Сервантесовог романа, а и из пера неких данас најважнијих зналаца ове области.

У закључку књиге (*Conclusiones*³⁷), а на основу својих раније обављених и објављених истраживања, аутор ове студије даје сажет, веома драгоцен, приказ основних токова савремених проучавања Сервантесовог романа на разним језичким подручјима. По њему, британски сервантисти су првенствено заинтересовани за питања теорије романа (Рајли, Вилијамсон), као и за проучавање рецепције и утицаја који је Дон Кихот извршио на многе писце током протеклих векова (тима се нарочито баве Расел и Клоуз). Интересовање већине француских сервантиста усмерена су првенствено на проучавање биографије шпанског писца (Канавађо), као и на истраживање коришћења елемената фолклора и усмене књижевности, историјских података, као и традиције карневала (Моло, Редондо, Жоли, Монер). Један део немачких сервантиста се претежно бави изучавањем рецепције Сервантесових дела, док су други пажњу посветили односу између стварности и фикције у Дон Кихоту. Сервантисти у Италији се претежно баве генетичко-текстуалним проблемима (Хосе Мануел Мартин Моран, Карлос Ромеро). Заступљена су и проучавања кихотовске утопије (Маријароса Скарамуса Видони, Стелио Кро). Франко Мерегали је најпознатији истраживач чије дугогодишње поље интересовања је рецепција текста Дон Кихота. Теоријским проблемима се баве Марија Катерина Рута, Алдо Руфинато и Роса

³⁷ José Montero Reguera, *El „Quijote“ durante cuatro siglos: lecturas y lectores*. Valladolid: Universidad de Valladolid. Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial, 2005.

Роси. У Сједињеним Државама, где је изучавање Сервантесовог дела веома развијено и где су објављени бројни радови из ове области, Монтеро Регера истиче више имена: Франсиско Маркес Виљануева, Исаиас Лернер, Хуан Баутиста Аваље-Арсе (студије општег карактера), Керол Б. Џонсон, Џејмс А. Пар, Елиас Л. Риверс, Рут Ел Сафар, Артур Ефрон, Џорџ Халеј примењују најновије методе у књижевној анализи; као значајни сервантисти помињу се и Даниел Ајзенберг, Луис А. Муриљо, Џон Џ. Ален, Роберт М. Флорес. Што се Шпаније тиче, Монтеро Регера каже да је скоро сваки писац, критичар и професор објавио неки текст о Дон Кихоту, али да се од Кастрове књиге *El pensamiento de Cervantes* није појавило дело од изузетне вредности које би пресудно утицало на токове сервантистичких истраживања. Од савремених сервантиста помиње Алберта Санћеса, Мартина де Рикера, Висентеа Гаоса и Аурору Ехидо.

Опсежна, прегледне структуре, Библиографија садржи не само дела објављена у форми књиге, већ и бројне чланке и студије штампане у научним часописима и зборницима. Оно што би, по нашем мишљењу, прецизније одредило садржину ове књиге, били би, у наслову, придеви „западноевропска и америчка” уз „савремена критика”, пошто у њој не постоје подаци о ономе што је у овој области урађено на словенским језицима.

Монтеро Регера је ове, јубиларне, године објавио књигу под насловом *El „Quijote” durante cuatro siglos: lecturas y lectores*³⁸ („Кихот” током четири века: читања и читаоци). Веома амбициозно замишљена, утемељена на заиста великој ауторској ерудицији, она представља сумаран преглед односа образованих читалаца, писаца, филозофа, критичара и издавача према Сервантесовом делу, од 1605. године до данашњих дана. Невеликог обима (174 стране), садржи обиље података о томе колико је и на који начин књига о „велеумном племићу” била читана и тумачена током протеклих четири стотине година. У Прологу каже да је ова књига читана на веома различите начине, а да ниједан није био коначан; да ју је Сервантес написао за читаоце и да је они никада нису напустили. Пише да му је намера била да сачини синтезу путева којима се кретало ово дело, најуниверзалније дело шпанске књижевности.

³⁹ Nicolás Antonio, *Bibliotheca Hispana Nova* (1672) прво је дело библиографског карактера у коме се појављује одредница о Сервантесовој књижевној заоставштини, веома позитивно оцењеној.

⁴⁰ José María Pereda, *Cervantismo*, 1880.

⁴¹ Montero Reguera, исто, 58—60.

Књига је подељена на четири поглавља — свако је посвећено једном од протеклих векова.

Као првог сервантисту, како га је умесно назвао Асорин, наводи Франсиска Маркеса де Торреса (Francisco Márquez de Torres), који је 1615. године био званични цензор Другог дела Дон Кихота и који је у свом одобрењу (*aprobación*) за штампање, на начин неуобичајен за ову врсту докумената, написао прву веома похвалну критику дела, истичући његове књижевне и моралне квалитете.

Показавши да је већ у 17. веку, како за Сервантесова живота, тако и после смрти, његово дело било прихваћено и од образованих читалаца и познавалаца књижевности,³⁹ аутор оповргава распрострањено мишљење да је аутор Дон Кихота био посматран искључиво као писац забавне књижевности.

У другом поглављу (18. век) приказао је формирање новог односа према целокупном Сервантесовом делу (објављивање бројних издања његових књига у Шпанији, уношење Дон Кихота у националне историје књижевности, велико интересовање за овог шпанског писца у Енглеској и Француској, појава читавог низа дела у разним књижевним жанровима инспирисаних ликовима, епизодама и мотивима из Дон Кихота, појава првих озбиљних студија заснованих на читању Сервантеса као класичног писца, најзначајнијег представника шпанске књижевности Златног века).

Нови начин читања и интерпретирања Дон Кихота у 19. веку предмет је обраде у трећем поглављу. Романтичарско виђење Сервантесовог најпознатијег дела, формирано у Немачкој (Хајне, Фридрих Шлегел, Фридрих Шелинг), у коме је доминирало филозофско и симболичко тумачење овог дела, било је прихваћено и у другим европским земљама, а његови трагови сачувани су до данас. Жудња да се досегне недодатљив идеал, бекство од реалности, рушење граница између илузија и стварности неке су од његових главних одлика. Дон Кихот постаје симбол несхваћеног, али неустрашивог романтичарског јунака кога његови тумачи, бројни нарочито у Немачкој и Шпанији, поистовећују са личношћу писца. У другој половини 19. века ствара се појам *servantismo*⁴⁰ (сервантизам).

Током 19. века у Шпанији је формиран и позитивистички приступ Дон Кихоту (анализа и класификација народних изрека и пословица, проучавање географских и медицинских података присутних у њему).

⁴² Исто, 60—61.

⁴³ Исто, 89.

А у потпоглављу *El Quijote en Europa*⁴¹ сажето је приказан огроман утицај који је ова књига имала у Енглеској из које је у 18. веку потекло оживљавање интересовања за њу и озбиљно и луксузно припремљено њено издање. У Француској се појављују бројни нови преводи и њен утицај је уочљив у многим делима (Флобер, Теофил Готје, Проспер Мериме, Вијардо...). Значајан број превода објављен је током 19. века и у Италији.

Под насловом *Don Quijote en Rusia*⁴² Монтеро Регера указује на велико интересовање које постоји у Русији за Сервантесово дело, наводећи Пушкина, Гогоља, Достојевског и Тургенева као његове најзначајније поштоваоце; констатује да је Дон Кихот, схваћен као параболо човекове предестинације, оставио дубоки траг у култури ове земље.

Овај кратки текст, као и помињање читања и проучавања Дон Кихота у многим, раније запостављеним европским и ваневропским земаљама, а где су поменуте и оне са територија словенских језика⁴³ представља у односу на ауторову претходну књигу проширивање поља његовог прикупљања информација из области сервантистике.

Поједини делови прва три поглавља имају одлике приказивања рецепције Сервантесовог романа у разним земљама; наиме, аутор, иако то не наводи, поистовећује појмове *lectura* и *reserción*.

Најобимније је четврто поглавље посвећено 20. веку, закључно са 2000. годином. Почевши са описивањем обележавања тристоте годишњице објављивања Дон Кихота 1905. године, набраја дела из области сервантистике штампана тим поводом, даје податке о новим издањима Дон Кихота и његовом увођењу у школске програме у Шпанији, да би потом показао како су га читали и разумели у контексту свога времена писци — припадници разних књижевних покрета и школа („генерација 98”, модернизам). Излаже тумачења Мигела де Унамуна, Асорина, Антонија Мањада, Мануела Мањада... Текстове о овој теми Ортега и Гасета види као „*un caso especial*” (посебан случај). Понавља у главним цртама неке од својих оцена изречених у претходној књизи (о значају иновације које је Америко Кастро унео у тумачење Сервантесовог дела, о важности Рајлијевог истраживања његовог теоријског вида, о фолклорним елементима у њему, о новим тумачењима елемената еротизма); посебну пажњу посвећује школи Менендеса Пелаја (*Menéndez Pelayo*), као и шпанској филолошкој школи чији творац је био Менендес Пидал (*Menéndez Pidal*).

Непостојање општег закључка оставља изван утисак недовршености ове књиге.

ЗАКЉУЧАК

Сводећи рачуне, иако је можда за то још рано, о резултатима постигнутим у области сервантистике ове јубиларне и у свету тако свечано обележене године, усуђујемо се да, ипак, изнесемо неке сумарне закључке. Ова годишњица је била повод да буде објављен заиста велики број резултата проучавања и тумачења Дон Кихота у многим земљама. Ако се занемаре безбројни текстови пригодног карактера у којима су најчешће изнете већ познате идеје и у којима су често понављана нека од општих места, остаје извештан број књига монографског карактера и зборника који представљају драгоцен допринос светској сервантистици. Међутим, мислимо да то треба рећи, ниједно од њих не доноси капиталне новине које би означиле преломну тачку у истраживању ове области.

Објављен је, посебно у Шпанији, веома велики број нових издања Дон Кихота (многа несумњиво далеко боља од ранијих), али по мишљењу највећих ауторитета за ово питање још увек није објављено његово критичко издање које би у потпуности задовољило високе критеријуме који се већ годинама постављају.

Испоставило се да није могуће саставити комплетну библиографију дела објављених о Дон Кихоту чак ни на највећим светским језицима. Све до сада објављене библиографије селективне су и у великој мери субјективне.

А што се вредновања тиче, остаје опште прихваћена оцена да је Сервантесов Дон Кихот најзначајније дело шпанске књижевности свих времена и једна од уметнички највреднијих творевина светске књижевне баштине.

Урађено је, свакако, веома много. Али је очигледно да ни овом приликом посао није приведен крају и да ће истраживање ове области, која изгледа све сложенија и богатија, морати да буде настављено.

ЈАСНА СТОЈАНОВИЋ

СЕРВАНТЕСОВ „ДОН КИХОТ” И ДРУШТВЕНИ РОМАНИ ЈАКОВА ИГЊАТОВИЋА

У проучавању још увек неиспитане „књижевне једначине” (Д. Живковић) највећег српског романијера XIX века Јакова Игњатовића (1822—1889), овом приликом ћемо се усредсредити на инспиративно повезивање његове реалистичке прозе (превасходно романа) са старијим типом европске романијерске продукције, у настојању да сагледамо да ли се у њој, у којим елементима, ком интензитету и размери, огледа присуство Мигела де Сервантеса и Дон Кихота. На везу Игњатовић-роман XVII и XVIII века указали су у новије време Драгиша Живковић и Јован Деретић. Наиме, све до њих Игњатовић је у критици не сасвим тачно довођен у везу са европским реалистима XIX столећа.

Живковић је показао да је Игњатовић тематски био доследан концепцији српске националне књижевности какву је замислио и чије је путеве трасирао Вук. Каже да је ту он био „наш, сентандрејски, народни, новосадски, српски писац и родољубиви прегалац на пољу наше младе и још неразвијене културе и књижевности”.¹ Међутим, књижевно-уметнички, он у изграђивању, заправо стварању сложеног и софистицираног књижевног облика као што је роман није могао поћи од народне традиције, већ „је био упућен пре свега на средњеевропску, и европску романескну продукцију свога доба и ранијих епоха”.² Конкретно, Живковић говори о традицији европског романа XVII и XVIII века на коју се наслања наш писац, али

¹ Драгиша Живковић, „Бидермајерски стил романа Јакова Игњатовића” у: Д. Живковић, Европски оквири српске књижевности, „Просвета”, Београд 1994, књ. II, 109.

² Ibid.

нуди и могућност његове повезаности са савременом немачком забавном литературом. Јован Деретић, са своје стране, вели да се Игњатовић у изграђивању свог романа највише приближио хумористичко-авантуристичком роману пикарске традиције који је укрстио са сентиментално-романтичним романом (романом страсти и осећања) његовог времена.³

Трагајући у Игњатовићевом романсијерском опусу за знацима које нас могу одвести до Сервантеса, пошли смо од Живковићевог тумачења реализма српског писца. Он каже да су Игњатовићеви друштвени романи „’реалистички’ можда у оном типолошком смислу у коме се за сваку уметност и за свако уметничко дело може рећи да представља ’слику живота’; они су свакако ’реалистички’ у оном погледу у коме се и за пикарске романе вели да приказују ’стваран живот’ или у оном погледу у коме се за енглеске романе XVIII века Филдинга, Смолета и Стерна вели да су насупрот енглеском појму ’romance’, писани као ’novel’ ”.⁴ То је реализам првог пикарског романа Лазарчић са Тормеса и дела изведених из њега, како шпанских, тако и енглеских, немачких и француских; али то је истодобно реализам Сервантесовог Дон Кихота. Имајмо на уму да је шпански романсијер био један од главних узора писцима који се обично сврставају у традицију европског реалистичког романа XVIII и XIX века. Опште је место у књижевно-историјским расправама да се за шпанског писца, као више од два века касније за Игњатовића, вели да је био реалиста пре времена, то јест пре установљења реализма као владајућег књижевно-уметничког правца друге половине XIX века. На такав утисак наводе снажан привид живота на страницама његових дела, богатство и разноврсност приказаних ликова, тачна опсервација и природан разговорни језик. Као што смо раније видели, Сервантес је први установио разлику и у свом остварењу стваралачки суочио прозу типа romance и ону типа novel. Његова формула показаће се вишеструко плодотворном од оног часа када Филдинг, а за њим и други енглески романописци, то разликовање буду увели у енглеску имагинативну књижевност, одакле ће се оно проширити по Европи и установити нову оријентацију хумористичко-пародичног виђења света и дотадашње литературе у роману као књижевној врсти. Ту сервантесовску формулу у тек изниклој српској романескној прози први је применио Стерија у Роману без романа (1838),

³ Јован Деретић, „Српски роман. V — Роман Јакова Игњатовића”, Књижевна историја, 1975, 27, 511—529.

⁴ Драгиша Живковић, „Љубавна преписка у роману ’Трпен-спасен’ Јакова Игњатовића” у: Д. Живковић, *Op. cit.*, 174.

извршивши на тај начин „најкрупнију и најзначајнију стилску промену у српској литератури: уместо плачљиво-сентименталне, моралистичке и просветитељске прозе типа Видаковић-Атанацковић, он започиње нову оријентацију на хумористичко-пародично виђење света и дотадашње литературе...”, вели Драгиша Живковић, објашњавајући да се и „Игњатовић... надовезује на ту прозну линију и чини са Костом Трифковићем и Стеваном Сремцем онај континуитет који можемо назвати грађанском прозом наше литературе”.⁵ Идући натрашке истом стазом у прошлост, легитимно је казати да је реалиста Игњатовић последник Сервантеса; с једне стране, он је читао Кихота и асимилирао га, а нешто од његове уметности морао је примати и посредно, преко дела других страних аутора, баштиника писца из Алкале де Енарес. Такође не треба занемарити ни типолошке аналогije, у овом примеру условљене сличним степеном развоја романа у шпанској књижевности Сервантесовог времена и у српској у доба када је стварао Игњатовић.

Као прво, нема никакве сумње да је Игњатовић читао Сервантесово главно дело.⁶ Он се формирао као писац средином XIX столећа, у време кад је Дон Кихот био на врхунцу популарности у развијеним земљама Европе и кад је његова слава почела да допире и до земаља у којима су живели Срби. Као рођени Сентандрејац школован у свом граду, затим Вацу, Острогону и Пешти, Игњатовић је морао доћи у додир са Кихотом још у раној младости. Тим пре што је школе учио, осим српског, и на латинском, немачком и мађарском (Живојин Бошков бележи да је писац током студија савладао и француски⁷). Највероватније је да је први пут читао Сервантесов роман у неком од бројних немачких издања која су излазила током треће и четврте декаде XIX века у градовима Немачке и Аустроугарске. Доцније, за време уређивања Летописа (1854—1856) и живота у Новом Саду (1859—1863), Игњатовић је сигурно имао прилике да буде сведок култа који су према шпанском романијеру гајили српски писци Омладинског доба. Наш романијер је тада био веома активан у културном животу „Српске Атине”, а сарађивао је и друговао са Змајем, Ђуром

⁵ Драгиша Живковић, „’Трпен-спасен’, хумористички роман Јакова Игњатовића”, *Ibid*, 161.

⁶ Нажалост, он веома мало говори о својој лектури, која је морала бити позамашна. Сервантеса не помиње ни у Аутобиографији ни у списима из књижевности.

⁷ Живојин Бошков, „Живот и рад Јакова Игњатовића”, у: Јаков Игњатовић: Ђурађ Бранковић. Одабрана дела Јакова Игњатовића, књ. 1, Матица српска, Нови Сад, Јединство, Приштина 1987, 7—210.

Јакшићем, Лазом Костићем и Ђорђем Поповићем. Игњатовић је сарађивао у Поповићевој Даници, где је не једном назван „вредним нашим пријатељем” и „омиљеним списатељем”. Ту је 1868/69. године штампао роман Чудан свет. Све то указује да је морао имати дуготрајан и виšekратан додир са највећим шпанским романом.

Најважнија реминисценција лектире Дон Кихота у Игњатовићевом романсијерском опусу јесте уметничка транспозиција лика велеумног племића у личности Пере Кирића, брата главног јунака романа Вечити младожења (1878). Старијег сина Софронија Кирића писац отворено пореди са Дон Кихотом и то на начин који пластично открива његово поимање Сервантесовог протагонисте. Најистакнутија црта Периног карактера јесте јака „фантазија” (машта). Он је представљен као необичан човек који одудара од околине, и на тој се његовој црти нарочито инсистира: „Пера је био сасвим од другог калупа човек. Није био ни на оца ни на брата. С братом се разговарао као с каквим туђим човеком. Никад се тај с братом пољубио није. Но ипак је био оригиналан човек.”⁸ Ексцентричност је такође једна од изразитих црта манчанског витеза. Он је другачији од својих суседа варошана јер се не бави управљањем свог имања и има необичне идеје о васкрсавању лутајућег витештва. Осим тога, изгледа крајње чудно и држи неразумљиве говоре. Он је нека врста бунтовника, нарочито ако се гледа из романтичарске визуре, која је у Игњатовићево време била на снази у тумачењу Дон Кихота. И Пера Кирић показује јогунство, као и жељу да крене другим путем него његов отац, јер „није имао за трговину вољу”.⁹ Он се одваја од породице, живи засебно, за брата не мари, а родитељ на њега гледа као на „блудног сина”. Сам је, нежења, има само слугу, „верног Циганина Рашу”, за ког читалац између редова наслућује да га верно прати у свим пословним „операцијама” (он је нека врста тек наговештеног Санча Пансе који у свему следи свог господара не доносећи суд о његовим необичним подухватима). Приповедач у Вечитом младожењи објашњава како су Перине „мисли, планови били чудновати, изванредни, да се много пути њима свет смејао, ал’ опет били су оригинални”¹⁰ и описује како је Пера био замислио да подигне животињску фарму о којој ће се бринути и где ће гајити домаће животиње и неговати изнемогле коње, с намером да ове последње, залечене и опорављене, прода за велике новце. „И доиста” — вели нара-

⁸ Јаков Игњатовић, Вечити младожења у: Ј. Игњатовић, Васа Решпект. Вечити младожења. Одабрана дела Ј. Игњатовића, књ. 5, 261.

⁹ Ibid, 260.

¹⁰ Ibid, 261.

тор уз осмех — „Пера се није шалио. У својој кући гради од ћерпича велику шталу. Купује јефтино полуцркнуте коње. Узео једног вештог Циганина за слугу. Прави ограде за живад. У башти сеје лук, детелину, спанаћ и друге ситнарије. Већ је купио крмачу са прасцима, па купује све пар по пар пернатих, све од добре феле, па их носи кући, као негда Ноје у своју барку”.¹¹ Несвакидашња је и идеја на коју Игњатовићев јунак долази приликом деобе имовине после очеве смрти. Незадовољан наслеђеним делом, он даје налог зидарима да породичну кућу на Дунаву пресеку на пола („мери кућу, означи им тачку, каже им да ће сто форинти дати да кућу на поле секу, ако могу да је претестеришу”¹²). Као и у Дон Кихоту, последице оваквог држања су трагичне, највише по самог протагонисту. Његово злопаћење писац представља мешавином сажалјиво-ироничног и комичног тона: „Тако се Пера с коњма и живадма мучи, пак сав новац у њих утроши, па каткад с њима до такве нужде дође да у штали коњи од глади и беснилука један другоме месо чупају. ... Живад, опет, добије болест, па поцрка, и Пера никад не може да се протура кроз једну добру годину, па у нужди опет све продаје. А кад нема коња, он купује магарце; има их каткад по пет-шест, па милота кад му запевају.”¹³ Други пут, „толико је посејао лука, и толико му је родило, да се једва у подрум могао сместити, па неће да га продаје; чека преко зиме. Наступи рано пролеће, па проклија, мора га на ђубре бацити.”¹⁴ Игњатовић чак једва приметно провлачи кроз текст идеју да Перу Кирића многи гледају као пајаци и локалну луду. То нарочито долази до изражаја у сцени лицитације најбољег Периног коња, у коју нас писац уводи фокусирајући извикивање телала: „’Даје се сваком на знање да ће се данас после подне у три сата продавати на мунти коњ господара Пере Кирића; који има вољу, нека купи’. Пера на коњу до добошара, жене и деца око њих, па кад је добошар своје извикао, онда опет Пера виче, дере се: ’Није истина, неће се продавати! Лопов магистрат, лопов Профит!’ Жене и деца смеју се, па иду за њима као на комедију. Добошар иде у други сокак, и Пера за њим на коњу, па како добошар извикне, он опет то исто, за њим, па свугде тако.”¹⁵

Пера Кирић достојан је наследник Кихота и по упорности у спровођењу небулозних замисли које нико из његове околине не разуме и не одобрава. Сви му се подсмевају, брат га из-

¹¹ Ibid, 263.

¹² Ibid, 319.

¹³ Ibid, 265—266.

¹⁴ Ibid, 266.

¹⁵ Ibid, 298.

бегава, а увцељени отац не зна шта с њим да чини. Писац му признаје истрајност, али жали што је његов труд узалудан: „Тако живи Пера. Заиста Сизифов посао. И опет не да си из главе избити. Почне па падне, па опет почне па падне; и све тако. А покрај тога живео је чемерно, бећарски.”¹⁶ Цео живот испуњен му је узалудним и бесплодним главињањем, иако је по природи и пореклу био предодређен за више циљеве. По томе је он трагичан лик: „сваки је могао признати да је Пера добра срца; сиромашу ће помоћи, па ма са себе скинуо. Био је смешан, чудоредан, ал’ мисли и њи’ов замашај показали су да је његов дух за велика предузећа. Штета!”¹⁷ Поред реченог, поред својих „фантазија” и „коњушарија”, комичности али у исти мах и трагичности, Пера је Кихотов рођак и по својој усамљености у свету, по јогунству и лако запаљивој нарави. С друге стране, од Кихотовог јунаштва има само добру вољу и „јуначке марцијалне бркове”. Сличан је и по томе што се на крају живота трезни од својих заблуда, као и Алонсо Кихано. Каје се због свега, због грехова према оцу, и читамо да је „под старост ... дошао к себи”. Ради у малом дућану, иако у младости то није чинио, „и које год дете дође у дућан, поучава га на добро”.¹⁸

Као што видимо, Пера Кирић је у карактеризацији добио много од лика Дон Кихота онако како се на њега гледало у романтизму. Готово све носеће кихотске особине (ексцентричност, колизија са средином, необичне замисли и њихова погубна реализација, несвакидашња тврдоглавост у истрајавању и доброта срца, мада ову последњу црту писац није стигао да развије) као да су пресликане у личности газда Софриног сина.¹⁹ Не заборавимо томе да додамо да је Пера и физички налик старом идалгу, што је отворено напоменуто: „Створа је био повисоког. Прав као трска. Лице узано и јако овално, суво, жућкасто; очи црне, велике, велике обрве, чело велико, па спреда доста ћелав, ма још млад; поглед поносит. Ко га је први пут видио, одма’ је морао рећи: ’Ово је исти Дон-Кихот.’ Тако је на овог наличио, или бар на слику како Дон-Кихота малају. И што је чудо, имао је и нарав Дон-Кихотову, као што ћемо видети. Да је какав, значај му је мушки, не као у Шамике. Особито одговарали су лицу марцијални велики бркови.”²⁰

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid, 266.

¹⁸ Ibid, 338.

¹⁹ Једна од главних разлика је у томе што Пера стицајем околности постаје лопов и насилник који прети властитом оцу. Додуше, њему новац треба искључиво за остварење „чудоредних” замисли.

²⁰ Ibid, 261.

Још један Игњатовићев јунак показује сродности са Дон Кихотом, мада на битно другачији начин. То је Васа Решпект, трагични особењак из истоименог романа (1875) коме је, као што је познато, писац подарио многе своје црте. Поред полазне опште подударности у томе што су и Васа и Кихот на извештан начин романтични побуњеници у друштвеном устројству из кога штрче, протагониста Игњатовићевог дела асоцира на шпанског по једној веома израженој склоности која није без утицаја на његову судбину: по страсти за читањем. Каже се да ју је Васа наследио од оца. Приповедач вели: „Сад је Решпекта (Васу, прим. Ј. С.) напала жеља да чита. Што није чинио у детињству, сад хоће да надокнади из дуга времена... Решпект, који је у детињству бегао од књиге као ђаво од крста, сад гута а не чита. Све што добије прочита, и повише пута где запне, не разуме, а он иште такве књиге које опет то тумаче.”²¹ На другом месту описано је како Решпект прекраћује дуге робијашке дане читајући све што му дође под руку, и то по више пута. Књиге му је набављала Аница, која је „ишла по кућама и молила за њега књиге свакојаког садржаја, песме, романе, и све што је српски написано било”.²² Читање и књига уопште веома се често помињу на страницама овог Игњатовићевог дела, где се каже да су чак и војници уза се носили „Сигфрида, Бруневика, Кадар Иштвана, саме митичне хероје”.²³ Читалачка страст врло је наглашена Васина особина. При том му је најдража јуначка литература, коју је, баш као Сервантесов племић, читао са највише заноса, и то нарочито „српке јуначке песме из неких старих ’собранија’”.²⁴ Васи су песме о српским јунацима и хајдуцима биле исто што Дон Кихоту повести о Амадису, Еспландијану, Флорисмартеу, Палмерину и другим ликовима витешке литературе. И по начину читања — потпуном уживљавању у штиво и поистовећивању описаног са реалним — Васа се указује као директни потомак Алонса Кихана. Јер „што је год читао о јунацима, све је држао да се баш тако збило, мада је на немогућност наледило. Како сече Арапе Краљевић Марко, јунаштво Страхињ-бана, — то Васа не би допустио да је могло бити друкчије. Те виле српских јунака, те су живеле и живе остале. Оне осијанске слике где српски јунак, кад му је врућина, ишчупа с кореном читаву јелу из земље, па на коњу јездећи држи јелу у руци, а сунчани зраци кроз лишће на токе му падају, — то је све тако било, као год и оно кад се

²¹ Јаков Игњатовић, Васа Решпект у: Ј. Игњатовић, Васа Решпект. Вечити младожења. Одабрана дела Ј. Игњатовића, књ. 5, 126.

²² Ibid, 97.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid, 41.

Марко буздованом у облаке хита. ... Онда би му се претстављали (sic) циновски ликови, и тек би презирао садашњи мекушан нараштај”.²⁵ Интересантно је да Сервантес *morbus literarius* свог јунака дочарава веома сличном сликом, такође помињући епске јунаке и цинове.²⁶ Од реченог треба одвојити пишчев однос наспрам свог фиктивног лика, битно различит код шпанског и српског романсијера. Сервантес подсмешљиво гледа на Кихотово књишко застрањивање, нарочито на почетку романа, док родољуб Игњатовић Решпектов занос према епици и његове херојске узлете види као узвишене и достојне хвале. Ипак, рекло би се да се у Васиной карактеризацији Игњатовић и другим својствима угледао на Сервантеса, осим што је његов јунак лишен комичности и сав дат у трагичном кључу. И он се, као Кихот, отиснуо од куће да тражи срећу у војничком позиву; он поседује многе особине јунака којима тежи (а неке и има) Кихот (али коме не полази за руком да их спроведе у дело) — неустрашив је и окретан војник, велики патриота, привржен слободи, правдољубив, великодушан и неосветољубив; у епизоди са заробљеним Русима показује држање правог витеза, на које би и Кихот био поносан („Прави јунак неће заробљеном увреде нанети, као ни деци женској; и који у походу у женску дирне тај нек му не иде на очи. И јест, прави делија неће то нигда учинити!”²⁷). Обојица имају верног коња, што је појава типична како за јуначку епику тако и за витешку литературу (у складу са том традицијом, Росинанте је коњ према коме се Дон Кихот односи као према словесном бићу, а овај му то узвраћа приврженошћу. Аналогна је ситуација са Васом и његовим „милим парипом Бећарем”. Даље, ни Васили Кихоту није стало до материјалне користи. Они су племенити, мада људи зазиру од њих због њиховог жестоког и непредвидљивог темперамента. Други их, опет, сажаљевају, а у неким приликама, вели српски писац за Васу, „деца би за њим плакала. А то је сведоцба доброг срца, за ким деца плачу”.²⁸

²⁵ Ibid.

²⁶ „И у овом уображењу тако себи уврте да је истинита сва она гомила оних сањаних измишљотина што их је читао, да зањ није било поузданије повеснице. Он говораше, да је Сид Руј Дијас био врло добар витез, али да ни нанесен није био на витеза од Пламена Мача, који је једним ударцем преполовио два љута и чрезмерна дива. Боље му се свиђао Бернардо од Карпија, јер је у Ронсесваљима убио очараног Ролдана”. Мигел де Сервантес, Велеумни племић дон Кихоте од Манче, превео са шпанског Ђорђе Поповић, Задужбина И. М. Коларца, Београд 1895, св. I, 14 (сви наредни цитати биће из овог превода).

²⁷ Васа Решпект, 165.

²⁸ Ibid, 176.

Васа је у ствари прототип витешког јунака, док је Кихот његова карикатура. Интересантно је да и Решпект, попут Пере Кирића, физички подсећа на Кихота, наравно уз знатну разлику у годинама. Приповедач га описује како „стоји у синциру, управо као укопан, висок, танак; ситних образа, танки мали брчићи, црни као зифт, црна коса, лице бледо, очи мрке, ал’ оштре да те пресеку, руке прекрштене. И сад канда ми је пред очима. Очију нисам с њега скидао”.²⁹ Писцу је драга слика Решпекта као човека коме несретне животне околности нису омогућиле да крене путем ка остварењу велике судбине која му је била предодређена. О њему се говори готово истоветним речима као о Пери из Вечитог младожење: „Тако Решпекту дани пролазе без икаква изгледа. ... за рад никакав није у мирно, обично доба, а њему за љубав, неће се буне правити. Нити је ратар, нити је трговац, нити занатлија, нити за чиновника. Страшан положај за човека који ипак већим духом дише, а за њега радње нема!”³⁰ На робији Решпект сањари да може „још једаред на коња сести, па за какву поштену ствар јуначки да падне”.³¹ Заправо, Васа Решпект је прави романтичарски јунак, несхваћени отпадник од друштва који, међутим, плени својим јунаштвом и добротом срца. Несумњиво је да у свом портрету поседује извесне црте Сервантесовог протагонисте, наравно схваћеног на романтички начин.

Још један романтичарски јунак *par excellence* јесте Бранко Орлић из Игњатовићевог првог романа Милан Наранџић (1860— 1862). Он је нека врста Дон Кихота — идеалисте и сањалице који се теже сналази у реалности. Одудара од ње својом необичношћу, због чега га неки воле, а неки до крајности мрзе („имао је чудну нарав, која се многима није допадала”³²). Кихотски су и његова наивност у односу према људима, правичност и доброта срца, те идеалистичко гледање на љубав и жене. Међутим, његовом лику недостаје једна од најважнијих кихотских особина — комичност. Заправо, у овом роману више упада у очи сродност спреге Бранко Орлић — Милан Наранџић са контрастним паром Дон Кихот — Санчо Панса. Како је забележио Клоуз, шпански романијер је тим обрасцем, наслеђеним из витешког романа, „отворио архетипско врело ... које је, као што се догађа са великим митовима, подстицало, а и даље ће подстицати, изванредну количину креативне

²⁹ Ibid, 59.

³⁰ Ibid, 174.

³¹ Ibid, 175.

³² Јаков Игњатовић, Милан Наранџић. Одабрана дела Ј. И., књ. 2. Матица српска, Нови Сад 1949, 94.

делатности”.³³ Традиција је симплификовала сложену дијалектику односа господара и штитоноше из Дон Кихота, па тако он код српског романијера поприма облик свезе у којој су супротстављени идеалиста и практичар. Јован Деретић је приметио да је Игњатовић по томе „вероватно имао пред очима класичну парадигму коју је дао Сервантес у Дон Кихоту”,³⁴ с том разликом што је српски писац „у карактеристике својих идеалних јунака унео снове, идеале и расположења свог романтичарског доба”.³⁵ „Један из пара” — објашњава — „је обично човек практичног духа, а други — фантаста и маштар, један се осећа у стварности као риба у води, а други — као туђинац и побуњеник који живи више у свету жеља и снова него у стварности.”³⁶ Милана и Бранка везује другарство из детињства, мада су њихови животни назори дијаметрално супротни. Док Милан гледа како да се најбоље снађе женидбом за какву добродостојећу удовицу, Бранко све време, како каже његов друг, „идеалише”: „Он (Бранко, прим. Ј. С.) све чита неке књижевине, па кад га питам на што му то, он се насмеје па рече: — Видим ја, мој Милане, да се ми у мислима већма не слажемо. Ти хоћеш све неки курмахер да будеш, па ништ’ не читаш. — Е, мој Бранко, ти си већ доста читао и читаш, па из моје главе изиђе увек спасителна мисао ... Није добро много учити и много знати. Који много умеју, увек су незадовољни, све ново и велико траже, па су понајвише несретни.”³⁷

Опозиције сличне наведеној могу се препознати и у романима Чудан свет (1869), где постоји пар Ђока Гроздић — Петар Кресовић, Трпен-спасен (1874—1875), са Ђоком Глађеновићем са једне и Гавром Свилокосићем са друге стране, Васи Решпекту, где се делији Васи супротставља слабић Стева Огњан, и Вечитом младожењи, где је контраст спроведен у истој породици, између браће Шамике и Пере. Међутим, Деретић упозорава да се у овим Игњатовићевим насловима „два супротна типа међусобно приближавају и прожимају тако да у неким случајевима долазе у положај супротан од оног у којем су се у почетку налазили: идеалиста и сањар, рецимо, постаје пијаница (Ђока Гроздић) или убојица (Васа Решпект) а човек

³³ „touched an archetypal spring —, which, as is the way with great myths, would inspire and still continues to inspire a prodigious quantity of creative activity”, A. Close, „Don Quijote as landmark”, A. Close, Miguel de Cervantes — Don Quixote, Cambridge University Press, Cambridge 1990, 112.

³⁴ Јован Деретић, „Српски роман. V — Роман Јакова Игњатовића”, 515.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Милан Наранџић, 62.

од овог света претвара се у дегенерика неспособног за практични живот (Шамика)".³⁸

Неке одлике Игњатовићеве романескне технике и стила веома асоцирају на Сервантеса, што такође потврђује његово дуговање наспрам старије европске прозне традиције. Пођимо од необавезног и усмењачки слободног приповедања присутног у многим романима српског писца. Дон Кихот је дело које оставља сродан утисак, са променљивим, врлудавим ритмом. Слично великом Шпанцу, и српски писац од првих страница успоставља присну комуникацију са читаоцем, готово увек посредством приповедача који га води кроз радњу, скрећући му пажњу на догађаје, ситуације и ликове. Тај „причалац” је најчешће драматизован (означава себе као „ја” или „ми”). У Милану Наранџићу, на пример, друга реченица гласи: „Питаћеш ко је тај Милан Наранџић”;³⁹ у роману Трпен-спасен, где се приповедачево присуство највише осећа (те је због тога ово дело најзахвалније за испитивање Игњатовићеве реторичке вештине), радња је ситуирана на следећи разговорни, шаљиво-сликовити начин: „Нови Сад — српски Париз. Ту имаш страну Бачку, која ти све за живот доноси. Тамо преко Дунава убави Срем, који ти шиљер и нектар, малвасију и шљивовицу даје. Пред тобом Петроварадин, капија сремска — сремски Гибралтар. Скопчај с Дунавом каменичку башту и променаду, па имаш bois de Boulogne. Ту имаш владика, ђенерала, грађана, ’пургера’, трговаца, попова, мајора, адвоката, паора, чиновника и бостанџија. Па ко још није чуо за новосадску пијацу?”⁴⁰ Присуство наратора у поменутих делима, као и Чудном свету, Васи Решпекту, Вечитом младожењи и Старим и новим мајсторима најчешће се огледа у упадицама типа „Оставимо Ђоку, сиромаша, у његовој дешперацији, па да видимо шта други раде” (Чудан свет⁴¹), „Заборавили смо споменути да оба наша домина имаду златан сат и ланац” (Ibid.⁴²), „Младића тог, што се ту разговарао с Јулишком — ми већ знамо. Видели смо га пре у ’хербергу’ ” (Стари и нови мајстори⁴³), и сличним. Оне одговарају формулама „Али оставимо га ту, јер ће му већ неко

³⁸ Јован Деретић, „Српски роман. V — Роман Јакова Игњатовића”, 515.

³⁹ Милан Наранџић, 5. Овде је присуство овог првог наратора сведено на најмању могућу меру (по Бутовој терминологији, то је приповедач „посматрач”). Далеко већу улогу има други приповедач, истовремено протагониста романа — Милан Наранџић.

⁴⁰ Јаков Игњатовић, Трпен-спасен у: Ј. Игњатовић, Трпен-спасен. Адам и берберин. Одабрана дела Ј. И., књ. 4, 27.

⁴¹ Јаков Игњатовић, Чудан свет у: Ј. Игњатовић, Чудан свет. Стари и нови мајстори. Одабрана дела Ј. И., књ. 3, 83.

⁴² Ibid, 84.

⁴³ Ј. Игњатовић, Стари и нови мајстори, Ibid, 211.

помоћи”,⁴⁴ „И тако ћемо га оставити да иде својим путем, докле се не врати, што ће за мало да буде”,⁴⁵ итд. код Сервантеса. Ипак, негде је Игњатовићев наратор далеко активнији, прави „делатни приповедач”, како би рекао Бут. Мислимо пре свега на роман *Трпен-спасен*, где је причалац представљен као познаник Максе Свилокосића. Он добро познаје амбијент у коме се крећу протагонисти јер потиче из истог грађанског миљеа чију слику приказује (треба напоменути да се писац не идентификује увек с његовим погледом на свет). У овом роману приповедач такође даје коментаре о свом писању (као Сервантес у *Дон Кихоту*), односно тобоже се правда да штошта не зна („Но и срећа фрајле Милеве што није одзива дала, јер не знам шта би између ње и Салике било”⁴⁶ [курзив Ј. С.]; „Шта ли је узрок што је Гавра тако суморан, необичан, особењак, особито кад већ свршава курз”⁴⁷), итд. Спада, дакле, у ред самосвесних приповедача.

Игњатовићева комуникација са читаоцем у роману *Трпен-спасен* природна је и слободна, чему (осим поменутих оглашавања приповедача), доприносе и други чиниоци: разумљив и непосредан начин изражавања, сликовити и шаљиви дијалози, те карактеристични хумор и иронија. У овој причи о новосадским берберима⁴⁸ живописно је дочаран живот тог занатлијског слоја у Новом Саду у XIX веку. Иако недорађеног израза — познато је да Игњатовић не спада у врхунске стилисте српског језика — нашем писцу не могу се одрећи пријемчивост и динамизам дијалога, сликовитост и погођеност описа, веома изострен дар опсервације, што га такође на известан начин приближава Сервантесу. Игњатовићева поређења, на пример, достојна су сервантесовских, маштовита и оригинална, честа и комички делотворна. Њихов смехотворни ефекат избија из поређења појава које између себе немају ничег заједничког (као кад Сервантес каже — „мисли, ... као да су

⁴⁴ *Дон Кихоте*, 2, 194.

⁴⁵ *Ibid*, 1, 261.

⁴⁶ *Трпен-спасен*, 55.

⁴⁷ *Ibid*, 186.

⁴⁸ Занимљиво је да ова тема асоцира на Шпанију, али је истовремено прилично сервантесовска, будући присутна, осим *Дон Кихота* (чији протагониста у највећем делу романа, уместо шлема, носи берберски тањир), и у комичним међуиграма шпанског аутора. Уосталом, сам Игњатовић проговара о томе: „Шта ви бербери из Толеда и Севиле (топоним *Sevilla* дат је по немачком изговору, прим. Ј. С.), и ви сви шпански бербери, шта сте ви према српском берберу? Пошљите амо све ваше бербере на концерт, на мегдан, па ћете сви ником поникнути, и мораћете признати да је српски бербер заслужио да од његовог плеха ваш дон Кихот себи шлем на главу натакне” (*Трпен-спасен*, 70).

бухе биле, не дадоше му ни часка заспати ни починути⁴⁹). На пример, Игњатовић описује како је Ђока Глађеновић толико вешт играч да он „не игра, већ лети као телеграм. Глађеновић је прави телеграм”;⁵⁰ за њим је неки шнајдер, „који такођер лети као африкански летећи козорог ... коме се у трку ноге на земљи не виде”.⁵¹ На другом месту се каже да „љубав није шала, она расте као квасно тесто, па кад дође до врхунца, онда пукне или плане”⁵² и да је „берберска ... љубав као ’шлофка-па’, коју и овако и онако на главу метнути можеш”.⁵³ У комичним описима је српски романописац такође мајстор. За плесачки пар у балској сали он вели: „Наиђе на шнајдерку, он дебео, она сува, крајности се састављају, кад је клекнуо, а он од дебљине дахће, па кад је шнајдерку загрлио, својој је лице са својим подваљком заклонио; тако је изгледало као кад при помрачењу месец сунце поједе.”⁵⁴ Или кад Глађеновић пева временској госпођи Гицанки, „па око баца на милостиву; милостива то види, па поносито диже подваљак”.⁵⁵ Вреди навести и опис господина Гицана; то је „човек од педесет година, имућан, без деце, ништ’ му не фали, само дуг, здрав живот. Био је дебео, лица доброћудна, особита фигура; трбух испупчен у полукругу од врата до кукова, глава мала. Помисли великог дебеог шарана да га увис исправиш, па да има ноге.”⁵⁶ Неке сцене и ситуације у роману Трпен-спасен готово су ренесансне по својој фарсичности — рецимо, Ђокино лепљење браде од астраганске коже после туче на балу,⁵⁷ које сервантисту асоцира на прерушавање пароба и мајстор-Николе у 27. глави првог дела Дон Кихота; или свађа у биртији „Борфођастов” („Глађеновић га [скитницу, прим. Ј. С.] ухвати с два прста за нос, па га дрма овамо, онамо, а он сиромах не може никако да се ишчупа”⁵⁸). Циганска превара у роману Чудан свет веома подсећа на честе туче у крчми Хуана Паломекеа (главе 16, 17, 45 прве књиге Дон Кихота итд.), када на све стране пљуште ударци: „Сад нови гости угасе жижак, па стадоше један другог ћушати, све пуца на све стране, деру се, јаучу. Ни сиромах Ђока није ту поштеђен, већ и њега стану макљати; виче он у помоћ, али

⁴⁹ Дон Кихоте, 4, 94.

⁵⁰ Трпен-спасен, 41.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid, 89.

⁵³ Ibid, 55.

⁵⁴ Ibid, 89.

⁵⁵ Ibid, 177.

⁵⁶ Ibid, 169.

⁵⁷ Ibid, 47.

⁵⁸ Ibid, 145.

ништа не помаже; можда је он од свију највише тучен, јер највећма се дере. Сад Ђока и у самом шкрипцу сети се да је то превара, издајство, па гледа да се какогод кроз черганска вратанца провуче, а Цигани канда само то хоће, једнако га к вратима гурају, док једаред једва се Ђока провуче, и срећно избегне.”⁵⁹

Игњатовић у тексту романа Трпен-спасен често прибегава комичној употреби застарелих речи и израза, па и у том погледу показује сличност са Сервантесом. Као противник високопарног стила витешких романа, шпански романописац се на старински начин изражавања пародијски обрушио највише у деоницама текста где говори стари витез. Обично су то свечане прилике — када држи говоре, када изазива противника на двобој, када се у мислима (или писму) обраћа Дулсинеји или некој дами, или када замишља да је чувен јунак. Игњатовић се служи истим средством, мада он у свој текст убацује тек понеку архаичну реч или израз, пре свега у сврху комичне карактеризације јунака, па и самог наратора. Те су речи увек дате под наводницима, као, на пример, „страданије”,⁶⁰ „непостижимост”,⁶¹ „разглаголствија”,⁶² „неизцрпајем”,⁶³ „велеучени муж”.⁶⁴ Код нашег писца има пародије и на сладуњави стил ондашње романтичке литературе: „Последње је речи Милева кроз плач изрекла, то је божанствено, бесмртно магновење. ... Погледајте је седећу, на лакат наслоњену, црне очи к небу управљене, пуне милости и љубави, образ извајан дивном нежношћу, искреношћу, достојан предмет за ’кист’ једнога Мурила (sic).”⁶⁵ Сродну наративну функцију имају и искварене речи („терапија” је „терафија”⁶⁶), или оне које полуобразовани јунаци романа тумаче на рђав начин (када Ђоку питају шта значи *souvenir*, он вели: „— Не знам ти управо ни сам; нећу да питам, но то ће бити француски или енглески и ваљда произилази од ’суверандара’, великог дуката, да је прстен чисто суверендорско злато”⁶⁷). Овакво изокретање облика и значења речи заиста асоцира на Санчово непознавање учених израза које му његов господар објашњава.⁶⁸ Такође, код српског писца често су у

⁵⁹ Чудан свет, 115.

⁶⁰ Трпен-спасен, 118.

⁶¹ Ibid, 115.

⁶² Ibid, 110.

⁶³ Ibid, 137.

⁶⁴ Ibid, 194.

⁶⁵ Трпен-спасен, 99.

⁶⁶ Ibid, 190.

⁶⁷ Ibid, 199.

⁶⁸ За Санча је *bálsamo de Fierrabrás — bebida del feo Blas, dietado — litado, hacaneas su cananeas*, итд.

употреби речи из немачког, које Ђока употребљава у деформисаној варијанти. Он је, рецимо, за писмо фрајла-Милеве „држао ... да је то прави 'липсприф' ... Неће она бадава писати 'либер Фреунд' и 'либер Гјоко', то је прави 'липсприв', љубав је ту.”⁶⁹

У Кихоту се Сервантес као пародијским средством служи алузијама на наслове, ликове и ситуације из старих хроника, те литерарних дела шпанске, западноевропске и античке традиције, а сличном поступку прибегава српски романиста у делу Трпен-спасен. Нарочито су бројна помињања аутора и књижевних дела; већ смо видели да се помињу Дон Кихот и Севиљски берберин, а такође други наслови стране и домаће књижевности. За Ђоку Глађеновића се каже да је читао „Робинзона” и „Монтекриста”, и да „зна напамет” Мармонтелову „Аделаиду алпијску пастирку”;⁷⁰ Лаћман Предић бива премештен у Италију, „у отаџбину Таса и Петрарке, Ромеа и Ђулијете”,⁷¹ Уопште, Игњатовићеви јунаци у овом роману веома су књижевно образовани, воле поезију, песму и музику. Приповедач за Предића и Емилију вели да су заљубљени, али да „не знаш шта ће од њих бити, ил’ Сигфрид и Геновева, или Едуардо и Кунигунда”.⁷² То је био сталан проседе и код Сервантеса.

У традицији хумористичког жанра Игњатовић се веома успело служио и другим средствима — иронијом, контрастом, хиперболом. Његову безлобну, насмејану иронију и успутне сатиричне жаоке на разне појаве у друштву налазимо посвуда по овом роману, слично као код шпанског писца (на породично порекло и чистоту крви породице Свилокосић, на омиљеност официра код жена, на помодарство, протекцију, претерану бригу родитеља за своју већ одраслу децу, лажно пријатељство, итд.). Када је хипербола у питању, пример газда-Максине маније да пушта крв коме стигне, нарочито члановима своје породице, и његова убеђеност да је у томе рецепт за здра-

⁶⁹ Трпен-спасен, 120. Драгиша Живковић је скренуо пажњу да су писма које Глађеновић упућује својим многобројним девојкама писана по стереотипу из „такозваних 'Briefsteller'-а и 'Komplimentierbücher'-а, чија традиција траје још из средњег века (на латинском језику), да би већ од XIV века постала саставни део духовног, политичког, трговачког, пријатељског или љубавног саобраћаја на народним језицима” („Љубавна преписка у роману 'Трпен-спасен' ” у: Д. Живковић, Европски оквири српске књижевности, књ. II, 169). Типолошки имамо одговарајућу појаву у Дон Кихоту: и Сервантес у витезовим писмима Дулсинеји користи калупне обрасце из средњовековне, дакле такође застареле литературе.

⁷⁰ Трпен-спасен, 53—54.

⁷¹ Ibid, 112.

⁷² Ibid, 81.

вље, уверљиво и смешно је дочаран пишчевом опаском да му је због тога умро најстарији син Миша коме је отац „већ двадесет осми пут крв пустио”.⁷³ Смешно је претеривање и када приповедач говори о „столетној официни Максе Свилокосића”,⁷⁴ или кад се иронично осврће на тобоже вишевековни обичај да свештеници на гозбама увек седе у челу стола.

Запазимо, већ при крају наше анализе, једну карактеристичну игру речима, веома драгу Сервантесу а присутну и код српског романијера. У Дон Кихоту су релативно чести примери стварања нових врста речи са смехотворном намером. Сервантес, рецимо, у називу дон Кихотовог позива уобичајени придев *andante* („лутајући”) преокреће у облик *andantesco*, а, па тако добијамо синтагму *caballería andantesca* („лутајуће витештво”) уместо *caballería andante*; други пут од именице *bosque* („шума”) ствара нову реч, као у примеру *el bosqueril escudero* („штитоноша из шуме”). Исту склоност ка поигравању обликом речи и њиховом употребом показује и Игњатовић када, рецимо, помиње онај „прстенски предмет”⁷⁵ или када придев „дешператан” примењује на неживу појаву („Нађе га [Гавру, прим Ј. С.] у његовој дешператној соби”⁷⁶).

Општеприсутна у Игњатовићевом опусу јесу симболична имена јунака. Ту је он наследник исте традиције којој припада и Сервантес, а којој су се после великог Шпанца приклонили многи европски писци. У Дон Кихоту и шаљивим Сервантесовим делима, нарочито једночинкама, аутор се радо поигравао именима са циљем да сврати пажњу на нека својства ликова који се ту појављују. Та имена махом указују на неку њихову физичку црту (пример Пансе), на духовно својство (Дулсинеа), или упућују на народну традицију везану за име (Санчо, Алдонса). На ту традицију се код нас био надовезао још Стерија Романом без романа и комедијама, а она је стална пракса и код његовог наследника Игњатовића. На основу имена и презимена, каткад надимка протагониста, дâ се лако закључити основна црта њиховог изгледа или карактера, што писац некад и сам нагласи („Лаћман Херц је љубазан човек, баш прави херц”,⁷⁷ или „Угледић је у Р. један од најугледнијих и најимућнијих грађана”⁷⁸), а некад се то подразумева, као у примерима Бранка Орлића (Милан Наранџић), Васе Огњана (Васа Респект), Јоце Чварка и Симе Јастреба (Чудан свет), Шамике

⁷³ Ibid, 29.

⁷⁴ Ibid, 34.

⁷⁵ Трпен-спасен, 95.

⁷⁶ Ibid, 183.

⁷⁷ Ibid, 125.

⁷⁸ Стари и нови мајстори, 328.

или Нестора Профита (Вечити младожења), да не набрајамо даље, јер сликовитих примера има веома много. Други пут име одсликава јунаково занимање (Марко Терзић је, природно, кројач,⁷⁹ док су Лаврентије Лисовић и Берберић⁸⁰ адвокати; Поливка је доктор из романа Трпен-спасен, а Макса Свилоко-сић берберин). Код Игњатовића још постоје Ђока Гроздић (пијаница из романа Чудан свет), Циганин Чигра (Ibid.), итд. Писац каткад воли да се поиграва звучношћу имена, и ту је сличан Сервантесу (који помиње принцезу Микомикону, цина Каракулијамбра, цара Алифанфарона, Пентаполина и Бранда-барбарана, између осталих): у делу Трпен-спасен сазнајемо да је Дренкован „за свашта способан”,⁸¹ а да су у роману Стари и нови мајстори нераздвојне другарице Јулишка и Маришка. И код шпанског и код српског романсијера упада у очи обиље оригиналних имена, најчешће комичног или ироничног при-звука, сасвим у равни са широком галеријом ликова приказаном у њиховим делима. Код Шпанца томе треба додати честе варијације имена (конкретно, главног јунака, који се каткад помиње као Кихада, други пут као Кесада, Кихана и Кихано), у чему су проучаваоци видели још један вид перспективизма овог дела.

Највећи српски романсијер XIX века Јаков Игњатовић ослања се у свом стваралаштву на старији тип европског романа, али не на онај коме се типолошки вратио Видаковић са својим епигонима (типа *romance*), већ на струју насталу као реакција на њу. На почетку те стварносне прозе као заједничко извориште целе доцније европске романсијерске производње налази се Сервантесов Дон Кихот. У том смислу баштина шпанског романсијера није могла заобићи ни српски роман XIX века, који је, у време када је стварао Игњатовић, у погледу степена развоја стајао приближно у истој равни као Кихот у шпанској и европској историји романа.

У покушају прецизног терминолошког дефинисања Игњатовићеве повезаности са Сервантесом и Дон Кихотом верујемо да се може говорити о подстицајима које је Шпанац својим делом извршио на српског романсијера. Зоран Константиновић објаснио је да су у компаратистичким истраживањима подстицаји (или импулси) виши облик литерарног деловања који дубље захвата у дело као целину, али који је и теже доказив, иако је очигледно да постоји некакав суштински однос између писца и његовог узора. „Зато ћемо”, вели наш компаратиста,

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Чудан свет.

⁸¹ Трпен-спасен, 151.

„можда често бити склони да запоставимо интерлитерарне додире који су се уливали у генетички развојни процес неке књижевности не бисмо ли нашли објашњење у типолошким повезаностима. Међутим, тачан одговор ће вероватно обухватити и генетске везе и типолошке аналогије, било да је реч о аналогијама условљеним друштвеним околностима, литерарним жанром или психолошким процесима.”⁸² Управо то смо настојали да покажемо на примеру реалистичких романа Јакова Игњатовића. Верујемо да се српски писац, као сви наши малобројни романијери — реалисти до тада, непосредно напјао на Сервантесовом извору и нашао подстицај у лику његовог манчанског витеза, стилу и наративној техници, али да су га са Шпанцем такође зближавале горе наведене типологије условљене литерарним жанром — реалистичким романом.

⁸² Зоран Константиновић, Увод у упоредно проучавање књижевности, СКЗ, Београд 1984, 67—68.

БОРИСЛАВ БУРОВИЋ

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ И МАЊИНСКО ПИТАЊЕ

1. Један од парадокса времена у коме живимо, а које се означава као период глобализације, огледа се у поновном оживљавању, чак „експлозији” етничке проблематике у другој половини 20. века и посебно крајем тога века. Тај тренд „провале” етничких антагонизама и конфликта, који је резултирао политизацијом етничког и етнизацијом политичког, изненадио је многе мислиоце јер се веровало и тврдило да је национализам превазиђен, да објективни развој у сфери економије, масмедиа, културе, науке па и политике не само да не погодује настајању и развоју националистичких идеја и политике већ, напротив, да их онемогућава и потискује. У социологији и социјалној антропологији дуго се тврдило да ће модернизација укинути етничке разлике међу групама а да ће се културне разлике нивелисати и постепено нестајати. Чак и у Повељи Уједињених нација (1945) пише: „У свету у коме су индивидуална права у потпуности заштићена, мањинске групе ће временом нестати а 'проблем националности' ће престати да буде претња светској стабилности”¹ ... Друштвена пракса је све то демантовала чак и у високотехнизираном и наизглед културно хомогенизованом делу света. Испоставило се да савремени свет карактерише растући талас „малих националиста” и појачане тензије међу грађанима унутар појединих држава, условљене културним различитостима. Ти конфликти и ревандикације засновани су на етничким, религијским или расним основама, и то како у индустријским друштвима тако и у земљама Трећег света, како у вишеетничким тако и у наводно културно хомо-

¹ Наведено према: Јаел Тамир, Либерални национализам, Београд 2002, 145.

геним нацијама (регионалистички покрети у Француској и Великој Британији, језички сукоби у Канади и Белгији, проблеми националности у Источној Европи итд.). Овим се питање етничког и националног идентитета изненада претворило у „свеприсутну стварност” савременог света, у његову „другу”, тамну страну. Још једном, и свакако не последњи пут, потврдио се несклад између друштвене теорије и политичке праксе, а у свакодневном животу напетост између формалних принципа (правних норми) и стварности, те несагласност, често и провалија, између моралних норми и понашања људи.

Појава политизације етничког повезана је и са процесом глобализације као сложене мреже међусобне повезаности и зависности који тежи „свету без граница”. То се испољава у тежњи да традиционалне политичке границе, засноване на националним и државним границама, постану „пропусне” и све мање значајне. Смањује се способност националне државе да остварује своје унутрашње и спољне функције; моћ се спушта на нижи — регионални и локални ниво, истовремено преноси на виши, наднационални ниво. Национална држава се налази у процепу између све израженије етничке оданости и јачања регионалног идентитета, с једне стране, и моћи наднационалних тела која су у стању да наметну своју вољу, с друге стране. Глобализација је инспирисала процес универзализације и интернационализације мањинске проблематике с посебним акцентом на мањинска права и њихову заштиту. Стога глобализацију често прате локализација, регионализација и мултикултуралност, што доводи, посебно у државама које су у „транзицији” а које су уз то и вишеетничке, до повећања ризика, несигурности, нестабилности и државе и грађана.

С гледишта улоге, значаја и последица могуће је повући извесне паралеле између успона етничке политике на крају двадесетог века и настанка и успона националистичке политике у деветнаестом веку. Док је национализам довео до стварања нација, етничка политика, дугорочно гледано, доводи у питање њихов опстанак. После Другог светског рата дошло је до пораста значаја етничке свести на Западу. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века појавиле су се сецесионистичке групе и облици етничког национализма (у Шкотској и Велсу у Британији, Каталонији и Баскији у Шпанији, Корзици у Француској, Фландрији у Белгији, Квебеку у Канади, а деведесетих година појавио се и покрет за независност Ломбардије/Паданије у Италији). Један од извора етничке политике је жеља да се укине економска и друштвена маргинализација која, према протагонистима ове политике, почиња на „унутрашњој колонизацији” у којој „центар” изабљује

„периферне” географске области, често насељене културно-етничким групама. Ово схватање не даје, међутим, одговор на питање: зашто су етнички и регионални идентитети постали толико значајни тек крајем двадесетог века када су наведена стања постојала и у претходним генерацијама, можда и вековима пре тога? Шта је мотивисало и узроковало њихову ескалацију и преобразило их из мање-више локалних збивања у значајног актера савремене политике? Који су друштвено-економски и политички услови и чиниоци погодовали таквој појави?

У наведеним условима, чврсто повезан првенствено с мултиетничношћу, мултикултурализам се појављује и делује као политичка теорија и покрет који се залаже и бори за признавање и поштовање културне разноликости заједница које проистичу из расних, етничких или језичких различитости и за прекомпоновање политичког система на основу културног плурализма. У тој и таквој усмерености мултикултуралиста лежи и извор и узрок напетости не само између мултикултурализма и национализма, него и, пре свега, у односу према либерализму и либералном концепту уређења друштва.

2. На почетку настајања, шездесетих година прошлог века у САД, расправе о мултикултурализму биле су посвећене сагледавању културолошке димензије и анализи стања и положаја маргиналних група и хибридних етнокултурних слојева које карактерише особена култура живљења — црнаца, Индијанаца, хомосексуалаца, емиграната, жена, хендикепираних, сиромашних и сл. Реч је о социјалним покретима који су структурисани око система заједничких вредности, око стила хомогеног живота, око осећања идентитета или колективне припадности, или око заједничког искуства маргинализације, односно осећаја искључености из друштвеног живота. Истраживала се култура групе и на њој заснован културни идентитет, као нешто у чему се изражава посебност групе пре свега кроз начин живота и моделе понашања. На тој основи изграђена је концепција „политике различитости” са упориштем на „демократском културном плурализму”. Од краја 20. века превладава политичка интерпретација мултикултурализма усмерена на захтеве које постављају мањине (етничке, расне, језичке) ради стицања посебних административних и/или политичких права у националној држави.

Термин мултикултурализам* нема јасно и фиксирано значење. Основно значење термина односи се како на идеологи-

* Термин „мултикултурализам” први пут је у једном говору употребио 1971. године Пјер Тридо, тадашњи председник Канадске владе, који је казао:

ју и дискурс мултикултурализма тако и на политику односно праксу мултикултуралности. У најширем (описном) смислу њиме се изражава општепозната чињеница да се савремена друштва, тачније државе, по правилу, састоје из различитих културних група које проистичу из расних, етничких или језичких разлика, што доводи до стварања различитих колективних идентитета. Суштина је у постојању различитих мањинских група које поседују одређене карактеристике и потребе са тежњом да се омогући њихов развој. У том смислу свако друштво које садржи више од једне културе је мултикултурално. Ту се поставља питање нужности разликовања мултикултуралности и мултикултурализма. Нису само савремена друштва мултикултурална. То су биле и античке државне творевине империјалног типа (империја Александра Македонског, Рим), затим у савременој историји Отоманска империја и Аустроугарска. За разлику од савремених друштава либералног усмерења, која исходиште и темељ културних права налазе у појединцу, класична друштва тај основ у првом реду виде у колективитету. Како мултикултурализам није ограничен само на декларативно признавање постојања више култура унутар истог друштва, он инсистира на проблему друштвене моћи, односно доминације једних друштвених група над другима у остваривању властитих економских и политичких интереса. Стога као реални, оперативни појам, мултикултурализам подразумева не само (пасивно) прихватање, толерисање различитости у заједници, него и њихово поштовање и признавање са консеквенцама које из тога проистичу на политичком плану. У том политичком смислу он представља интеркултурални дијалог и толеранцију између различитих култура. У борби за остварење тих циљева, мултикултурализам добија карактеристике и особине снажног покрета идеја које му служе као концептуална основа у конфронтирању са либералним монокултурним погледом на свет.

Настајући и изграђујући се на идејној и политичкој конфронтацији са либерализмом, мултикултурализам полази од концепције културне особености, културних различитости и у средиште свог размишљања и политике ставља колективне особености. Реч је о групном, колективном идентитету који претпоставља одређене форме припадности кроз заједништво живље-

„Термин бикултурализам не одсликава довољно добро наше друштво. Реч мултикултурализам је у том погледу прецизнија.” (Андреа Семприни, Мултикултурализам, Београд 2004, 147). Употреба речи „бикултурализам” значи да се прихвата постојање само енглеске и француске заједнице, док се постојање заједнице Индијанаца-домородаца игнорише. Касније су и они укључени у мултикултуралну политику Канадске владе.

ња, деловања и доживљавања. Сматра да припадништво културно-етничкој групи претходи стицању индивидуалних права из чега следи примат колективних над индивидуалним правима, и она постају основ за стицање посебних права. Тиме се културно-етничко припадништво из приватне сфере премешта у јавну и на тој основи третира као релевантно за државно-политичку конституцију државне заједнице, чиме се радикално политизује. Та схватања се подударају са схватањима комунитаризма, који као свеобухватна политичка идеологија у локалној заједници (комуни) налази и црпе свој извор и исходиште. Полазни став комунитариста јесте да се личност формира кроз припадност заједници, да га она обликује, због чега свој идентитет дугује заједници у којој је рођен. Из тих разлога, супротно либералном схватању, заједница има предност у односу на појединца, а појединачно добро је подређено заједничком добру, или из њега произилази. На тој основи захтевају да се овим заједницама признају и доделе посебна културна и политичка права.² Заједничко је и битно за комунитаризам и мултикултурализам да примат дају колективном идентитету и колективним, посебним правима, њиховој јавној афирмацији и политичком признању.

Питање идентитета је једно од кључних у расправама о мултикултурализму. Као и национализам, мултикултурализам представља вид политике идентитета. Разлика је у садржају који се придаје идентитету; док национализам акценат ставља на друштвене везе и колективни дух, мултикултурализам више наглашава „политику различитости” односно степена културне разноликости између друштава и друштвених група. Карактеристично је да се захтев за идентитетом ретко јавља у нормалној мирној ситуацији; у први план најчешће избија у условима конфликта или кризе.³ У опасности која се сагледава у другом и другачијем идентитету, сопствени групни идентитет се истура у први план („афирмација идентитета”) као средство одбране културно-етничке групе. У таквим ситуацијама етничка припадност се појављује као извор смисла и идентитета људи. То није наметнуто осећање. Чињеница је да „етничка је припадност чинила темељни извор смисла и препознавања кроз људ-

² Видети: Ендру Хејвуд, Политика, Београд 2004, 331—333.

³ О питању идентитета видети: Етјен Балибар, Култура и идентитет, у: Слободан Дивјак, Нација, култура и грађанство, Београд 2002, 58—59. Према Оквирној конвенцији за заштиту националних мањина СЕ (1995) четири су основна елемента идентитета националних мањина: вера, језик, традиција и културно наслеђе (чл. 5, став 1). У Коментару Оквирне конвенције поводом тог члана говори се о: етничким, културним, језичким или верским разликама (тач. 43).

ску повијест. Она је темељна структура друштвеног разликовања и друштвеног препознавања, као и дискриминације — у многим савременим друштвима, од Сједињених Држава до подсахарске Африке.”⁴ Раширеност културног плурализма у савременом друштву ствара политички амбијент „борбе за признање” различитих идентитета.

Мултикултуралисти приговарају либерализму да заснива и гради политички систем на апстрактном грађанину, тј. грађанину независно од његових конкретних одређења: социјално-класних, професионалних и пре свега етничко-културолошких и да на тај начин „искорењује” појединца из културно-етничке заједнице која га је обликовала и са којом је повезан многобројним нитима, претварајући га у изолованог, самодовољног појединца. Заступници либерализма дају предност личном, то јест индивидуалном идентитету у односу на било које схватање идентитета заснованог на етницитету, раси, језику или нечем другом. Полазе од схватања да људи који живе у истом друштву треба да имају, заправо да морају да имају неке заједничке представе и, у одређеној мери, и заједнички систем вредности, без обзира на етничку, националну, верску или другу припадност; да у сваком мултиетничком друштву морају постојати заједничка правила и принципи; у супротном, такво друштво не би могло да опстане као демократска заједница. Они су уверени да озакоњење групно диференцираних права разбија јединство у мултинационалној држави, јер нарушава осећај заједничког грађанског идентитета, на чему се заснива либерално-демократско уређење државе.

3. Мултикултурализам има разрађену доктрину, с јасним и амбициозним циљем да друштвено-политички систем заснује и изгради на мултикултуралној основи. У пракси све више израста у политички покрет за реализацију прокламованих задатака и политичких циљева. Његова социјална база — културно-етничке заједнице, етничке и друге културне групе — присутна је и разуђена у целом свету. Савремени свет, са многим унутрашњим супротностима и међузависностима, под утицајем модернизацијских и глобализацијских процеса постаје, у одређеном смислу, све сличнији и истовремено све хетерогенији. Једна од основних израза те хетерогености је етничка диференцијација, која је неисцрпан „ресурс” за политичку активност мултикултуралиста.

Суштина мултикултурализма је у схватању природе различитости (културних, расних, етничких), њиховог значаја и улоге

⁴ Manuel Castells, *Moã identiteta*, Заргеб 2002, 61—62.

у политичком конституисању друштва. Различитост као конкретна реалност је резултат историјских промена, као и људски и друштвени процес који се остварује кроз делатност људи и друштвених група. Заговорници политике различитости желе да на тој основи изврше прекомпозицију друштвеног уређења и створе мултикултурално друштво. То је изузетно амбициозан политички пројекат који представља реакцију на потешкоће, а често и на замке тог процеса. Будући да свака земља има своју специфичност, није могућ јединствен модел мултикултурализма. Различита схватања његовог карактера и значења, многобројна тумачења, политичка инструментализација, условљавају извесне неодређености и противречности у данас врло разумљивој литератури о том питању. То је и разумљиво, с обзиром на амбицију протагониста ове концепције и политике да се мултикултурализам изгради на критици либерализма, на конфронтацији са либералном теоријом о друштву, владајућом у развијеним друштвима, с циљем њене умерене ревизије у смислу допуњавања, иновирања или проширивања либерализма, што карактерише умерени или либерални, демократски мултикултурализам или његове радикалне ревизије одбацивањем његових базичних принципа, како то захтева радикални мултикултурализам.

4. Кад се разматрају ставови и политика демократских, умерених мултикултуралиста кључна је њихова тежња за модификацијом либералних, грађанских принципа уз помоћ укључивања елемената и мера које произилазе из захтева за стварном равноправношћу културно-етничких заједница. У ту сврху либерални универзализам и егалитаризам треба да буду ублажени и кориговани тако да би се већа пажња посветила културној хетерогености и „политици различитости”. То је основа од које полазе у својим захтевима, на којој граде своју политичку стратегију с уверењем да је у оквиру грађанског друштва и либералних принципа могуће изградити систем који ће уважити и либералне вредности и мањинска права.

У најважнија институционална средства мултикултуралиста се убрајају: проширивање индивидуалних на групна или колективна права, нарочито права етничких и културних мањина; признавање примата колективних права; успостављање „етничког федерализма”, што значи, режима који етничким групама допушта изванредан степен аутономије и самоуправе унутар ширег уставног оквира; диверсификација парламентарне владе кроз нове облике двојног (или вишеструког) кабинета, што би омогућавало репрезентовање различитих изборних база и сл. Наводећи ова средства аутор примећује: „Ниједно од

речених средстава није непроблематично нити је лишено могућих злоупотреба; због тога, сва треба да буду пажљиво испитана и дотерана да би осигурала демократски карактер мултикултурализма.”⁵

Колико су та и слична средства ускладива с либералним принципима? Колико омогућавају демократски политички дијалог, компромисе и обогаћивање грађанске демократије ставовима и програмима умереног мултикултурализма? По схватањима В. Кимлике, једног од најпознатијих заступника тог правца, проистиче да „... групно диференцирана права која штите мањинске културе могу се посматрати не само као нешто што је у складу с либералним вредностима већ и као нешто што их промовише”. Уз то, та права су „неопходна управо из перспективе принципа либералне правде”.⁶ Ова, у начелу, прихватљива схватања суочавају се у теорији са одређеним дилемама, а у практичној реализацији с многим препрекама.

Наиме, у оквиру грађанског либералног друштва, највећи део мера и средстава које мултикултуралисти предвиђају и предлажу ради успостављања „етнокултуралне правде” немају утемељеност; она претпостављају другачији референтни оквир, чије би остваривање имало за последицу превазилажење или негирање темељних либералних принципа. Ово из разлога што полазну претпоставку и битну основу мултикултурализма представљају посебна, групна права која се стичу на основу културно-етничке припадности, и која није могуће помирити са темељним либералним принципом — приматом индивидуалних над групним правима. Либерално друштво подразумева да су групна, посебна права, заснована на припадању посебној етничкој заједници, секундарна, што значи нешто што може а не мора постојати без обзира на хетерогени културно-етнички састав становништва дате државе. Пример пружају САД и Француска које, иако мултикултуралне земље, културно-етничким групама не дају посебна права. У њима се културно-етничка припадност грађана третира као њихова приватна ствар, која нема утицај на функционисање политичке сфере, при чему се наведеним земљама не може порећи демократско унутрашње устројство. То показује да решења у појединим земљама зависе од конкретних друштвено-историјских околности, карактера политичког система и других релевантних чинилаца.

У односу на посебна права суштина приговора је у следећем: „Ако се пак посебна права поставе на властиту, аутохтону

⁵ Фред Долмеар, Демократија и мултикултурализам, у: С. Дивјак, нав. дело, 318.

⁶ Вил Кимлика, Слобода и култура, у: Слободан Дивјак, нав. дело, 165.

основу и уколико изгубе секундарни, тј. контекстуални карактер, она ће престати да буду на било који начин спојива са либерализмом, јер се у том случају не би радило само о одступању од чистих либералних начела, већ о њиховом радикалном одбацивању.⁷ То не значи да су принципи мултикултурализма као таквог неспојиви са основама либералног друштва. Заправо, тај закључак је валидан за ставове радикалног мултикултурализма, док се његова умерена варијанта може уклопити са либералним принципима, уколико се захтеви засновани на посебним правима не радикализују већ служе као њихов коректив или допуна. На тим основама се и гради умерени мултикултурализам и то му даје демократски или либерални карактер. (Због ограниченог простора, не улазим у недостатке, супротности и евидентне слабости либералног друштва, на чијој критици мултикултуралисти заснивају своју концепцију.)

Сагледавајући ову проблематику Чарлс Тејлор, један од водећих канадских филозофа, указује на унутарњи парадокс политике различитости — парадокс демократског плурализма. Наиме, политика различитости инсистира на партикуларном, на културно-етничким разликама, на супрот томе либерализам инсистира на универзалном и полази од принципа да индивидуална права увек имају првенство над колективним правима и циљевима. Та супротстављеност између ова два типа модерне политике сасвим природно потхрањује напетост и узајамна оптуживања. Разлог лежи и у чињеници да „политика различитости” има другачију концепцију јавног живота, која укључује у себе, или претпоставља, разлику између два нивоа права: ниво основних или „фундаменталних” права и ниво културних права. Први ниво изискује униформно поступање, други узима у обзир културне разноликости. Такво друштво са заједничким и општим циљевима, према Тејлору, још увек може да буде „либерално”, под условом да је способно да „поштује разноликости”.⁸ Међутим, у друштву у коме су питање етноса и сам етнос политизовани, у коме етнички критеријуми постају значајни елементи политичке конфронтације, тешко је изградити и одржавати културну толеранцију и стремљење заједничким циљевима. Познати социјални етнолог Барт указује на потребу критичког сагледавања развоја мултикултуралног друштва.

⁷ Слободан Дивјак, Мултикултурализам—комунитаризам—либерализам, у: „Нова српска политичка мисао”, Нова едиција, vol. VIII, no. 1—4, 38 (Посвећена мултикултурализму).

⁸ Наведено према: Фред Долмеар, исто, 313—315.

⁹ Фредрик Барт, Етничке групе и њихове границе, у: Ф. Путиња, Ж. Стреф-Фенар, Теорије о етничитету, Београд 1997, 253.

„Могуће је, дакле, да ће ти нови облици вишеетничких система бити турбулентнији и нестабилнији од оних старијих.”⁹

5. Критичари либерализма указују и упозоравају да је он „слеп на различитости”, да их пребацује у приватну сферу и прихвата их само ако се исказује на индивидуалном плану. При томе, полазећи од индивидуалних као темељних, примарних права либерализам води ка атомизацији, фрагментацији друштва, ка ерозији јавне сфере, што неминовно води и слабљењу кохезије друштва. Повезујући све то са културним плурализмом у дебатама се указује на два могућа решења/алтернативе: реконструкцију основних принципа либералног друштва или њихову радикалну ревизију. Из досад реченог јасно је да је прва могућност у домену умереног а друга у домену радикалног мултикултурализма.

С гледишта радикалног, или „максималистичког”, или „чистог” мултикултурализма национални идентитети као производи политичке манипулације су проблематични, стога се акценат ставља на културно-етничке идентитете и посебна групна права изведена из њих. Овај модел претпоставља „постмодерни” или „постнационални” мултикултурални простор. То условљава да се у циљу исправљања неправде нанете етничким мањинама, етничке разлике афирмишу на рачун заједништва. У том погледу политика мултикултуралиста највише долази до изражаја у њиховом схватању федерализма као најприкладнијег решења за културно-етничку разноликост, с обзиром да он националним мањинама обезбеђује доношење одлука у областима виталним за њих, истовремено онемогућујући мајоризацију по тим питањима од стране већине. У федерализму се сагледава и оруђе које онемогућава националистички и ауторитарни поредак. У развијању концепта „етнокултурне правде” Кимлика иде консеквентно до краја и захтева од државе, која жели у етнокултуралном смислу бити праведна, да пружи националним мањинама на „располагање готово иста средства грађења нације као и већинском народу, подложна истим ограничењима, а која укључују поштовање права (унутрашњих) мањина”.¹⁰ Овакви закључци су логична последица полазних поставки мултикултурализма да је културно-етничка заједница фундаментална политичка јединица и као таква основни носилац права. „Чисти” мултикултурализам не само да изазива друштвену сепарацију већ је и претпоставља. Стога он не нуди истинско решење различитости већ решење

¹⁰ Вил Кимлика, Мултикултурално грађанство (Либерална теорија мањинских права), Нови Сад 2002, 49, 129, 221.

налази у „сегментацији колективног простора на подпросторе који, ако се глобално погледају, нуде само једну збирку различитости, а у стварности су сви они изграђени на основама снажне интерне хомогености”.¹¹ Овде се отвара једно претходно и врло значајно питање које гласи: „... проблем са мултикултурализмом није толико у томе што се у оквиру њега јављају максималистичке варијанте антилибералног усмерења, колико у томе што максималистички мултикултурализам није ништа друго до мултикултурализам доведен до свога логичног закључка.”¹² Овакво мишљење, као реакција на неке ставове мултикултуралиста, указује на одређене противречности и дилеме садржане у њиховим концепцијама.

6. Познати италијански етнолог и политички антрополог Кристијан Ђордано истиче опасности које у доктрини о мултикултуралном друштву проистичу из апотеозе разлика/различитости којом се наглашавају и позитивно оцењују социокултурне разлике, легитимишући их њиховом културном специфичношћу, без обзира на њихов карактер. Разлике се, и када су у оштрој супротности са правним и социоморалним представама, оправдавају па и одобравају „у име освештених културних разлика”. Он то назива „диференцијалистички релативизам”. Присталице таквог релативизма, по њему, иду и корак даље подржавајући сваку врсту партикуларизма: шизматичке локализме, сепаратизме, регионализме, етнонационализме. Њихова благонаклоност према тим појавама произилази из чињенице што се у њима одлучно истичу разлике, а не заједничке црте и својства. У прилог свом схватању наводи и мишљење Чарлса Тејлора који указује на велики проблем који проистиче из неспојивости између официјелно признатих културних специфичности одређених група, с једне стране, и правне једности и равноправности индивидуа, с друге стране. У случају да схватања која инстистирају на разликама постану друштвено делотворна, створио би се нови тип државе који би био сличан са персоналним савезом држава средњовековног типа са мноштвом привилегија, имунитета и независних локалних власти. Наглашавањем разлика и, сходно томе, прихватањем сваковрсних диференција веома брзо би се суочили са једним „културним сталешким друштвом”. То би значило превладавање „културног фундаментализма” који не би кореспондирао са поретком заснованим на индивидуалним, а то ће рећи људ-

¹¹ Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, Београд 2004, 117.

¹² Слободан Дивјак, *Мултикултурализам-комунитаризам-либерализам*, „Нова српска политичка мисао”, 37.

ским правима. Своје схватање и став Ђордано је формулисао на следећи начин: „Мора се поставити питање у коликој мери је цела дискусија о мултикултуралном друштву обележена и одређена диференцијалистичким релативизмом. Не могу да се отнем утиску да се слабост свих концепата 'мултикултурализма' управо састоји у наглашавању разлика и специфичности.”¹³

Слична су размишљања и схватања социолога Слободана Дивјака који, сагледавајући последице политизације етничког, закључује да једна од практичних последица радикалног културног плурализма „била би та да би сложене мултикултурално-етничке државе могле егзистирати само као конгломерат битно различитих политичких и правних система (без иоле чврсте заједничке инстанце), као конгломерат који би био резултат нагодби политичких руководстава културних група од којих је састављена дата држава”.¹⁴ То је, по његовом мишљењу, крајња консеквенца политике максималистичког мултикултурализма, што би се највероватније завршило распадом мултиетничке државе која би такво решење применила.

7. Шта условљава тако високо место етничкој проблематици у савременом свету? Зашто је у међуетничким односима присутан висок степен „напетости” и у сређеним друштвима? Зашто су етничка припадност и етнички сукоби, на лествицама политичке актуелности и значаја, од половине двадесетог века заменили класе и класну борбу? Док су се у деветнаестом и првој половини двадесетог века етнички односи и сукоби посматрали и оцењивали кроз класну проблематику, данас се и класни односи сагледавају кроз етничку „диоптију”.

Шта је то што је специфично „етничко” у супротностима између „нас” и „њих” на релацији „ми” и „други”? Граничну линију између етничких група чине „диференцирајуће културне црте” — веровања, вредности, норме, симболи, обред, језик итд. Класични етнологски приступ претпостављао је стабилност етничких група као социокултурних ентитета. Савремени истраживачи етничке црте не сагледавају као ванвремене и непроменљиве. Емпиријски је проверљиво да дистинкције између етничких категорија нису условљене одсуством покретљиво-

¹³ Кристијан Ђордано, *Огледи о интеркултуралној комуникацији*, Београд 2001, 132—134. Ђордано је професор на универзитету у Фрибуру, а од 1999. руководи Интерфакултетским институтом за проучавање Источне и Централне Европе на истом универзитету.

¹⁴ Слободан Дивјак, *Предговор за књигу Нација, култура и грађанство...*, 15.

¹⁵ Фредрик Барт, *нав. дело*, 214.

сти, контаката и информација; културне разлике опстају упркос међуетничком контакту и узајамној зависности група.¹⁵ Кључно питање је идентификација, то јест утврђивање етничке границе која одређује, дефинише групу. То су „границе” које могу али не морају имати и територијалну основу, и које се увек активирају у односу на другога, на релацији ми/они; укратко, то су друштвене границе између те и других културно-етничких заједница.

Дистинктивне црте или симболички ресурси који се узимају у обзир при дефинисању етничке групе су: језик, територија, културна традиција, религија. Овај списак је нужно непотпун. Уз њих постоји и историјско памћење, са митовима, легендама, са „славним победама” и „неправедним и незаслуженим поразима”, са одијумом према суседима, на чему група заснива свој садашњи идентитет. Иако су неки атрибути, попут језика, подобнији од других при идентификацији етничких група, ниједан од њих нема универзалну и суштинску ваљаност при етничкој идентификацији, при означавању разлика и супротности између „нас” и „њих”. Барт указује да се етнички идентитет може упоредити с полом или положајем „зато што и он над носиоцем статуса врши принуду у свим његовим активностима...”¹⁶ У сложеним вишеетничким друштвима, етнички идентитет има особину да активно делује, то ће рећи врши „принуду” у свим областима; он најчешће не омогућава опцију „несврставања”, што се често не сагледава, или игнорише, при предузимању друштвених мера и политичких акција.

У савременом друштву у условима разноврсних процеса глобализације и урбанизације све већи значај добија „интеркултурална комуникација” која омогућава сусрете и разумевања између индивидуа и група као носилаца супротних идентитета и вредности. Њен резултат је и „акултурација” у значењу прилагођавања путем преузимања и усвајања елемената других култура. Полазна позиција истраживача је да се ради о интерактивним процесима између истоверних партнера и равноправних култура. Стварност је другачија, колективне мисаоне представе сваког друштва увек су обележене јасним етноцентризмом: сопствене вредности и особине се преувеличавају а туђе, другачије уколико се не стигматизују, у најбољем случају потцењују или игноришу. Све то је понекад праћено и одређеном дозом ксенофобије. Стереотипи о себи и другима увек су мање-више присутни; њима се жели истаћи сопствена надмоћ. Етноцентризам у интеркултуралним односима, према Леви Стросу, чини једну од основних константи колективних

¹⁶ Исто, 226.

мисаоних схема сваког друштва. Он је употребио и метафору са оркестром по којој актери једног комуникационог склопа личе на чланове оркестра који следе исту партитуру, па се као резултат добија „смисаона целина”, односно један „систем међузависних јединстава”. Примењено на интеркултуралну комуникацију, уместо „међузависног јединства” настају необичне и неочекиване дисонанце, јер се актери равнају према двома различитим партитурама, следећи своје интересе и циљеве.¹⁷ У области међуетничких односа неспоразуми су пре правило него изузетак. Подозривост, неразумевање, непријатељства, па и сукоби између етничких заједница нису последица нетолерантности, незнања или друштвене неједнакости, „већ су једноставна испољавања социјалне психологије”.¹⁸ Концепција и политика мултикултуралиста су великим делом усмерени ка решавању ових супротности. Друго је питање колико су решења и мере које предлажу адекватне и успешне.

8. У Војводини се с правом говори о, у основи, добрим и хармоничним међунационалним односима. Током деведесетих година и у тој области је дошло до одређених поремећаја. У том периоду етничка дистанца се повећавала и 2000. године достигла је врхунац, да би после октобарских промена показала тенденцију постепеног смањења. Чини се, ипак, да то није поткопало темеље историјски верификованих добрих међуетничких односа. У међувремену направљен је значајан корак доношењем 2002. године новог Закона о правима националних мањина којим се у заштити индивидуалних и колективних права мањина отишло „два корака испред међународних стандарда”.¹⁹ Уз Савезни савет за националне мањине, формирају се Савети националних мањина на територијалној основи посебно за сваку мањину, које бирају представници мањина, у чију надлежност спадају: остваривање права на самоуправу у области употребе језика и писма, образовања, информисања и културе, представљање националне мањине у тим областима, те одлучивање или учествовање у процесу одлучивања о питањима из тих области, као и оснивање установа из тих области (чл. 19). То је широк круг надлежности који обухвата културну аутономију, изузетно значајну за очување посебности и идентитета националних мањина. У пракси настају одређене тешкоће у њиховом функционисању. Потребно је време да се

¹⁷ Дато према: Кристијан Ђордано, нав. дело, 10, 14.

¹⁸ Ендру Хејвуд, Политика, Београд 2004, 234.

¹⁹ Изјава Расима Љајића, министра за националне мањине, Дневник, 6. 06. 2002, 7.

национални савети, као потпуно нове и специфичне институције уходају и успоставе одговарајући однос како према држави тако и према локалној самоуправи у којој у вишеетничким срединама постоје Савети за етничке односе.

Лидери две најзначајније партије војвођанских Мађара (Савез војвођанских Мађара и Демократска партија војвођанских Мађара), у актуелној дискусији о новом уставу Србије залажу се за персоналну аутономију припадника националних мањина, за коју су „већ створене законске основе” за њено остваривање. Истом приликом се изјављује да се „СВМ не одриче ни територијалне аутономије за Мађаре у Покрајини и жели да за то у наредном периоду створи законску основу” (курзив Б. Ђ.).²⁰ Уз то се лидери свих партија војвођанских Мађара, и након неуспеха референдума у Мађарској, залажу за двојно држављанство за Мађаре изван Мађарске. Чини се да се суочавамо са тенденцијом познатом као пролиферација мањинских права. Дакле, уз постојећу културну, захтева се персонална и територијална (политичка) аутономија, уз све већу афирмацију локалне самоуправе, уз афирмисане и врло активне политичке партије војвођанских Мађара, уз пре или касније добијање двојног држављанства. Може се приговорити да део наведеног егзистира као политички захтев са неизвесношћу његовог остварења. То је делимично тачно, али треба имати у виду да у Европи нема земље у којој постоје сва три облика аутономије, да је реч о динамичном политичком процесу, за који би било лоше да се кроз истицање максималистичких захтева изгуби осећај за реалност, за друштвено-политичке и економске услове у којима се остварују, за стање и праксу у другим земљама, за могуће последице по заједнички живот у Војводини и Србији.

Разумљива је потреба националних мањина за таквим друштвеним и политичким условима и политичким системом који обезбеђују и осигуравају не само очување него и развој њиховог културно-етничког идентитета. Али и политичка елита мањина, која артикулише политичке предлоге и захтеве, треба да разуме потребу већинског народа, који нема другу државу, за сигурношћу и безбедношћу. Треба узети у обзир и чињеницу природне емотивне везаности мањине за своју матичну државу, посебно ако се налази уз границу са њом и на компактној територији. У тешким, преломним, уз то и „транзиционим” временима какво је ово које преживљавамо у разочарању, фрустрацији и расплињавању свих вредности, исцрпљени борбом за свакодневни опстанак, логично је да припадници мањине

²⁰ Видети: Дневник, 1. 04. 2005, 2.

алтернативу виде и налазе у својој матичној држави. Свест о њеном постојању услов је и претпоставка реалистичне мањинске политике у етнички хетерогеној заједници. Неприхватљива ми је и помисао да такве тенденције треба да воде дискриминацији према припадницима националних мањина, а још мање ка етнонационалистичкој политици, мада се не може порицати постојање таквих тенденција. То би у свакој варијанти било лоше и контрапродуктивно, јер би још више отуђивало мањине, имало лоше последице за развој демократије, па према томе и за већински народ, и у супротности је са политичким моралом. Против таквих тенденција морају се борити заједничким снагама демократски опредељени представници већинске и мањинских заједница.

9. Проблематика положаја националних мањина, решавања мањинског питања у свету и у државама појединачно, објективно је врло сложено и свакако једно од најосетљивијих политичких питања. Разлози су у историјском искуству појединих држава, карактеристикама политичког система, економској развијености, карактеру захтева које мањине постављају, њиховој бројности, примењеним решењима у погледу решавања мањинског питања и другим чиниоцима. Отуда је разумљиво да државе имају различит нормативни приступ и политичку праксу према мањинској проблематици. Формирала су се три приступа у решавању овог питања.

Један број држава заступа принцип политичке нације и не признаје постојање националних мањина на својој територији и, консеквентно томе, немају посебна правна акта о мањинама (Француска, Бугарска од 1971). Другу групу чине државе које такође не познају категорију националне мањине а, по правилу, ни категорију националне, етничке заједнице, већ грађане деле према језицима којима говоре, омогућујући им коришћење њиховог језика, штитећи их на тај начин од дискриминације (Финска, Швајцарска, Италија). Неке од тих држава познају извесну етничку поделу, али само у оквиру јединствене нације (Шпанија, Белгија). У трећу групу спадају оне државе које признају категорију националних мањина а њихов статус и права регулишу својим нормативним актима. Овој групи, по правилу, припадају постсоцијалистичке земље, и поједине западноевропске земље (Аустрија, због обавеза из уговора о миру). Карактеристично је да су управо у овим државама мањине често предмет спора и раздора и терен око којег се преламају територијалне претензије. Међутим, ово „признавање мањина” и нормативно и у пракси државе остварују на различит

начин, кроз разноврсна решења и још разноликију праксу, зависно од историјских, политичких, националних, економских и других услова. Зато је распон права и карактер заштите припадника мањине у појединим државама веома различит и у квалитативној и у квантитативној равни.

10. Мањинска проблематика постала је предмет појачаног међународног интереса и регулисања од деведесетих година прошлог века, као својеврсна реакција на збивања у Источној Европи. Основну улогу у томе имају Савет Европе и ОЕБС. Делатност УН у регулисању ове области је минимална.

У оквиру међународноправне заштите мањинских права четири су питања од значаја за тему коју разматрамо, у оквиру докумената Савета Европе:²¹ колективна права, мањинска аутономија, преузимање заштите националних мањина од међународне заједнице, заштитна функција.

У односу на прво питање међународна заједница не предвиђа колективна права националних мањина. Мада формулација Основне конвенције (иста или слична формулација присутна је и у другим међународним документима) да припадници националних мањина своја права и слободу уживају „појединачно или у заједници с другима” може да изазове дилему. У Објашњењима уз Оквирну конвенцију коментар тог става гласи: „Став 2. одређује да се права и слободу из начела Оквирне конвенције могу спроводити појединачно или у заједништву с другима. Тако се признање могућности заједничког вршења оних права и слобода разликује од појма колективних права. Израз 'други' треба да се тумачи у најширем могућем смислу и обухвата припаднике исте националне мањине, друге националне мањине или већине” (курзив Б. Ђ.). Став је и Венецијанске комисије да су носиоци права на аутономију „припадници националних мањина”, а не мањине као такве, иако се указује да је оно оствариво само као право које се врши „у заједници с другима”, то јест, то право је дато посредно и заснива се на признању индивидуалних права.²²

Питање територијалне аутономије националних мањина изазива највише дилема и контроверзи и у теорији и у политици. Расправе су покренуте Предлогом додатног протокола...

²¹ Реч је о следећим документима: Предлог додатног протокола уз Конвенцију о заштити људских права и основних слобода који се односе на лица која припадају националним мањинама (1993); Мишљење Венецијанске комисије о тумачењу чл. 11. Нацрта протокола уз Европску конвенцију о људским правима... (1993); Оквирна конвенција за заштиту националних мањина (1995). Видети прилог књиге: Миодраг Митић, Националне мањине, Београд 1998, 347—385.

који, иако није усвојен, служи као референтни документ Парламентарне скупштине Савета Европе. Посебне тешкоће, дилеме и расправе изазвала је формулација чл. 11. која први пут покреће питање права мањина на локалну или аутономну власт или специјални статус, што је условило различите реакције, с обзиром на то да ниједан међународноправни документ не предвиђа право припадника националних мањина на аутономију. „У областима у којима су у већини — стоји у чл. 11 — лица која припадају националној мањини имају право да располажу одговарајућим локалним и аутономним управама или имају право на специјални статус, што одговара специфичном историјском и територијалном положају, а у складу са националним законодавством државе” (курзив Б. Ђ.). Комитет за правна питања и људска права Парламентарне скупштине СЕ новембра 1995. затражио је од Венецијанске комисије (пуни назив: Европска комисија за демократију путем права) мишљење о тумачењу Нацрта Протокола и посебно чл. 11. У врло исцрпној анализи (на осам штампаних страница) Комисија је (март 1996) своје мишљење засновала узимајући у обзир значење коришћених термина, праксу држава чланица у погледу права мањина на локалну или аутономну власт, судску праксу која проистиче из Европске конвенције о људским правима, као и ставове које су државе чланице заузимале по овом питању.

Полазећи од констатација да у Оквирној конвенцији о заштити националних мањина (прихваћена 1995) није прихваћен предлог чл. 11, већ је замењен одредбом којом се „гарантује право на активно учешће лица која припадају националним мањинама у јавним пословима која се њих тичу”; да је право учешћа у јавним пословима пре свега питање персоналне а не локалне аутономије; да ни судска пракса не подразумева да се може тражити специјални статус, Комисија закључује: „На основу свега овога, произилази да међународно право, у принципу, не може државама наложити било каква територијална решења мањинских проблема, нити се од држава, у принципу, тражи да уведу било какве облике децентрализације за мањине (видети и чл. 35. став 2. Декларације КЕБС-а из Копенхагена).” Тим поводом указује се на изјаву Словачке владе приликом ратификације уговора између Словачке и Мађарске о добросуседским односима (март 1995): „Влада Републике Словачке изјављује да никада није прихватила или уградила у уговор било какву формулацију засновану на признавању принципа колективних права мањина или којом би се дозволило стварање аутономних структура по основу етничке припадности”. Следи један закључак/констатација, која, чини се, објашњава држање

и понашање држава по том питању — „изгледа да се државе плаше” да право на локалну или аутономну управу, у комбинацији с правом на пограничне контакте, може подстицати сепаратистичке тенденције. У томе се види и разлог да и државе које пружају висок степен регионалне аутономије, „устручавају се да прихвате обавезујуће међународне инструменте о праву мањина на извесну аутономију”. Закључак је Комисије да локална или аутономна власт мањине „морају бити у складу с унутрашњим законодавством дотичне државе... Држава је та која прописује правни оквир унутар кога се може остваривати ово право, а међународна заштита се пружа само ако се право остварује легално”. Истовремено се указује да дискрециона овлашћења државе у стварању правног система „ограничена су чињеницом да сам тај систем мора бити усклађен с Конвенцијом и њеним протоколом”.²³ На истој позицији је и Оквирна конвенција јер не садржи одредбу о праву националних мањина на одговарајућу локалну или аутономну управу или специјални статус. Укратко, ЕУ не жели да на било који начин фаворизује или омогућава стварање територијалне аутономије националних мањина, али ни да ово значајно политичко питање препусти стихији или самовољи појединих држава. Друго је питање како се то остварује у пракси и, посебно, какав смисао и значај има чињеница да се сва та нормативна, додајем — и политичка делатност, о којој овде нисам говорио, фактички не односи на Западну Европу.

Доношењем Оквирне конвенције за заштиту националних мањина (усвојена 1995, ступила на снагу 1998) која је, поред чл. 27. Међународног пакта о грађанским и политичким правима УН, једини обавезујући међународноправни документ у Европи, заокружена је мањинска проблематика, а истовремено су одредбе о националним мањинама преточене у правне обавезе држава. Конвенција је прецизирала основне обавезе државе према мањинама, уз до тада најширу конкретизацију права припадника националних мањина. Значајна су два става. Прво, већ у првом члану се прецизира да заштита националних мањина, која представља саставни део људских права, не спада у искључиви домен права државе, већ да „представља саставни део међународне заштите људских права и као таква спада у област међународне сарадње” (курзив Б. Ђ.). Тиме је мањинско питање интернационализовано и стављено под контролу и старатељство ОЕБС-а и Савета Европе. Не поричући основаност таквог решења, намећу се питања: Зашто је таква одредба донета тек после распада социјалистичког система? Зар и пре

²³ Видети: Миодраг Митић, нав. дело, 355, 374.

тога нису постојали разлози за то? Да ли се тиме омогућава стварање и управљање мањинским кризама у појединим земљама?

Друго, Конвенција има и заштитну клаузулу којом се истиче да би ефикасну заштиту националних мањина, њихових права и слобода требало обезбедити „у условима владавине права, поштујући територијални интегритет и национални суверенитет држава” (претпоследњи пасус преамбуле). Уз то се припадници националне мањине обавезују да поштују национално законодавство и права других, посебно припадника већине или других националних мањина (чл. 20). Следећи члан подвлачи значај фундаменталних принципа међународног права како за државе тако и за припаднике националних мањина: „Ништа из ове Оквирне конвенције неће се тумачити тако да може значити право на предузимање делатности или вршење дела супротних основним начелима међународног права, а посебно сувереној једнакости, територијалном интегритету и политичкој равноправности држава.” Овим се одредбама афирмишу основна начела међународног права с двоструким циљем: први, ефикасна заштита права и слобода припадника националних мањина; други, исто тако ефикасна заштита територијалног интегритета и националног суверенитета државе у оквиру које мањине живе.

11. Шта у друштвеној стварности и у политичком систему, овде и данас, значи и представља „мултикултурализам”? Да ли је то узајамно интерактивно прожимање, оплемењивање и обogaћивање, где су у првом плану културне вредности а не и политичка позиција и моћ? То би била исувише идеализована, да не кажем фолклоризована визија мултикултурализма. Мултикултурално друштво, које у стварности постоји првенствено као интернетнички систем, претпоставља постојање етносоцијалних диспаратитета, то јест не само различитости, него и неједнакости, неусклађености и противречности интереса, па и циљева које објективно проистичу из различите друштвене и политичке улоге и позиције етничких група. То је динамични систем равнотеже, бременит конфликтним потенцијалима. Уз све то постоји и државно устројство које представља политички оквир у који је укључена „мултикултуралност” постојећег интернетничког система. Речју, када разматрамо „мултикултурализам” не смемо испустити из вида да се ради о једној теоријској концепцији и политици која се не може одвојити од социјално-политичке стварности у којој живе и делују културно-етничке заједнице, а то значи ни од историјских оптерећења, разлика, несугласица, неједнакости и супротности,

које су им у одређеном степену „урођене”, зависно од унутрашњих и спољних услова и околности у којима егзистирају. Процес интеркултуралне, интеретничке комуникације, по правилу, није хармоничан. Томе доприноси различитост језика, вредносних оријентација, културних образаца, норми, деловање субјеката политичког живота. Стога она може дати позитивне резултате само кроз одговарајуће институционално и политичко посредништво.

Проглашење, макар и уставно, „мултикултуралног друштва” и одређење за „мултикултурализам”, сами по себи, без озбиљних припрема и адекватних државних и политичких мера, не само да не дају резултат, него не гарантују ни побољшање мултиетничких односа. У том погледу, супротно општеприхваћеном мишљењу, ограничене су и могућности утицаја демократског система и економских услова живота, о чему говоре и размишљања Вила Кимлике, врсног познаваоца ове материје. „Демократија, економски просперитет и лична толеранција су велика достигнућа и имају аутохтону вредност. Али, саме по себи, или узете заједно, ове вредности нису одговор на изазов етнокултурне различитости. Устрајавање етнокултурне различитости остаће као снажан извор конфликта, а може се и појачавати, упркос томе што су поменуте вредности етаблиране. То је најважнија лекција коју Запад мора да научи.”²⁴ Значај овог искуства морају уважавати и земље у транзицији.

Свака форма „мултикултурализма” темељи се на „прилагођавању” и „нагодби о идентитету” између етничких група, а успех зависи од постојања делотворних „механизма премештавања” етничких супротности и различитих интереса. Културни неспоразуми па и конфликти у мултиетничкој средини не представљају дисфункционални феномен, још мање патолошко стање; они су саставни део социјалне динамике друштва који се могу одговарајућим државним и политичким мерама ублажити или предупредити, али не увек и избећи. Истраживања су показала да су у мултиетничким срединама „етнички контакти без конфликта” могући само на великим, слабо насељеним просторима (Сибир, територије на крајњем северу и слично).

Мултикултурализам чији је циљ омогућавање пуне афирмације, сарадње и прожимања а не антагонизирања, конфронтације и подела различитих културно-етничких група, који се залаже за интеркултурални дијалог и толеранцију између различитих култура, позитивна је и прогресивна политика. Кул-

²³ Исто, 353—355, 359.

турни плурализам обогаћује друштво и треба подстицати све што позитивно делује на боље разумевање, поштовање и сарадњу између различитих етничких група и њихових култура, а дестимулисати све што утиче на поделе и сукобе. То мора бити праћено сазнањем и свешћу да је реч о сложеном процесу, оптерећеном државним, етничким, историјским, социјалним, међународним па и социопсихолошким чиниоцима и околностима који отежавају и усложњавају овај и иначе комплексан процес. Из тих разлога ни постојање политичког плурализма и демократско уређење нису довољна гаранција за успешно решавање проблема које носе мултиетничност и мултикултуралност. Ту нема коначног и општеприхваћеног решења.

АЛЕКСАНДАР ТИШМА

ПИСМА СОЊИ

1951 Нови Сад

СОЊА ДРАКУЛИЋ — ½ ГЛУМАЦ
БЕОГРАД
Душанова број 30/II

Драга Самба, (два сата после растанка) — како себе мало познајем! Не дочекавши суботу, ја ево већ сад мислим на тебе и чезнем за твојим драгим топлим бићем. Ево како је то дошло тако брзо: сетио сам се шта сам заборавио да ти кажем и дам. Имао сам колач за тебе (класичну Олга-торту) а заборавио да ти дам чак и кад сам примао твој поклон. Друго, хтео сам да ти кажем: ако би случајно могла доћи тек у понедељак вечерњим возом који стиже у десет, онда да ми то јавиш и ја ћу те чекати код мајке. Ко зна шта ће ми све пасти на памет за ових десет дана, што сам пропустио...

Сад ми, међутим, ништа друго ново не пада на памет сем да те волим (а то је старо) и да те чекам. Буди добра и паметна — упни се да испит положиш, и немој туговати за мном. Видиш, мени је доста да мислим на тебе па да ме запахне оптимизам. Нисам пропао док знам за твоје постојање и своју љубав, то значи да не треба да презирем себе: умео сам да те заволим и способан сам да своју љубав одржавам, гајим, јачам.

Пуно поздрави Милицу и купи јој у моје име једну Дрину. Баш сад је стигла мама, галантно сам јој предао торту, рекла је: ипак мислиш на мене. Чак и до ње, видиш, делује наша љубав.

Нисам ти ни рекао: Бошко ће бити директор новог предузећа, а ја ћу изгледа успети да останем у МС (овде иницијали у претходном значењу, али се могу узети и као уз моју Соњу). Здраво, злато! Немој да се прехладиш С.

Сутра дан. Имам једну молбу: реци Милици нека сврати у Деканат (отсек за студенте, други спрат стара зграда и нека 1) пита када су испити енглеског језика и књижевности (годишњи) за III годину? 2) када се подносе пријаве? 3) ко је професор, чије име треба навести на пријави? Нека ми купи две пријаве па их ти донеси. Ако је, међутим, пријављивање већ сад (што не верујем), можете пријаве ви поднети у моје име. До скорог виђења С.

1. 05. 1951. Нови Сад

Гђица СОЊА ДРАКУЛИЋ
БУГОЈНО
Код свештеника Јована Поповића
БиХ

Драга Соња,

Као што сам ти већ јавио, сишао сам на један дан са Парагова — да примим плату, карте, уплатим мензу, итд. Мислио сам да ћу наћи гомилу твојих писама (прошло је недељу дана!) али није било ни једног. Но, рекох, ето ти Соње. То је она: чежња лево, чежња десно, али да не пише 8 дана, и то је у стању. Поштар је сад донео једно твоје писмо, од 28-ог (стварно ми ниси писала 8 дана) и сад сам смирен. Данас поподне већ се враћам на учење. Први испит ће ми изгледа бити 7-ог, пре него сам мислио, сад морам журити с учењем. Дотле остајем на Парагову — врло је пријатно, учим напољу, радим помало и приповетку.

Сад ми је криво оно што сам ти писао за Балабушићкин одлазак — изгледа да ћу ја ипак ићи мало на море после испита. Но о томе ћемо се договорити када дођеш. То ће бити 9-ог, како сам схватио из писма.

Дотле, воли те С.

Још једна „Соњетарија”: ниси ставила датум на писмо па сам морао да (својим болним очима) одгонетам печат. Је ли то освета за хијероглифе?

25. 06. 1951. Београд

СОЊА ДРАКУЛИЋ
НОВИ САД
Трг Републике број 10

Драга С., дошавши, један испит пре рока положивши, сутра можда други. За тобом чезнувши и у чежњи овако (у себи) запевавши:

Драга моја Соњентина!
Слатка си ко чаша вина.
Кад те видим са висина
срце пуца као мина.
Само твоја уста фина
решит' м' могу мога сплина.
Соњентина моја драга!
Ти си радост, ти си снага
неби т' дао за сва блага
макар што си мрш'ва рага.
Савест твоја нек' одвага
да ли сам ти сада слага?
Соњентина драга моја,
не воли те нико ко ја
сласна си ко Босна-проја
која има жута боја.
Коштала с' ме доста зноја
ал бејаше вредно боја:
душа м' нашла ј' перистоја
кој' се зове: Соња моја.

Иначе, за сад још не знам кад ћу дому своме. Појављују се нове перспективе (у мојој глави) за припремање путовања у Франц. капиталу. Полујеврејско-писатељско-шпекулантска комбинаторика ради пуном паром. Међутим, показало се да из граматике треба знати страшно много, а ја полажем сутра. Ипак, с твојим именом на уснама, знам: победићу. Питање граматическо саслушавши, на С. помисливши очи и ум и срце ми се толико упаливши, да професори од бљеска сви попадавши.

С тобом у победу!

СС-С

Зуби у вас јешчо јест, иљити пак вот како изглеђајете?

21. 08. 1951. Нови Сад

Госп. Соња Дракулић
код свештеника Јована Поповића, Бугојно

Драга Соња,

Данас после ручка, чим сам прочитао адресу на твом писму, послао сам припремљен одговор. Ипак Ти сад пишем јер сам у међувремену прочитао твоје писмо. Прочитао сам га пажљиво, помно, као што чиним са сваким изразом који долази од тебе, ма које врсте он био. Чини ми се да сам могао да анализирам да си расположена и задовољна — то би ме јако радовало. Открио сам и једну твоју лаж — као и увек што откријем по нешто лоше — а то је... датум. Ставила си 16-и, а пишеш да си се на дан када пишеш писмо купала итд. — После сам открио да ипак ниси лагала и лакнуло ми је. Питао сам се зашто сам према теби тако строг и неверљив и дошао до закључка: зато што те волим. (Данас ми је пало на памет да ти кажем: не знаш ти колико ја тебе волим, подцењујеш моју љубав — сва је несрећа што је вероватно никад нећеш изгубити, па нећеш знати шта си имала!) Долазим управо са купања, време се поправило. Биће изгледа још мало живота на Дунаву. Данас сам тражио од Гаковске „Двадесетчетири часа једне жене” од Цвајга. Узверем се уз орман: књиге нема. Место не стоји цедуља исписана соњинском руком. Стоји да је књигу узео — Тишма. Уопште се нисам могао сетити да сам књигу био узео, али сам се зато сетио тебе и било ми је лепо. Лепо је мислити на тебе, јер знам да ти је добро — осећам се скоро као неки отац који је послао дете (не дете) на добро место, па ужива у уживањима која претпоставља да оно има.

Послови ми не иду баш лоше. 100 страна превода ћу урадити, како сам предвидео, до испитних ферија тј. 25-ог. Онда, као што ти већ јавих, идем на Парагово. Од годишњег одмора изгледа да ћу засад одустати, али о томе ћемо се договорити кад стигнеш.

Како твоји зуби? Данас сам и на њих посебно мислио. Јави ми опширније како проводиш време. Радује ме што можеш да се купаш — није сувише хладно?

Вечерас идем у кино с Радом. Гледамо „Даму с хермелином” — нов филм. Мислићу на тебе. Воли те твој Саша.

Једна анегдота: Костица је најзад прочитао моју приповетку и изјавио у Милитаровом ходнику (код рупе): „То натурализам. Молим вас — то је прави, суштаствени, непатворени социјалистички реализам” (при чему је обилно тресао ћелом).

22. 08. 1951. Нови Сад среда

СОЊА ДРАКУЛИЋ
Код свештеника Ј. Поповића, Бугојно
БиХ

Драга Соња, дошао сам и данас кући са надицом да ћу затећи твоје писмо. Мислио сам: осетиће она потребу да ме обрадује иако још није добила мој одговор. Узалудна нада! Мало сам се љутио, увредио, па одљутио и одвредио и тако ти сада пишем.

Замисли, умрла је стрина — Сока Коледин. Имала је рак, оперисали су је па је искрварила. Данас смо је сахранили. Све је ишло јако брзо; Још пре два-три дана ходала је, говорила, смејала се око нас. Пре сахране искористио сам она два сата за купање. Дунав је сада управо најлепши — није млак и мек као рђава љубавница, него опор а ипак прикладан, штита али и милује. Права оргија. За мене тим пре што ћу се купати још само два-три дана — онда идем на Парагово.

И Илија одлази после првог у Београд. Био сам данас код њега после сахране — каже да је поспан, ваљда од многог рада. Бојим се да ће на испиту имати трему. Али, надајмо се.

За данас само оволико. Сутра, ако од тебе опет не стигне писмо, ја ћу се или сасвим увредити, или ћу ти — опет писати. Твој Шаца.

Гледам кревет: у жалосном је стању. Није га нико намештао већ... нећу ни да мислим колико.

А мене мрзи.

Шта је са отсеком Миле Шауле? На кога ли се окомила депресија овога пута?

24. 08. 1951. Нови Сад

СОЊА ДРАКУЛИЋ
Код свештеника Јове Поповића
БУГОЈНО
БиХ

Слушај о историским збивањима у току твога одсуствовања: телефонира ми Балабушићка са очајањем у гласу да сам јутрос оставио купатило закључано. Морао сам, наравно, да одјездим сместа да јој се услед немогућности изручења дефекација неби десио неки дефект. И, у тако прозаичном оквиру,

примим твоје писмо и јапанску картицу. Обрадовало ме јер сам већ мислио да ћеш бирократски чекати мој одговор па тек онда писати. Међутим, не разумем шта је са игитуром и какве с њим везе има Мара Жунтер (у недоумици сам кришом осмотрио тај део у поменуте Маре, али ништа необично нисам видео).

И овде су дани доста лепо, само јуче је била олуја, и то опасна, све се било смрачило. Већ сам помислио, ако је то увод у кишовито време онда нећу моћи на Парагово. Међутим, сад изгледа боље иако је још увек облачно. На тај начин, вероватно ћу сутра поподне кренути, а сићи ћу 31-ог да примим карте за снабдевање. Онда ћу ти и писати.

Проводи се добро, уживај и буди ми весела. Твој Саша.

25. 08. 1951

СОЊА ДРАКУЛИЋ
БУГОЈНО
Код свештеника Јована Поповића
БиХ

Драга Соња,

Мислим да је ово последње писмо које ти пишем пред одлазак на Парагово. Ако се не деси нешто непредвиђено (лоше време, на пример), ја се сутра повлачим у параговску самоћу. Онда ћу ти писати тек 1-ог септембра тј. кад сиђем у Нови Сад по карте, да се претплатим код Олге, итд.

Имао сам данас врло лепо поподне. Изгледало је да није за купање пошто је два дана било кише. Тако смо с Бошком направили шетњу, узели карте за кино и кружећи око града стигли пред шtrand. Успео сам да га увучем иако није имао гаћице па се није могао купати. Ја сам се окупао — савршено освежење, скидање с тела и мисли свега досадног, уморног, лепљивога. Онда шетња назад кроз мирне зелене улице с пилићима у јарковима, с малим замандаљеним кућама, у топлом сунчаном предвечерју. И лакоћа. Најзад гробље. И помисао: то је живот, вечита истовременост среће и тегобе, здравља и болести, рађања и умирања! Свест о томе исто вреди нешто, бар у овом часу смирења.

Рачунам да си данас примила моје прво писмо. Од тебе данас нисам ништа примио. Можда ће ме 1-ог, кад стигнем,

чекати мала прегршт твојих писама. Но мени је чак и то мање важно него да се добро осећаш. Забавља ли те живот тамо?

Можда ће те занимати: из Париза од онда нисам ништа примио. Ако то значи да је моје писмо унело јасноћу, па макар и болну, у ту замршену, по мене неславну везу, онда је добро. Све је боље него лаж. Једна новост: Балабушићка путује 12-ог на тронедељни одмор. Кад дођеш, бићемо сами. А то значи код нас: и срећљиви. Ја сам то већ и сада јер имам С., најдраже љубљено биће.

Жао ми је што се још ниси јавила Илији. Док ти ово писмо буде стигло биће касно — отићи ће у Београд. Данас је био код мене, и изјавио да сам се угојио откад те нема. Па да, — калорије —! Да ли је код тебе исто тако или обратно? Ко ће те знати? Како је прошла депресија? Ко је био жртва? Или ме је она погађала чак и на удаљености од толико километара?

Љуби те твој
Саша

3. 8. 1957. Женева

СОЊА ТИШМА
Штатенберг,
Словенија

Драги моји, стигао сам јутрос у Женеву, врло сам добро путовао и нисам ништа уморан. У Трсту и Венецији могао сам да изађем на по пола сата, и могао сам бар мало да видим. Сада је подне, седим у ресторану са Ђурикиним тастом, који га замењује, јер он и Маријана долазе тек вечерас. Женева је, овако на први поглед, врло лепа, углађена, пуна елегантног света. Само ужасно скупа. Мораћу да спавам ван куће, јер у Ђурикином стану има само један брачни кревет. А стана нема испод 1700 до 1800 динара и то приватно. Али, шта можемо. Ђурикин таст је врло љубазан, дао ми је доручак, приредио топло купатило. Како сте ви? Јесте добро стигли? Како је у Штатенбергу? Очекујем да сте већ писали у Париз, али да ли си, Соња, добро записивала адресу да гласи: 30, rue de Bellevue, Boulogne S/ Seine, Fried Wilma

Љуби вас Тата

6. 8. 1957, Женева

СОЊА ТИШМА
ШТАТЕНБЕРГ
Маколе — задња пошта Пољчане
Словенија

Драга Самбе и драги Андреј, већ трећи дан сам овде, јако ми је пријатно. Маријана и Ђури чине све да ми угоде, задржавају ме да останем дуже, али изгледа да нећу, јер они раде од ујутро до увече, а онда су већ уморни и имају самном само посла. По цео дан шетам, гледам. За излоге се, Самби, не бринем, нити ме они драже. Довољно ми је да видим како свет овде живи (а живи врло паметно) па да осећам како постајем богатији. Како сте ми ви? Овде је до данас било лепо време, па сам често мислио на вас, како уживате у сунцу. Воли вас Тата

13. 8. 1957. Париз

Словенија, Штатемберг

Драга Самби, јутрос сам стигао, најзад, на циљ свога пута (и то нажалост 13-ог, али нисмо сујеверни, зар не?) одмах сам нашао и твоје писмо од 8-ог. Радује ме што смо, изгледа, изабрали згодно место, само не знам зашто Андреј мало једе? Да га можда не боли зуб, па то таји? И друго, не пишеш ништа о себи, наиме: да ли стигнеш ишта да се одмараш, што би било — знаш и сама неопходно потребно. Да ли мислиш остати до краја? Како стојиш с парама? Ако треба, немој да не затражиш из Н. Сада.

Ја сам за сад прилично уморан. Цело преподне луњао сам по граду. А стигао сам тек у 8 сати, после целог ноћног путовања. Пре тога сам пак 4 дана провео путујући, на сувој храни, као ти у Италији. При томе сам често помишљао на тебе, уверио сам се да то није ни мало лако. Најгоре је било што сам био стално жедан. Али сам зато видео, поред Женеве, Берн, Лозану, Цирих и Базел — не знаш који је град лепши. Уопште почео сам на том путу да се прилагођавам новим утисцима да их упијам и стављам у мозгу на право место, које најпре нисам могао да пронађем. Сада сам га пронашао: то је место за искуство, које ће ми бити неопходно за даљи рад.

У Цириху сам посао повољно обавио; добио сам од издавача налог да направим избор приповедака; он ће ми то, ако буде успео, платити па ће нам путовање за идуће лето бити обезбеђено. Јер, као што ти писах Голдинени канда неће стићи.

Знам да треба да ти пишем о једној ствари која нас обоје занима. Ђерђи се при сусрету, као што сам био очекивао, понашала пристојно, рођачки, а и остали. Мати јој је моментално тешко болесна, лежи у болници са тромбозом срца, сем тога њих све троје раде цео дан у радионици (која је далеко од стана) па верујем да се нећемо пуно виђати. Она ми је понудила своје место у соби где је спавала заједно с мајком, с тим да она пређе у стан једне сусетке која је на феријама. Тако бих станао засад, сам са њеним оцем (тетка спава у радионици). Ако будем видео да ово не иде без неугодности, преселићу се у неко јевтино свратиште за омладину (каких овде, као и у Италији, има доста и у каквима сам спавао и у Швајцарској). Незгода би била само то што би тако морао да се враћам увече кући у одређено време.

Сада сам управо ручао — у једној малој гостионици, какве сам научио да налазим у Швајцарској и где се једе мени по врло јевтиној цени. Немој молим те мислити да од себе ишта ускраћујем, најео сам се одлично, мада морам признати да уживам у томе да се као странац не дам насамарити. Пошто напишем карту и Буђишки и Ђурики идем на прву посету Лувру.

Париз сам, на први утисак није много живљи од Швајцарских градова, само много лежернији, без оне строгости у чистоћи и саобраћају и с друге стране симпатичнији, демократскији. Видим да ћу га много заволетати.

Сад ми пада на памет: она два писма што сам овамо послао, стигла су.

Самби, драга. Забављај се и одмарај добро, и чувај Суљу, али му немој ускраћивати задовољства. Надам се да си себи нашла одговарајуће друштво, и начин да се од детета одвојиш бар на по неки сат дневно. Ако нађеш времена, пиши ми опет. Твој Самби. Андрејчићу, чујем да се лепо забављаш и то ме пуно радује. Љуби те тата.

Пишем оловком јер ми је нестало мастила из пенкала.

17. 08. 1957. Париз — 15 часова

СОЊА ТИШМА
ШТАТЕНБЕРГ
З. П. ПОЉЧАНЕ
МАКОЛЕ
СЛОВЕНИЈА

Драга Самби, данас сам примио твоје друго писмо, од 11. августа. У међувремену сам се овде већ усталио, и баш сам данас констатовао, да се осећам врло комотно и домаћински. Можда је зато што сам слободнији него код Ђурике у Женеви, где нисам могао да будем сам. Данашње пре подне провео сам лежећи на кревету и слушајући грамофон, читајући новине. Истина претходна два дана провео сам у сталном ходу, па сам зато ствар сад мало заочио, а биће још доста времена да се све види.

Париз ме није превише импресионирао, с обзиром на лепоте — те лепоте су прилично обичне, поготово у упоређењу са Швајцарском — која је — то сада видим — права башта, у којој је све до танчина уређено за уживање ока. С друге стране, баш зато што је тако обичан, овај град одмах постане присан. Шта да ти кажем, малопре када сам изашао из метроа на тргу „Nation” (са два огромна стуба на којима стоји по један споменик) наишао сам усред трга, на једној кружној површини насугој шљунком, на групу грађана како се савршено мирно, усред буке и промета — куглају. Таквих сцена имаш безброј, људи се свугде предају оном што им се свиђа: љубе се у метроу или на клупи на улици седе поред реке или леже на обали на сунцу, у оделу, и спавају или причају — што најрадије чине. Нису ни мало елегантни — или се бар елегантни не виде, тако да ја у стварима које сам донео делујем сасвим нормално и пристојно, па и не помишљам, да ишта купим.

Рођаци су врло љубазни, пружају ми све и остављају ме на миру. Они ручају у гостионици, и од првог дана погодили смо се тако, да ме не чекају, већ ако дођем на време кад ручавају — добро, ако не — ништа. Досад сам био свега једном, јер су даљине огромне (данас сам ручао код куће, хладно). Иначе, стално сам у соби, имам све што ми треба, а они су толико комотни људи, уствари боџи, да се ни у шта моје не мешају. Са Ђерђицом сам такође богу хвала, од прве погодио прави тон, а и она има свој круг пријатеља, у који ја опет нећу да залазим. Проблем је само њена мати, која се сад налази у болници, а вратиће се кроз десетак дана — бојим се да јој, као тешком болеснику нећу сметати. У сваком случају гледаћу да пи-

тање на време рашчистим и да потражим какво јевтино преноћиште, студентски дом или слично.

Видим из твога писма, да вам је релативно добро, само не знам како је сад, кад на пример влада стално облачно време и киша. Што кажеш да имаш комплекс јер си сама, то ме жалости, пошто сам ја за то крив. Али, не могу никакав савет да ти дам, јер знам, да се тако шта не може вољом решити. Недостајеш и ти мени, мило моје, и желео бих, само када бих и онда када смо заједно могао да испољим према теби сву ону љубав и нежност коју за тебе осећам. Када сам био у Швајцарској, па нисам имао поште све ми се привиђало, да је Андреј болестан и да ћу онда кад стигнем, затећи писмо о томе. У таквим тренутцима било ми је апсолутно јасно, да ћу, ако се предосећање обистини одмах допутовати кући, да ти будем при руци. Ја теби дугујем тако много због самог твог присуства у мом животу, да се стално, кад год на тебе помислим, заричем, да ћу бити најбољи друг каквог можеш да пожелиш. Можда ће и бити тако бар приближно, сад када ми се испунила једна велика неостварена жеља, и када, чини ми се, могу најзад да схватим, однос између те жеље и моје егзистенције. Ја вероватно припадам тамо, не зато што онај крај волим више него овај, већ зато што сам тамо проживео толико тога што ме је учинило оваквим какав сам.

Не знам, није ли ово последње писмо које ти упућујем на адресу Штатенберга. Видим, да пошта иде око пет дана, а не знам докле ћеш остати на летовању. Било би добро да ми то јавиш.

Поздрави ми Андрејчића, а ти, остај поздрављена од друга коме си знај, потребна као ваздух, као крв у венама.

Љуби те Самбов

(Овде је просто немогуће доћи до мастила, сем да се купије цела флаша. А од тога је знатно јевтиније било да купим хемијску оловку).

22. 8. 1957, Paris

СОЊА ТИШМА
ШТАТЕНБЕРГ
З. П. ПОЉЧАНЕ
МАКОЛЕ
СЛОВЕНИЈА

Драга Самбе, пишем ти данас истовремено на два места, јер сам примио твоју карту у којој јављаш да ћеш остати „најмање до 25-ог”, те се бојим да ово писмо нећеш примити. А некако ми је врло важно да знам да ћеш од мене редовно примити пошту, сад кад је то једина веза међу нама и када ће то још дуго тако бити. Желим да знаш да ми је увек драг онај тренутак када видим да је од тебе стигло писмо или карта — као да ме тада један блесак повеже с Тобом.

Ја сам врло добро, заиста (што би рекла твоја Зорица). Овај град је такав да се у њему човек осећа код куће, комотно, као у папучама. Није ни близу тако помпезан како би га се замислило, али је мио, пун неочекиваних старих, тихих кутака у којима се осећа да их је човек направио по једном присном, свом, приватном укусу. Већ ми се понекад учини да сам видео што је потребно да се види, но онда шетајући наиђем на неку цркву, стару кућу, парк, споменик, фонтану, и проведем цео сат гледајући. Уосталом, већ сам почео и да „радим” — да обилазим издаваче. Код једног сам био данас по други пут, а данас поподне имам састанак код једног од највећих „Gallimard”-а. Људи су врло љубазни (мада и пословни) сасвим друкчији него у Цириху, где је дочек био врло одмерен. Парижанину такође не пада ни на памет да постане интиман са странцем, али му прилази доброћудно и на равној ноzi. Још једна ствар која би непућеног зачудила: парови умеју да буду врло „интимни” на сред улице, али међу непознатима нема ни трага од наметљивости, мушкарци гледају жене далеко мање него код нас. У таквим околностима, узгред буди речено, неће ми бити нимало тешко да те не изневерим — веруј ми („заиста”) да је тако.

Изгледа да ће се ових дана моја ситуација још и побољшати. Наиме, Ђерђикина мама ће изаћи из болнице, а ја сам изјавио да не желим да останем даље код њих — с обзиром на болесницу — и затражио да спавам у радионици тетка Вице, где она и иначе станује. Пристали су радо, јер су се и сами бојали компликација кад буде болесник у кући и ових дана ће чика (њен брат) пренети мотором у радионицу један кревет на расклапање. Ту ћу бити много ближе центру града, нећу мора-

ти да се возикам подземном железницом а бићу потпуно комотан. Она ме веома воли, већ два пута сам код ње вечерао, а јуче ми је испеглала одело. Имам овде заиста све што ми треба, те не треба ништа да ми шаљеш, једино можда мало сира, домаће кобасице и домаћих колача, чега су они жељни (ја нисам). Али то би да буде само мали пакет. А и адресу од сад промени. Пиши је овако: Wilma Fried, pour A. Tišma, 9 Avenue Taillbourg, Paris XI.

Из твојих писама видим да је Андрејко углавном добро — доказује то већ и чињеница што стално продужујеш боравак. Видим и то да је доста неваљао — но, шта се ту може, познато ми је како се вас двоје поштујете и једно другог бојите. Међутим, не видим како је у ствари теби лично, да ли си се ишта опоравила, да не говорим о гојењу што, изгледа ми, избегаваш да споменеш. Било би ми јако жао да на теби одмор не остави позитивног трага. Као што ће на пример, на мени сигурно оставити, у смислу који ће теби да се свиђа. Почео сам да слабим! — док се вратим имаћеш феш мужа с аскетским празницама у образима. Али не бој се, не превише — чувам се ја. Чим осетим да ме је ово ходање заморило, начиним паузу. А кад се будем преселио, биће и ходања мање. Љуби вас обоје Саша. Мамаи ћу за рођендан писати. Сутра идем на „најлон” пијацу, видећу има ли кишни мантил.

28. 08. 1957. Париз

СОЊА ТИШМА
НОВИ САД
Цара Душана број 20

Драго моје Соњче, већ неколико дана немам од тебе писма, па сам мало узнемирен. Дуго се нисмо видели — готово месец дана — нисам могао да гледам твоје лице, да пратим промене твога расположења, па ме обузима неизвесност. Да се нису код тебе десиле промене? Волео бих да ми о томе нешто напишеш, било да ме умириш, било да ми даш извесност какве било врсте. — Верујем да сте већ код куће, па ме такође занима како сте се снашли на старом месту, како уредили живот итд.

Код мене је дошло до извесне стагнације. Почео сам да загризам у покушај пласирања моје књиге, по цео дан обилазим издаваче, преводиоце, посреднике, и све више долазим до уверења, да је подухват неизводљив. Сем тога — да ли због те

заузетости, да ли због лошег времена, да ли због неких неудобности који почињу да ме замарају, више нисам онако жељан овдашњих утисака као што сам био првих дана. Подземна железница ме замара, жељан сам свежег и слободног ваздуха, рада који доноси извесну сатисфакцију, итд.

Данас сам се преселио, али, неочекивано, не онако како сам ти био написао. Једна теткина познаница налази се на одсуству до 15. септембра и њој је оставила стан на чување па ћу ја тамо да будем. Стан је на V спрату, у једној типичној париској кући са завојитим степеницама, доста прљавој, са клозетом — чучавцем који посећују и остали спратови (још не знам колико њих). Но, соба је врло лепа, има малу кујницу с умиваоником и водоводом, па ћу се лепо снаћи.

Помало сам и финансијски у незгоди. Паре које сам добио као дневницу потрошио сам, а своје још нисам успео да заменим, вероватно ћу то моћи почетком септембра. Тетка и остали нудили су ми својих пара, али и они сами су у најгорим незгодама. Gyergyikina мати стигла је из болнице треба за њу куповати лекове, неговати је и добро хранити, и њен отац је болестан, а зарада никад довољна. Морам да будем задовољан и самим тим што ми обезбеђују конак и ручак.

Али, ово је сигурно само тренутно расположење. Данас ћу рано кући па ћу се добро одморити, а сутра ћу поново кренути у своје покушаје, можда с више среће. (Мада је тешкоћа изгледа непремостива: у целом Паризу не постоји један човек са знањем српско-хрватског језика који би имао било какву компетенцију да издавачима препоручи неко дело.) У сваком случају, успео или не, имаћу још лепих дана. А већ и због ових које сам имао исплатило се доћи. У доказ, шаљем ти снимак из свог најоптимистичкијег времена (у позадини црква Sacre Coeur).

Пиши ми, мила, о вама, и то опширно. И пошаљи (најбоље нека то учини Мајка) сира, мало саламе, сланине. Љуби те Саша. Андрејко, немој сасвим заборавити тату, он ће скоро доћи.

31. 08. 1957. Париз

СОЊА ТИШМА
НОВИ САД
Цара Душана број 20

Драга Самби, данас је већ шести дан како не примам од тебе поште, тј. ти ми 6 дана ниси писала. Не знам шта може бити разлог оволико дугом ћутању. Ја се надам да је немарност, мада наравно помишљам и на горе: да је Андреј болестан, да си ти болесна итд. Сутра је недеља, па поште неће бити, надам се да ћу у понедељак нешто добити, али догле ћу бити изложен непријатним мислима, које дај боже да не буду основане.

Ја сад улазим у „другу фазу” својих ферија. Промене ми је уствари доста, месец дана било је довољно да задовољим давну жељу за њом. Сад остаје да довршим две ствари: да покушам све могуће око пласирања рукописа и да видим све што треба још да се овде види. Уствари, са гледишта те друге фазе дошао сам заиста прерано: сад ће тек почети позориште, а и људи у канцеларијама, на које сам упућен, тек сада почињу да се враћају са ферија. Али тако сам сâм хтео и шта сад могу! Сем тога, у извесном смислу је август био заиста пријатнији, било је мање света и мање аутомобила.

Замисли, срео сам случајно професора Бошкова, који ће овде такође да борави још око две недеље дана. Данас имам са њим састанак (који сам већ промашио јер сам на место стигао сат касније, из заборавности) — вечерас ћу ићи да га потражим.

Живим сад већ прилично устаљено. Ујутро узмем собом књигу и списе па или посетим којег издавача или музеј, у подне ручам „у породичном кругу” онда се све наставља до вечере, коју понесем у своју собицу, где затим слушам радио и читам.

Много мислим на Андреја и тебе ових дана, што не добијам пошту. Волео бих да организујемо наш живот лепше и радосније него досад, само не знам да ли сам (сам и да ли смо) за то способни. Шта ти о томе мислиш? Последњих дана када смо се растајали било је говора о томе да ће ово време послужити као нека проба. Од свег срца желим да она успе. Пуно Вас обоје грли

Саша

Париз, 03. 09. 1957.

СОЊА ТИШМА
НОВИ САД
Цара Душана број 20

Драга Самбе, јуче је најзад стигло твоје писмо од 27-ог. Било је то за мене огромно олакшање — одједном сам увидео да је читаво нерасположење последњих дана долазило отуд што нисам имао од тебе вести. (Последње твоје писмо, од 22-ог, стигло је за три дана док је ово путовало пет, тако да пуних осам дана нисам имао ништа.) Стално сам мислио да сте се разболели, Андреј или ти, итд.

Но све једно, сада је то прошло. Верујем да си имала пуно посла око путовања. Главно да сте добро (мада ми ти о себи не пишеш: јеси ли се ишта угојила). Радује ме да Андреј има апетит, то ће сад, уз баба Лепину бригу, сигурно донети резултат.

Лидикин повратак ме је изненадио. Да ли си је одиста и задржала. У сваком случају, молим те да служавку пријавиш (сем ако је ова друга пензионерка). Пријавница се може купити у папирници, попуни је и однеси у социјално, али само пре подне. Припази само да између „дана ступања на посао” и „дана пријављивања” не буде више од 8 дана разлике, иначе ће опет бити казне. Ако закасниш са пријављивањем ти стави каснији датум ступања на посао.

Ја сам врло добро, сад када сам и душевно умирен у погледу вашег здравља. Данас сам добио једну препоруку UNESCO-а позориштима, тако да ћу вероватно имати бесплатне улазнице, а сезона управо почиње. Постао сам прави Паризлија — да ме само видиш како изјутра купујем млеко и хлеб код пиљара!

Јако сам се зажелео да чујем твој и Андрејев глас, па ћу вас у понедељак, 9-ог септембра, у 19 h назвати на 35—73. Буди у то време с Андрејем код баба Олге. Хтео сам да вас посебно позовем на пошту, али то би било прескупо. Дакле, до чувења у понедељак у 7 h.

Како се сналазиш на послу? Јели ти тешко?

Како Андреј проводи преподне? Шта је то са баба Лепом да се не осећа добро? Шта је са Славом? Пиши ми о свему томе.

Овде честитих мантила нема (кишних), тако да и кад бих дошао до новаца не би ништа користило. Ако нађеш шта одговарајуће, купи. Поред моје плате од Славне можеш да добијеш остатак хонорара за јулско-августовски Летопис, па ваљда нећеш имати новчаних брига.

Љуби вас обоје С.

Писао сам данас и Мајки. Пиши на ову нову адресу која је на коверти. Адреса: 9, Av. de Taillebourg, Paris 11 e.

6. 9. 1957. Париз 17 h

СОЊА ТИШМА
НОВИ САД
Цара Душана број 20

Драга Самбе, код куће сам, одмарам се, јер свако вече стижем из позоришта па ми прија да се мало извалим уз добру књигу. Уз то сам мало пре саслушао свађу домара са једним станарем, врло сочну и поучну за сваког ко учи француски (добро се чуло овде на 5. спрату иако се све одиграло у дво-ришту).

Уствари, ово писмо ће ти стићи неколико дана после нашег телефонског разговора у понедељак. Надам се да си на време примила обавештење да ћу вас назвати и да ћу моћи да чујем твој глас. Али ти ипак пишем јер ми се чини да ће те радовати ако сваки други-трећи дан примиш од мене вести, као што то радује и мене (само доста ретко, због чега међутим не треба да се секираш: пиши ми онда кад ти то прија. Главно да сте сви добро).

Ја полако већ почињем да помишљам на повратак, хоћу још само да учиним све око издавачких послова, и успут да погледам што више позоришних комада (Страшно уживам у њима, глумци су одлични). Дакле, помишљам на одлазак, и при том ми је главна брига — Суљине ролшуре. Има их овде лепих, само су све некако велике, или ме поглед вара. Зато те молим да ми уз следеће писмо пошаљеш отисак Суљине ципеле да проверим. Осим тога јави ми своје мишљење: да ли да узмем ролшуре и ако су превелике. То зависи од тога да ли би Суљу много разочарало ако бих место обећаног донео други поклон. Ја бих наравно највише волео да испуним оно што сам обећао, али се бојим да би му ролшуре биле превелике, тако да их не би могао ни навући па би га то само разочарало.

Данас је овде падала киша; ишао сам пре подне код једног издавача, после тога купио конзервисане супе (у прашку) најзад свратио у Comedie Francaise да тражим карту. Добио сам за четири представе, за све саме класичне комаде, а и од позоришта много очекујем па сам врло задовољан. У позориште је-

дино не идем суботом, јер тада нерадо дају бесплатне карте (због навале). Прошлу суботу вече провео сам са Живом Бошковим, кога сам као што сам ти већ јавио, овде срео, а и за следећу суботу, сутра имам са њим уговорен састанак. Он полази кући 13-ог и моћи ће да ти да вести о мени.

Данас сам се јавио дописницама Глесеровима, Бимбамки и Илији. Бошку и Лесковцу сам већ писао, још ћу чика Станку. Ако ти падне на памет неки пропуст, јави (сад сам се се тио: треба да пишем и Дивни).

Како сте ми ви моја мала породице? Ви то заиста и јесте, ја то сад осећам, иако знам да ме моје бубе одвлаче често од вас. Уверавам себе да ћу од сада да вас ценим много више и много ближе, вас који зрачите на мене топлину толико постојано да то понекад нисам ни примећивао. Ја желим да се вратим своје раду — и то много озбиљније него до сад, јер сад, овде, видим колико је он ситан, али да га баш зато треба непоштедно унапређивати. Међутим, амбијент мога рада сте ви, моји најближи, и ја ћу то одсад знати да ценим.

Као што видиш, овај дуг растанак можда неће бити некористан.

Треба да ти јавим још то да сам испливао из новчаних тешкоћа, јер сам успео да пласирам она два писма што сам их послао. А и било је крајње време; последњу недељу дана провео сам (доручак и вечеру) на чају и хлебу. Но, зато сам унапредио своју линију (којом сам ти се мислим, већ похвалио), па ако и не изгледам изразито туберански, трбух ми је хвала богу изчезао.

Да, збиља, ја сам ти у првом писму криво јавио име авеније, она се пише TAILLEBOURG. Много пољубаца С.

9. 9. 1957. Париз

СОЊА ТИШМА
НОВИ САД
Цара Душана број 20

Драга С. данас увече мислим да говорим с Тобом преко телефона, али пошто си ми на последњој дописници учинила онолики комплимент (у погледу деловања мојих писама), ја ти се ипак јављам да би што редовније имала од мене вести. — Добро сам, добро се осећам, полако се опраштам од Париза, не баш лако. Синоћ сам био у Comedie Francaise-у и из првог реда гледао Фигарову женидбу, вечерас ћу можда гледати

Фокнера у Камиевој обради, сутра Полусвет од Диме-сина, итд. Видиш, немам разлога да се досађујем нити жалим. Прекјуче сам имао последњи састанак са Бошковим, док ова карта, стигне, моћи ћеш да добијеш непосредних вести од мене. До виђења, мила, и поздрави све. Твој С.

A. Tišma duz Fried, 9 Av de Taillebourg, Paris 11e

20. 9. 1957, Париз

СОЊА ТИШМА
НОВИ САД
Цара Душана број 20

Драга Самбе, пишем ти вероватно последњи пут пред полазак. Колико знам, ово писмо ће до тебе стићи у среду, а у петак, ако све буде ишло нормално, већ ћемо бити заједно.

Данас још имам један доста важан састанак, и зато сам себи оставио још оволико дана боравка, јер не знам, неће ли требати још што-шта у вези с њим урадити. Уствари, већ постајем нестрпљив, и најрадије бих одмах сео на воз. (Седим док пишем, у полукружном удубљењу „малог моста” на каменој клупи). Али, сад ћу се већ држати плана — иначе ће ми добро доћи ових неколико дана да видим шта сам пропустио.

Пакет још нисам примио, али меру Суљине ноге јесам. Мислим да ћу ролшуге наћи употребљаване па ћу му их купити. Купићу и нож, а ваљда и нешто топло, капут или слично.

Твоју драгу слику гледам по неколико пута на дан. Мислим како ћеш ме погледати када се будемо срели. Шта ћу видети у твојим очима. У мојима, које тако добро знаш да читаш, ти ћеш видети само верност и љубав. Љуби те С.

Драги синчићу, чујем од маме да си ишао пуно код зубног лекара и да си био јунак. Зато ће те тата пуно пута пољубити кад дође, и неће заборавити да ти донесе оно што си желео. Љуби те тата.

Поздрав мами и Мајки

²⁴ Вил Кимлика, Етнички односи и западна политичка теорија, „Хабитус”, Нови Сад, бр. 1/1999, 63.

ЈОВАН РАДУЛОВИЋ

СТО ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ВЛАДАНА ДЕСНИЦЕ

Седамнаестог септембра ове године (2005) навршило се сто година од рођења Владана Деснице: романијера, приповедача, песника, есејисте, драмског писца, филмског сценаристе, преводиоца, уредника, полемичара, неоствареног оперског тенора, једног од најбољих прозних писаца целокупне српске и хрватске књижевности. Ако су Иво Андрић, Милош Црњански и Мирослав Крлежа три најмоћнија стуба српске и хрватске књижевности двадесетог века, онда су сигурно Владан Десница и Меша Селимовић четврти и пети стуб те књижевности.

Године 1905. кад је Десница рођен, у Задру је донесена чувена Задарска резолуција, која је регулисала будуће односе и помирење српских и хрватских политичких странака и првака, измирила их, отклонила све неспоразуме старе тридесет година, наговештавала будуће јужнословенско (југословенско) уједињење. Деда Владана Деснице, Владимир, био је велепоседник у Обровцу, познати српски политички првак из Далмације, једно време и посланик Царевинског вијећа у Бечу, његове су велике заслуге што је Задарска резолуција уопште донесена. Иако је био витез Реда Фрање Јосипа, Владимир Десница је одлучно водио националну политику и радио оно што је било у интересу српског народа у Далмацији. Колико је Владимир Десница био угледна личност и ван Далмације, сведочи и податак да је црногорски кнез Никола тражио његову подршку, а преко њега и подршку аустријског двора, кад је намеравао да се закити краљевском круном. Владимир Десница није подржао кнеза Николу, већ му је јасно одговорио да српске земље не могу имати два краља. Бака Владана Деснице, Олга, потиче из породице у народним песмама опеваног котарског сердара

Стојана Јанковића. Била је кћер грофа Илије Деде Јанковића, последњег мушког потомка ове некада славне лозе. О грофу Илији Јанковићу с поштовањем пише Симо Матавуљ у Биљешкама једног писца. Гроф Јанковић, словенофил, родољуб и народњак по политичкој одређености писао је ђаковачком бискупу Штросмајеру: „Ја сам славјанске горе лист и са свим силама мога могућства љубим свој род, народност и домовину као и сваки остали брат Далматинац.” Милан Ђ. Милићевић забележиће појаву грофа Илије Јанковића на Свесловенском конгресу у Москви 1867. године, обученог у одежду котарског сердара, с кубурама за појасом, док су га сви делегати бурно поздравили узвицима „Ура, Срб!” Матавуљ ће погребним говором 1874. испратити на вечни починак грофа Јанковића, па у задарском Народном листу описати сахрану конта Илије Јанковића и то би се могло сматрати, на неки начин, и његовим првим објављеним књижевним радом. Око будућег великог писца, у таквој прилици, видело се и понешто смешно и необично код народа Котара и Буковице. Матавуљ пише: „У толикој мјешанији простакула, уз сву пристојност што је пригода захтјевала, морало се збити штогод и смијешно. Једноме, на примјер, нестале узде; никако се утјешити за толиким губитком, него најбољим разлозима на свијету захтјеваше свакога преметнути. Други опет, лијеп старац, али зеру начврљен, љутио се до зла бога што неће да понесу Стојанову сабљу при спроводу. Видјело се да је он хлепио за том почасту, а стога се можда и заодјео гиздаво.” Браком Олге Јанковић и Владимира Деснице чувени „двори” Јанковића у Исламу Грчком (код Задра) прешли су у власништво породице Десница, па је тако остало до данас. Пишчев отац Урош Десница, доктор права и веома угледан политичар у Далмацији, био је велики поборник јужнословенског уједињења и противник талијанске и аустрофилске политике у Далмацији, у Задру је 1914. покренуо о свом трошку Наш лист, борио се у њему за Словенство Задра, због те активности, заједно с братом Бошком био интерниран у Италију, где их као четрнаестогодишњи дечак, са интерним пасошем, 1919. године посећује Владан Десница. Мајка Владана Деснице, Фани Десница, потиче из старе бокелске (прчањске) породице поморских капетана; рођака је истакнутог бокелског историчара и родољуба дон Ника Луковића. Пореклом из старе племићке породице са очеве стране, као и са мајчине — од прчањских поморских капетана — Десница, иако поносан на своје претке, није се понашао као размажени бонвиван и „пошљедњи витез”, већ је много радио и учио и био један од последњих припадника онога нараштаја, што се крајем деветнаестог и почетком двадесетог века звало „српска интели-

генција на Приморју”. Као писац умео је да изрази оно што га је мучило и заокупљало, или како је поводом пишчеве смрти један пријатељ рекао: „... пунило усхитом и стравом, весељем и очајем”. Свој неоспорни таленат великог писца Десница је стално усавршавао и „оштрио” великим радом и великом културом.

Са Десничиним националном припадношћу и опредељењем доста се манипулисало. Са једне стране помињана је његова писана изјава којој националној књижевности припада, са друге препричаван његов инцидент с Густавом Крклезом на једном од Конгреса писаца ондашње Југославије. Владан Десница је био оно што и његови преци — Србин, али је Српству припадао на један ненаметљив начин, не понашајући се као лажни родољубац, знајући веома добро шта су Јанковићи и Деснице, кроз неколико векова у њега уградили. Стицајем историјских околности, али и снагом породичне лозе, тај лук иде од жегарског харамбаше Јанка Митровића, преко котарског сердара и кавалира Стојана Јанковића, до у Словенство заљубљеног Илије Деде Јанковића, преко истакнутих српских далматинских првака Владимира, Уроша и Бошка Деснице, да би се врхунио у великом писцу Владану Десници. Легендарни доктор Буковице и Равних Котара Вук Вујасиновић (који је на вечни починак 1934. године у Шибенику испратио Мирка Кориљу) није случајно у свом опроштајном говору над одром Владана Деснице испричао причу коју је чуо од самог писца. Од Владана Деснице је лично Иво Франгеш тражио да се изјасни чији је он писац — или српски или хрватски. Притешњен, Десница је одговорио: „Е, ја сам баш тај, Или-Или!” За живота, наш писац је говорио да у исто време припада и српској и хрватској и тадашњој југословенској, медитеранској и европској књижевности. „Ја ту не постављам границе, ни националних, а поготово регионалних... И мислим да би многи моји јунаци могли живјети у некој другој земљи једнако као и код нас.” По томе је Десница модерни следбеник Симе Матавуља.

Српски народ Северне Далмације није се изоловао, већ је био мост и спона између своје матице — старе српске постојбине и онога што данас зовемо западном медитеранском цивилизацијом. Тако ће се најстарија Српска богословија из манастира Крке преселити у Задар, па у Шибеник, далматински епископи имаће седишта у овим градовима, а у Крку, Крупу или Драговић вратиће се само кад су на то присиљени. Прва српска основна школа на Приморју, створена из задужбине херцеговачког трговца Јована Бована, радиће у Шибенику, похађаће је и Симо Матавуљ. У Шибенику ће почети са излагањем 1836. године у то време можда најбоље уређиван магазин

на Словенском Југу Љубитељ просвјешченија — српско-далматински, магазин браће Петрановић. Нимало случајно, након сто година, Владан Десница ће у Сплиту покренути, боље рећи обновити Магазин Сјеверне Далмације. У њему ће, опет нимало случајно, на уводном месту објавити сонет Мирка Корије о Стојану Јанковићу, али и своја два најзначајнија есеја: о Мирку Корији и Доситеју Обрадовићу.

Десница је у Задру похађао основну школу, иако вома млад, многих занимљивих догађаја пред Први светски рат се веома добро сећао. Упамтио је да се у његовом родитељском дому, у мају 1914. припремала гостинска соба за Јована Скерлића-идеолога и „апостола” југословенског уједињења. Наиме, на позив задарске подружнице Уједињене југословенске омладине, Скерлић је требало да одржи у дворани Хрватске читаонице предавање о новом југословенском (омладинском) покрету, али је уместо Скерлића стигла вест да је изненада тешко оболео и након два дана умро. До краја живота Десница је у Скерлићу гледао једног од својих најдражих учитеља. Велику улогу у Десничиним духовном развоју имао је задарски културни круг, на који је Десница од рођења упућен. Између осталих, том кругу су припадали: Душан Баљак, Јакша Чедомил, Марко Цар, Јосип Берса, Мирко Корија, Петар Касандрић...

На формирање Десничине стваралачке личности утицала је и Десничина ужа породица. Сам писац о томе каже: „Отац ми је био човјек велике културе, не само опће него и литерарне специјално, и врло истанчаног укуса, одличан стилиста. У фамилији се уопште то гајило и чак четири или пет генерација унатраг, има трагова да су имали тог црва писања. Чак је преводио Матавуља на талијански. Литература, историја, повијест умјетности и филозофија, али у првом реду литература, некако је било *in patrimonio* код мене у обитељи и од најранијих година сам на то упућен.” Поред литературе у Десничиној кући се често говорило и о музици, и ту врсту уметности Десница је рано заволео. Годинама је певао и школовао свој глас (тенор) у Шибенику, Загребу и Паризу. Много касније (1963) Десница ће изјавити да му је веома жао што се музици није у потпуности предао. Чак је писао и музичке композиције, па је Ауторској агенцији Хрватске предао четрнаест таквих музичких радова.

По Рапалском уговору из 1920. године Задар је припао Италији. Српске културне установе, листови, часописи, задужбине, озбиљно истрошене и девастиране већ у рату, гасе се. Богословија и епископија премештају се у Шибеник, политички прваци и интелектуалци напуштају Задар. Марко Цар прелази у Београд, у престоници су своје место већ нашли Нико

Бартуловић, Сибе Миличић, Тин Ујевић. Српски далматински песнички бард Мирко Королија је час у Београду, па Сплиту и Сарајеву. Галијанску енклаву у Задру лично ће посетити славни Д'Анунцио, подржати и охрабрити њихове иредентистичке тежње. Задар привремено напушта и породица Десница, наш писац гимназијско школовање почиње у Сплиту, да би 1924. године матурирао у класичном одељењу шибенске гимназије. У мемоарском спису Учитељске успомене учитељ из Равних Котара Раде Лежајић сећао се Владана Деснице из тог времена и о нашем писцу оставио неколико занимљивих запажања. Лежајић пише: „Био је јако развијен младић, необично лијеп, увијек добро обучен и дотјеран. Па ипак, по томе је био мање запажен, а више што је био син доктора Уроша Деснице, ондашњег сенатора и по том што је био потомак Јанковића. Био је врло бистар ђак и увијек је пролазио с одличним успјехом. Поносан на своје претке и на положај свога оца, држао се прилично високо и уображено. По који пут не би поздрављао ни професоре, кад би их сусрео на улици... На моменте био је веома нагал и имао јако распаљиве живце, па је за ситне ствари знао планути. Пуно је читао и увијек нешто писао... Једном ме је молио да му донесем од попа неке црквене књиге, што сам ја учинио, па сам по томе закључио да и овакве књиге чита и проучава.”

Десница је студирао правне науке у Загребу и Паризу, али је слушао и предавања из филозофије. Након дипломирања 1930. у Загребу, радио је неколико година у Сплиту, у адвокатској канцеларији свога оца. На почетку Другог светског рата једно време ради у Задру као преводилац за италијански језик, а од 1943. живи на свом имању у Исламу Грчком. Као чиновник ЗАВНОХ-а одмах после ослобођења прелази у Загреб и до 1950. ради као правник у Министарству финансија, а од тада до смрти 4. марта 1967. у потпуности се предаје књижевном раду и живи од свог професионалног књижевног и преводилачког рада. Сахрањен је, уз своје славне претке, у гробници породичне цркве Светог Ђорђа у Исламу Грчком.

У пишчевој заоставштини налази се и једна свеска необичног садржаја. У њој је Десница од септембра 1945. до септембра 1946. свакодневно, до најситнијих детаља, предано, као што је сакупљао грађу са своју прозу, бележио приходе и расходе своје и породичне. Ништа није прескакао. Ту су трошкови за цигарете, собарици награда, један килограм брескви, капи за очи, бон за ручак и вечеру, носачу од станице до куће, шишање, поправак упаљача, поправак писаће машине, кожа за шест пари ципела, прање веша... Али ћемо сазнати и да је карта за Шоштаковичев концерт (који је тад гостовао у Загре-

бу) коштала четрдесет три динара. Увређено и иронично уписаће да је дао новац за „некакву купљачину — Српски клуб”. Увек су расходи, у сваком месецу, били већи од прихода, па се морао узети кредит у Католичкој банци. Поред плате приходовао је и продајом бајама и ракије у Исламу Грчком. Морао је продати и златни пеликан за хиљаду динара, као и две уметничке мапе за сто педесет динара. У јулу 1946. у Залагаоници је заложити златни сат за 972 динара да би га већ у септембру успео искупити за 992 динара.

Када и како Владан Десница стартује као писац?

Као веома зрео човек, свршен правник, скоро у тридесетој години, он и његова породица властитим средствима покрећу у Сплиту 1934. године Магазин Сјеверне Далмације, након скоро сто година од појаве првог годишта Српско-далматинског алманаха, касније Српско-далматинског магазина. Новопокренути алманах, како у краткој уводној напомени наглашава главни уредник Владан Десница, нема намеру „да истакне и наметне неку своју идеологију и свој програм; он хоће само да буде слободан израз тежња и идеја овога краја и његових људи”. Зато је сарадницима остављена највећа слобода и пуна одговорност, о чему ће и како писати, као и којим ће писмом њихови радови бити штампани. Магазин се отвара уводним сонетом Мирка Королије о Стојану Јанковићу, наш писац објављује три песме „импресије из Горње Далмације” и веома занимљив есеј „Један поглед на личност Доситејеву”, пишевстриц Бошко четири историјска прилога о Србима у Далмацији, а Владанов отац др Урош Десница пише о „Југословенству као народности”. У другом годишту Магазина Десница објављује, поводом смрти песника Мирка Королије есеј „Мирко Королија и његов крај” и приповетку Животна стаза Јандрије Кутлаче. У надахнутом есеју, после Королијине смрти, Десница Королијину поезију, чини нам се, исправно објашњава етнопсихолошки, те каже: „И по свом темпераменту и по своме односу према животу, Королија је ако не Јелин, а оно припитомљени Скит...” Даље, каже Десница: „Из свога краја, најзад, Королија је изнио и своје двије најглавније особине: језик и осјећања народне епике...” Приповетка Животна стаза Јандрије Кутлаче има поднаслов скица за роман, биографија је сељачког детета из Горње Далмације које се преко аустроугарских војно-бирокуратских лествица успело до „своје кућице” и постао оснивач господске лозе у новој држави. Тако је Десница већ на почетку — проза, есеј, поезија — трасирао свој будући књижевни пут. После другог годишта Магазин Сјеверне Далмације (не знамо разлоге) престаје с излагањем, у другим листовима и часописима до Другог светског рата не налазимо

Десничино име, али се књижевним радом озбиљно бавио, па је за познатог издавача Гецу Кона припремио књигу приповедака. Пред сам рат рукопис је повукао, и у ратном метежу, путујући бродом из Сплита за Шибеник, случајно заменом пртљага, рукопис његове књиге завршио је у рукама неког црнпурастог италијанског војника. Овај догађај је код Деснице изазвао праву трауму и неколико година фобију према писању, да би се касније с тим помирио и закључио да сви ти рукописи приповедака и нису потпуно материјално пропали — сижеа и теме, зрелије и достојније обрађене, наћи ће се у његовим каснијим делима, па ће чак непознатог италијанског војника сматрати и својим добротвором.

После Другог светског рата Десница се активно укључује у књижевни живот нове Југославије, објављује приповетке у свим водећим књижевним листовима и часописима, али било му је и суђено да од самог почетка судбини плаћа рачуне по цени по којој то нису плаћали други. Први ће се на Десницу окомити Ђуро Шнајдер (отац данас веома познатог Слободана Шнајдера), на његове две приповетке Пред зору и Божићна прича. Приповетка Пред зору, написана шкртим средствима, описује стрељање четничког сарадника Богдана. Шнајдеру је засметало што: „У психолошком оцртавању Богданове личности писац — опет у намјери да буде што објективнији — настојао је да прикаже Богдана као кукавно створење, које се уплашило за свој живот, који је у суштини бесмислен и зато је бесмислена и осуда и његова погибија.” Десница је написао одговор Шнајдеру „Позадина и метода једне критике”, послао листу Напријед гдје је и Шнајдер објавио свој напад, али, по тадашњем обичају, Десничин текст није објављен. Супериорно и иронично, Десница између осталог пише: „Ако ми Шнајдер замјера што сам Богдана приказао као ’кукавно створење’, што би ми тек могао да замјери кад бих га био приказао, као човјека који гордо и јуначки одлази у смрт.” Није му друго преостало него да необјављени одговор одложи у фасциклу, која ће се следећих година све више пунити и добити наслов Прогутане полемике.

Године 1950. у четрдесет шестој години живота, Десница објављује своју прву књигу, роман Зимско љетовање. У роману, група грађана, италијанског порекла, бежи из бомбардованог Задра у суседно село Смиљевци, и као да улази у сасвим нов свет, географски близак, али сасвим непознат и застрашујући. Зимско љетовање нема ничега заједничког с другим романима с тематиком НОБ-а с почетка педесетих година. У роману нема идеологије и револуционарне патетике, ни огорчености на италијанског окупатора. У роману је дата сурова, гро-

тескна слика живота, виђена очима оних који губе, који су уз то странци, непријатељи. Зимско љетовање је дочекано веома оштром критиком тада нимало безазленог Јоже Хорвата, који је у Књижевним новинама објавио кратак текст о књизи, истакавши да је „ту све јадно, прљаво, ситно, жалосно, мрачно, незанимљиво и неразумљиво, и живот и књига о том животу”. Даље му замера да се одвојио и удаљио од својега народа и каже: „... пунте су и досадне странице и оног доброг писца који у једном значајном часу изгуби додир с родном земљом и са људима који живе у њој”. У сличном тону следе текстови Десничиних колега, писаца из Далмације. Замерају му да је попустио у обради идејне тематике, што се у роману више помињу четници него партизани, што има превелике симпатије према задарским малограђанима на чије је формирање утицала фашистичка култура, док сељаке Смиљеваца приказује као животиње, те да нису у стању да се „успењу до људског” како му приговара Марин Франичевић, и завршава да Десница недостаје „правилан однос према човјеку, који се тешко може научити”. Чак и млади Влатко Павлетић (који ће касније кориговати своје мишљење) има озбиљне замерке на први Десничин роман. Марјан Матковић је бранио Десничино дело, истакавши да је „најреалистичније дјело наше најновије прозе доживјело полемичке и потпуно неправедне нападе”. Тада млад писац, а касније врстан приповедач и романсијер, Александар Тишма, написао је у Летопису Матице српске да је Зимско љетовање „једна од сразмерно малобројних добрих књига о прошлости рату, широког захвата”. Тишма даље пише да је Зимско љетовање „критика примила више нелојално него неповољно: признала јој књижевне квалитете али замерила што у њој нема онога што би критика желела да у њој има”. Свој роман, у веома инспиративном тексту „О једном граду и о једној књизи”, бранио је и сам писац, али ће тај текст успети објавити тек 1954. у провинцијској Задарској ревији.

Десница је Зимско љетовање назвао романом о једном граду, ми бисмо продужили његову мисао, додали — и о једном селу. Радњу романа Десница је сместио у потпуно препознатљиве временске и географске оквире. Време је ратно, слутити се његов издисај, над Задар често стижу савезнички бомбардери, село у близини Задра зове се Смиљевци, а ми у њему препознајемо пишчев Ислам Грчки. Може се учинити да Десница претерује кад описује Задар и село његовог залеђа, као два света толико географски близу, а начином и поимањем живота ипак далека, али треба заиста добро познавати њихову прошлост, да би се прихватила та слика. Далматински приморски градови, за разлику од србијанских вароши и босан-

ских касаба, нису се лако отварали према спољашњем свету и тешко су се попуњавали сељачким елементом. Подизали су зидине и куле, чували се од варварских упадања и куге. Били су отворени само према мору, а морски пут је водио у Венецију, и даље, у европску цивилизацију. Са севера, са сурих динарских планина силазила је бура, глад, болести, стална турска претња, према браћи хришћанима из брда, градско становништво, макар и оно најбедније, није показивало много самилости. Власи, Морлаци, од латинских бискупа крштени као православни шизматици, добро су дошли само ако бране границу од Турака, ако на градску пијацу догоне дрва, стоку, живину, јаја, сир. Све им то треба узети што брже и јефтиније, а продати им што скупље са без које горштаци и њихова стока не могу, за маслиново уље наћи ће неку замену. На њихов рачун, у распусне покладне дане, треба се што више насмејати и правити шале које су опорашћу газиле свако људско достојанство. Сетимо се само чувене Новеле од Станца Марина Држића. Далматински приморски град је живео цивилизованим животом, на поплочаним улицама, користећи водовод и канализацију наслеђене још од Римљана, подижући раскошне катедрале у којима су брујале оргуље, складали се љувени и други верси, последњи градски измеђар сматрао се важнијим и срећнијим од ма којег брдског сељанина. Морлаци су живели у кућама од сувозида, селећи се за својом стоком, подижући црквице без звоника, чувајући многе паганске обичаје и навике. Калуђери из три православна далматинска манастира нису могли увести прави ред, а с друге стране, кад су фрањевци „цокулаши” покушали да их полатине, показали су изузетну жилавост и пружили јак отпор. Та два света, у најстрашнијим данима Другог светског рата, у Зимском љетовању, Десница очи у очи сучељава, граница међу њима више није чврста као у прошлости, али се и не руши лако.

Зимско љетовање има врло једноставну фабулу, сагледљиву с више страна, погодну за различите интерпретације, као да је у питању филмска прича и писац ових редова није једном зажалио што по овом роману није већ снимљен филм.

За главне протагонисте романа Десница није бирао висок свет градских аристократа и чиновника, већ оне који припадају ситним трговцима, апотекарима, бријачима и трафиканткињама, а то је онај слој који обично у граду, у мутним и тешким временима, заслепљен страшћу, води главно коло и служи као барометар осталима. Тај је свет преемотиван, пун зла и пакости, сељака брђанина шаљу у апотеку по хлеб, у пекару по аспирина, из уображености, ако сељак уђе у бријачницу, одбиће да га обрију и ошишају, иако само од тог посла и заната

живе. У околностима кад и једни и други имају рат на глави, почеће случајно, са обостраном коришћу, пријатељство задарског бријача Ернеста и сељака из Смиљеваца Ићана, који је ушао у бријачницу, не да се шиша и брије, већ да купи коломаз, иако добро зна да то што тражи не може ту наћи, али пошто је то једино место у граду где још није ушао и питао, а да се у повратку кући не би кајао, он улази. Наравно, коломаз није нашао, али је дошао до модре галице за виноград, којој опет ту није место, али рат је учинио своје. Бријач Ернесто је дошао до пшенице, сланине и јаја, и тако почиње крхко, ратно, пословно пријатељство ова два човека. Кад енглески бомбардери поруше грађанима куће и трговинице, а они једва извуку живе главе, са децом и нешто градских прња, потражиће уточиште у Смиљевцима, код неповерљивих и у себе затворених сељака. Може нам се учинити неуверљивим кад Десница наброји неколико хибридних говорних фраза грађана које се тичу сеоског живота и свакодневних догађања. Тако грађани кажу: „Ено кокошка виче — сигурно је учинила јаје”, „Немој ићи близу краве, може те ујести”. Или кад питају Ићана: „Има ли млика?!”, а он кратко одговори: „Посало теле” — па остају збуњени, да ли има или нема млека. Десница одлично запажа које су то све „неприродности” стигле са грађанима. Ево још једног сликовитог примера: „На драчи, којом је била начичкана Ићанова авлијска ограда у сувозиду, бијељели су се Лизетини невелики грудњаци, и преко њих би каткад претрчала гуштерица.”

Без обзира на то што привидно у селу сви живе истим животом, Десница и у таквој средини открива различите типове људских карактера и страсти које се у ратним условима распламсавају, мучки и изненада доносе смрт, шире страх и сеју панику. Посебно је уверљив лик попадије Даринке, а њена смрт, припреме и начин сахране заузимају добар део романа. За сељаке је смрт нешто најнормалније, обављају свакодневне послове, не журе са сахраном, и то мора доћи на ред, а грађани би, не због саме попадије, колико због себе, хтели да се све одвија по неком њиховом реду, церемонијалу и протоколу, тако им прво пада на памет, да о попадијиној смрти треба „неком брзојавити”. Како се историја поиграва људским судбинама, и колико је мало потребно да трагедија постане фарса, најбоље говори прича о Мили Плачидругу — сеоском факину, нераднику и варалици, који склањајући се од закона случајно завршава међу фашистима црнокошуљашима. По хитном поступку, послат је бродом на фронт у Шпанију, тамо гине и губи му се сваки траг. Макар на кратко, његово име и судбина му, у служби политике за коју је дао живот и не желећи то, ак-

туализоваће се. Фашисти ће Плачидругу (Plachidругу) у родном селу подићи споменик, свечано га отворити, а као део споменика (круна) послужиће камено корито исклесано грубом руком неког Милиног претка, одакле су годинама јеле свиње. Од стране квазиархеолога крмеће корито ће се превести у стари век и бити „поуздан” доказ старе римске културе и на овим просторима. Одласком фашиста, споменик Плачидругу ће бити порушен, а камено корито ће опет лизати крмеће њушке. Десница са умереном дозом ироније и карикатуралности сведочи о једној заиста трагичној судбини.

У позадини ратних догађања, више и мање занимљивих, расту мажени, несвесни свега што се около њих збива, двоје љубимаца. За грађане Задра то је девојчица Мафалда, коју су у сеоској средини прозвали Шпижмица. За Ићана и његову породицу то је необични прасац, од миља прозван Мигуд, равноправан члан људског колектива. Шпижмица и Мигуд, у игри мрака и светлости, наћи ће се очи у очи, два најбезазленија створења учиниће Зимско љетовање трагичним, подићи и учврстити зид између два света, а чије је рушење већ почело. У несвесној и неравноправној борби — игри, Мигуд ће однети победу, али ће то бити и победа атавизма, примитивизма, беде и мрака. Зид је поново успостављен, шјор Карло ће се чудити и рећи: „Никад нисам чуо да прасе може појести дијете”, а Ићан ће, да би трагедији дао што мањи значај, одговорити: „Е да, итекако, мој господине! Није него и лани појело једно Марку Млинару, и то како правог мушкића... Да је побројати сву дјецу што је по овијем селима појело прасе, само одткад ја памтим, било би их, бога ми, лијепа четица!”

На крају овог дужег осврта на Зимско љетовање — прву књигу Владана Деснице — најбоље је завршити његовим речима: „Човјек може да умјетнички и успјешно савлада тему ситуације само онда ако су му средина, прилике, људи, менталитети, односи, атмосфера, па чак и пејсажи, и штимунзи, и освјетљења, мириси, звукови, присно и од давнине познати, ако му је подсвијест управ натопљена свом том садржином...”

Година 1952. је и те како значајна у Десничином животу и стваралаштву. Објављује књигу прича Олупине на сунцу у којој до потпуног изражаја долази његова основна страст великог писца: открити, фиксирати, разрадити детаљ који у својој органској целини чини лик једног човека, или још чешће, једне средине. Десница је описивач прошлих времена, ишчезлог света малограђанске, медитеранске провинције, коју је још раније Матавуљ географски у својим причама поделио на „приморје Сјеверне Далмације, далматинска острва, горњу, загорску и планинску Далмацију”. Тим просторима се крећу Десничине

„олупине на сунцу — припадници пољуљаних уређења, пометених друштвених кругова и овапњених средина, дезоријентирани егзистенције које су изгубиле свој смисао и окосницу — људске олупине међу олупинама установа, менталитета и облика живота...” И ова књига ће бити прећутана, чак је неће регистровати ни у Библиографском билтену што ће нашег писца страшно позледити. Вјекослав Калев ће све учинити да у Загребу о Олупинама на сунцу ни у једном листу и часопису не буде објављена рецензија на књигу. Десничин земљак и писац Мирко Жежељ објавиће рецензију у Београду, у НИН-у, а Калев ће се јавно, на седници Друштва књижевника Хрватске, пожалити на такву праксу наших гласила и како му није пошло за руком да тако нешто спречи. Десница ће написати полемички текст „Вјекослав Калев и идеализам” али ће и он завршити у оној фасцикли с насловом Прогутане полемике.

Група младих хрватских писаца покренула је у Загребу 1952. године часопис Кругови, чији је циљ био да на озбиљан и модеран начин нашу још увек изоловану средину упозна с достигнућима модерне европске и америчке књижевности. Ништа чудно да се и Десница одазвао позиву на сарадњу и у три броја објавио своје чувене Записе о умјетности, залажући се, у свега једном пасусу, за „примијењену књижевност”, пркосећи супериорно, иронично тадашњим идеолошким жрецима социјалистичке естетике. Обрушиће се на Десницу права лавина оптужби Јоже Хорвата, Марина Франичевића, Ивана Дончевића, те анонимних новинских пискарала. Десница ће одговорити свима, жестоко, оштро, али ниједан лист ни часопис му неће објавити одговоре, неће му преостати ништа друго већ да их поспреми у фасцикл с насловом Прогутане полемике.

Нећемо се, у овој прилици, бавити најзначајнијим Десничиним делом: Прољећима Ивана Галеба — интелектуално-есејистичко-поетско-филозофским романом. Уз Дневник о Чернојевићу Милоша Црњанског сигурно су Прољећа Ивана Галеба значајна спона наше књижевности с модерним токовима европске и светске литературе. Јунак Црњанског, млад, на крају Првог светског рата, згађен бесмислом живота, на почетку романа изговара реченицу: „Јесен, и живот без смисла.” Иван Галеб, јунак романа Владана Деснице — стар, уморан, болестан, у предвечерје новог, још страшнијег рата, жуди за животом и изговара последњу реченицу: „Осјећам само да нема стварнијег добра од тога: мир са радошћу, с болом — и преплављеност сунцем.”

Из Десничиних интервјуа, есеја о уметности, књижевности, језику, уопште о животу, могла би се направити подебела

књига, андрићевски речено „знакова поред пута”. Најједноставније речено, Десница је био старински мудрац.

Ево неколико примера:

Својим сељацима у Исламу Грчком је говорио: „Људи све могу учинити, само људе треба покренути.”

У једном разговору је рекао: „Просјечан кромпир може се појести и њиме утажити глад. И просјечно се вино може пити, али у умјетности нема просјека; она мора бити врхунац, или иначе није то.”

Чему дати предност: роману или приповеци, говорио је сликовито да се једнако, ако не и јаче, чује Чеховљев пуцањ из пиштоља који чак није ни војни него дамски, као и Толстојево грување из топова највећег калибра.*

* Изречено поводом годишњице Владана Деснице, у Матици српској 18. октобра 2005. године.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

МИРОСЛАВ ЈОСИЋ ВИШЊИЋ

О НАГРАДАМА, САД ЈА ПРИЧАМ

Награда!?

Отварам „work in progress”, недовршени Речник САНУ, књига 13, стр. 544—547, и читам: „1. а. оно што се коме даје (у новцу или чему другом) као признање за његов истакнут, значајан, запажен рад, за успешан резултат, остварење и сл.; уопште признање. б. накнада за обављен посао; плата. 2. морална накнада, задовољење, сатисфакција.” Али и: „стаја са поткровљем, таваном; горњи део, поткровље, таван стаје”. А онда следе тумачења и примери за следеће речи из истог трапа: наградилац, наградитељ, наградити, наградица, награђив, наградни, наградоносан и наградоносац, па награђа, награђавати, награђаоница, награђати, награђача, награђеније, награђеник, награђење, награђивање, награђивати, награђивач, награђика, награђуша и, на крају, награжденије.

Мздодајаније — та чудна, стара реч („награђивање”), коју помињу наши писци до двадесетог века, у речнику књижевног и народног језика не постоји.

А мени најдража изјава коју сам дао у јануару 1991, после Нинове фуртутме, гласи:

„Награде су награде, а ја имам једну коју сматрам највећом на свету: имам троје деце.”

О томе речници не пишу.

Нема ништа светије од живота.

У неколико новијих бројева Летопис нам је дао занимљив преглед књижевних награда у другим земљама (Француска, Пољска, Италија, Шпанија...), па смо најзад сазнали да у це-

лом свету постоји „инфлација” признања. Ако је тако на Старом континенту, питам се како је тек у Кини, где нико не зна колико има писаца ни колико хиљада награда.

Пре тридесет година објавио сам текст „Главе и писма књижевних награда” који бих и данас могао да потпишем. По подацима из тог доба у земљи која више не постоји било је 218 награда, од тога око 150 само за књижевно стваралаштво (вероватно су сабирани и оне из литерарних секција). Од 1.522 званична члана Савеза књижевника њих 317 је добило награду. Где су сад сви ти „признањима” овенчани радови?

Питам се колико данас у Србији (не знам у којим границама) има награда?

Знао сам и пре три деценије, а знам и данас: нема више од десетак награда које имају значај, ако га уопште имају, а једино су пет-шест — важне!

Када је о прози реч, она „најважнија” поноси се тиме што траје већ пола века, што диже велику прашину у чаршији и што од књига прави споменике. Време у којем су настале (а то је за све нас — јуче) није преживело ни двадесетак књига са тог „светог” списка. Читаоци имају укус и критеријуме, а критичари најчешће интересе. Када су недавно бирали десет, већина бивших и случајних чланова жирија једва да се „сложила” око четири-пет књига. А и глисте знају да међу неколико хиљада романа објављених за пола века има више добрих који нису стигли у ту библиотеку са лентом „награда критике за роман године”. Поменућу тек неколико, хронолошки: Проклета авлија, Прољећа Ивана Галеба, Лелејска гора, Црвени петао лети према небу, Друга књига сеоба, Кад су цветале тикве, Јан Непомуцки, Нишчи, Певач, Судбине, Власници бивше среће... (види мој Роман без романа, стр. 245—248; а то потврђује и сајамско „признање за подухват” Заводу за избор десет романа који нису добили ту награду у истој колекцији у којој су и десет извучених из шешира).

Могао бих рећи да та (Нинова) награда више живи на романима које је прећутала и да је њен значај надуван, пун књижевског зноја и издавачких заноса, али иза ћошка или у буџаку чекају ме прве гунђалице и чувари критичарског печата са питањем на које немам одговор: а имамо ли ми важнију награду?

Тешко је рангирати и одмеравати домете награда које се додељују за различите области, жанрове или врсте књига (бар у Србији). Андрићева награда покушава да учврсти приповедачке врхове, награда Милош Црњански тражи вредне прве књиге, Борина прати прозу, Змајева, Дучићева, Ракићева, Дра-

инчева и Миљковићева величају песничке књиге, Његошева, Ђопићева, Борбина и Исидорина (до јуче), Тошина или Златни крст кнеза Лазара мешају жанрове, Бранкова награда и Матићев шал добијају млади песници, Богдановићева и Јовановићева прате критичке домете, Мешина је под кишобраном „случаја-комедијанта”, Стеријина и Вујићева резервисане су за драмске текстове, Домановићева је за сатиру, Ђурићева успоставља ред међу преводиоцима, Вукова је смушена, а Лазу Костића добијају сви по списку. Утуљене су награде Младости, Борбе, Винаверова, Октобарска, Седмојулска, Јоцићева, Глишићева, Седам секретара, а крче шипраг Рачанска, Пешићева, Јовановићкина, Виталова, Женско перо итд. У овај преглед не ставља награде које додељују сами издавачи (Нолит, Просвета, Бигз, Српска књижевна задруга, Јединство, Дерета...), признања за дечију књижевност (а не треба их потцењивати), плакете и дипломе на анонимним конкурсима, радио и телевизијске награде, фестивалска или државна одличја, као ни награду за најчитанију књигу коју после пребројавања сумњивих потписа на картонима или компјутерске обраде проглашава Народна библиотека.

Име награде је заштитни знак. Највише их носи име писца, упокојеног. А често онај ко даје награду и не зна коме је све додељена.

Разврстати их, сложити или поређати било би могуће једино по азбучном реду, по годинама настанка или по скромним динарским прилозима. Али и то би био узалудан посао, можда би једино социолози могли на тој грађи да зидају своју науку.

Данас сам смирен и сигуран, а и раније сам тако мислио, да награде имају смисла ако их добијају млађи писци (најдаље до педесете, ако то доживе) и ако их прати солидан новчани износ. А тога овде нема, није га било и никад неће бити!

Често постављам питање: колико било која награда значи једном писцу а колико тој награди диже углед име добитника? Код нас је, такав је мој утисак, ово друго у питању. Многе наше награде су младе, због тога се и они који седе у жиријима, комисијама, одборима или штабовима често смењују (или селе из једне пороте у другу), брзају и домунђавају се прећутно, гурају своје кандидате или одужују дуг.

Има писаца који су награду добили за слабије дело, јер нису прошли са бољом књигом. Има оних који су на списку да одређено признање никад не добију. Има и оних које су игре књижевних судија и мутивода убиле. Има равнодушних, а

има и оних који све чине еда би се докопали прижељкиване награде.

Док пишем, о награди не размишљам.

Кад објавим књигу, обрадује ме сваки читалац, а последње што ми је на уму јесте то да, осим скромног хонорара, могу добити и награду.

А ако та блага вест (из кључалог лонца) стигне до мене, покријем се рукописом који је само мој и који ми лечи главо-бољу.

Награде су као кругови које камен бачен у реку остави на површини.

Прву награду, Исидорину, добио сам двапут: један жири је распуштен, а онда је други поново моју књигу обележио; награда Младости никад ми није званично уручена; громогласну Нинову сам дочекао у подруму и до конференције за штампу нисам реч проговорио; вест о Винаверовој стигла ми је телеграмски на салаш; о две са југа Србије, Бориној и Златном крсту кнеза Лазара, ни сањао нисам; око Борбине је било повуци-потегни, у време инфлације; Октобарску сам добио од два града (Београда и Сомбора) за друго издање књиге која деценију раније није могла да буде уписана ни на списак предложених и „за допринос обнови поетског романа у српској књижевности, за богаћење књижевног израза као споја модерног и традицијског и за његову дубоку везаност за бачку земљу из које је изникао и коју је издигао и овековечио у просторима своје уметничке имагинације” (пише на плакети); са Андрићевом сам ушао у круг приповедача у којем сам био већ три деценије; а Тошину сам добио једногласно у другом вучењу...

Од првог признања до данас, а тако мислим одувек, једно сигурно знам: све наше награде су — јадне. Гулим гузицу да крпим лице. Народна пословица каже: „Да се, јадан, за зелен бор ватам, и он би се зелен осушио!” Једна од важнијих књижевних награда код нас (већ поменута у овом запису) деценијама је била у висини просечне плате, а ни данас писац који је добије не може на миру да живи и пише бар годину дана. А познајем и озбиљне романописце који су патили што је (док је) нису добили, никад их нисам разумео.

Сада, када је све прошло, када завирим у редове које сам потписао или скренем поглед на списак награда које су понеле моје приче и романи, насмешим се и помислим на нашу децу која су постала одговорни људи, загледам се у првог унука (а имамо их већ три) који невинно открива свет и у крилу ми говори: „Деда, ти ћути, сад ја причам.”

НАДА САВКОВИЋ

ЗАВОДЉИВОСТ СПОРОГ РИТМА СЕЋАЊА

Разговор са Светланом Бојм

Светлана Бојм, ауторка књиге Будућност носталгије („Гео-поетика”, Београд), професорка славистике и компаративне књижевности на Харварду, упустила се у исписивање историје феномена носталгије, пратећи ову појаву од XVII столећа, кад је била третирана као болест, па до данас, кад је постала неизлечиво модерно стање. Након бројних интервјуа са емигрантима, Светлана Бојм (емигрирала је 1981. године из Совјетског Савеза у САД) је закључила да прва генерација емиграната није сентиментална, те је потрагу за коренима препустила деци. Бојмова је имала предрасуде према носталгији. Но, кад се, након десет година, вратила у родни град Санкт Петербург имала је осећај да је дошла у неку нову временску зону у којој је време текло споро, допуштајући несметану рефлексiju. Схватила је да носталгија није само чежња за местом, него за другачијим временом — временом нашег детињства, временом спорих ритмова наших снова. Сматра да за носталгију не треба бити врло дисциплинован.

Занимљиво је да књига није преведена на руски, што је за ауторку тужно. (Друге књиге сама је превела на руски.) Део књиге преведен је на италијански, једно поглавље ће бити преведено на шпански, преведена је на немачки, део на пољски, а српски превод је, како каже, први интегрални превод њене књиге. Светлана Бојм напомиње да је уживала у сарадњи са преводацима Зиом Глухбеговић и Срђаном Симоновићем.

Ауторка је књига Смрт под знацима навода: Културни митови о модерном песнику (1991) и Општа места: Митологија свакодневног живота у Русији (1994), као и чланака: Од руске душе и посткомунистичке носталгије (1995), Социјалистички реализам и кич (1995) и Отуђење и изгнанство: од Шкловског до Бродског (1996). Написала је и роман Ниночка, неку врсту емигрантске мистерије, мистерије идентитета. Увек, каже, пише

приче о двострукости и размишља о животу са оним ако и кад би.

Себе сматра врло атипичном за амерички академски свет, где се мора бити врло специјализован. Говори неколико језика. Студирала је компаративну книжевност, имала је среће да након докторске дисертације, која мора бити уско специјалистичка, може да ради оно шта хоће. Десет година је била посвећена академској каријери, а сада се вратила својим многобројним интересовањима, посебно визуелној уметности. Некада, као студент, радила је у Ермитажу као водич. Жели да снима филм. Глумила је у сопственом комаду.

Овог лета имала сам прилике да се неколико дана дружим са Светланом Бојм и њеним супругом Дејном Вила, такође професором универзитета, у питорескном италијанском средњевековном граду Ферму, где смо били гости међународног Фестивала Европе. Носталгија је била тема фестивала, а као тема наметнула се и у нашем разговору.

Нада Савковић: Сопствено научно бављење носталгијом доживљаваш као покушај да се ухвати ритам чежње, нека врсту дневног сањарења, шта је за тебе носталгија?

Светлана Бојм: За мене је носталгија двоструки феномен. Наравно, с једне стране за већину људу носталгија је изгнанство, генерално то је искуство које подразумева чежњу за прошлошћу, за местом где су рођени. С друге стране, реагујем и на одређене клишее о носталгији или о кичу у вези са носталгијом. Јер, сви ми стално говоре: о, наравно теби недостаје Русија; но рекла сам на почетку књиге: да, али то није то што ви мислите. Не ради се о носталгији за Русијом, већ можда о чежњи за мојим пријатељима, за градом из којег сам. Постоји, такође, и та лична амбивитетност носталгије, јер нисам хтела да упаднем у клише о носталгији за Русијом, или о патњи руских емиграната. Хтела сам да се ослоним на моју чежњу. Но, истовремено било је интересантно да се то осећање подудара са осећањем с краја минулог столећа, неком врстом *fin d'siecle*. Схватила сам да носталгија мора бити анализирана не само као лично осећање, већ као симптом са руба. Двдесети век је почео са утопијом, а завршио се са носталгијом! Зашто је чинити симптомом културе! То ми је дозволило да будем отуђена и сусретеном се са сопственом носталгијом, схватила сам да носталгија јесте мулти феномен.

Веома је важно да нагласим да сам емигрирала 1981. године у веома тешком периоду, као политички емигрант. Многи људи нису могли да напусте земљу, неки од мојих пријатеља су били у затвору због проблема у вези са остваривањем

људских права у Русији. Због тога је говорити о носталгији била и нека врста табуа. Када су моји родитељи, који су седам година након мог одласка такође напустили Русију, открили да радим на књизи о носталгији били су веома изненађени. Хтели су да ми кажу да треба да ценим свој живот, да треба да гледам унапред, да сам добила другу шансу у животу, други живот. Но, такође сам открила да то није ништа лично, већ да је карактеристично за емигранте у Америци, за прву генерацију која не жели да се осврће на прошлост, а онда њихова деца цео живот проведу на тзв. измаштаним путовањима. Схватила сам да је *nostos*, нека врста носталгије повратка кући, веома обманљива, јер можда се не ради о неком одређеном месту, већ то може бити неко замишљено место, или уобразиља о неком месту.

Прикупљајући грађу за књигу одабрала си да истражујеш и пишеш о Санкт Петербургу, Москви, Берлину, зашто?

Нисам могла да одаберем више места, јер би онда моја књига била бескрајна. Наравно, за мене је Санкт Петербург, град у којем сам рођена, нека врста парадокса; то је био град руског пунолетства, а данас је нека врста града музеја. То је такође и најнерускији град, како су говорили Гогољ, или Бродски, страни град, најевропскији, или најкосмополитскији. Бродски је говорио да је тај град нека врста чудног места са којег Русија посматра саму себе. А што се тиче Москве, постоје уобичајене предрасуде, као и уобичајена нека врста ривалитета између Москве и Санкт Петербурга.

Свуда постоји таква врста ривалитета, рецимо између Милана и Рима, или Токија и Осаке, или Београда и Новог Сада...

Надам се да ја нисам ушла у ту врсту предрасуда. За мене Москва представља другу врсту носталгије, то је некакав почетак царске носталгије. Проучавајући све оне промене које су се догодиле у Москви било је могуће увидети, нажалост, оно шта се десило са Русијом. Гледала сам шта су радили са споменицима, како су их уклонили, нису као у Будимпешти направили неки простор, парк са тоталитарним споменицима, већ су их уклонили попут споменика Ђержинском, који је сада постао сетан. Историја је отишла у неку врсту парка, па су почели да говоре како ће вратити његов споменик на трг Лубјанка. То је

био почетак, па су обновили катедралу, што је било веома важно, али су је обновили без сећања на оно што се десило.

Случај Москве постао је нека врсте другачије носталгије, био је то пример неке врсте носталгије обнављања. Сећам се последње незваничне експлозије неофицијелне културе у Москви, када је 1999. године приликом обележавања 850. годишњице, посткомунистичка Москва била претворена у Трећи Рим.

Берлин, као подељен град, град је многих носталгија, али то је нека врста града у процесу. Када сам ходала по Берлину чинило ми се да је Берлин оно што Ерик Хобзбаум назива измишљање традиције, лабораторија различитих концепција историје, националног и урбаног идентитета. У случају Берлина носталгија више није везана за прошлост, она није о прошлости, него о садашњости која нестаје. Садашњост се мења, брзо нестаје. Архитектонске дебате о реконструкцијама су биле посебно занимљиве, расправе су биле далеко занимљивије него у Русији. Берлин је у раздобљу од 1988. до 1999. био нови немачки експеримент, град урбане импровизације у којем се уочава и еуфорија и анксиозност промена.

Шта те је изненадило док си трагала за чињеницама из прошлости, а у вези са појмом носталгије?

Било је много изненађења. Нисам знала да је носталгија некада била ментална болест, то је за мене била нека врста како то Енглези кажу *tongue-in-cheek* (иронично, подругљиво). Уживала сам у причи о повратку кући неких швајцарских војника да би уништили носталгију. Постојала је збуњеност у вези са симптомима носталгије који су мешани са туберкулозом. Реч се првобитно веже уз швајцарског лекара Јоанеса Хофера који је носталгију дефинисао као тужно расположење које настаје због жеље за повратком у домовину. Прве жртве новооткривене болести су људи који су у XVII столећу били отишли у друге земље, а симптоми болести су били: губитак апетита, поремећаји у дисању, варењу...

Историја носталгије постала је за мене нека врсте параболе, која ми је допуштала да напишем много прича о њој. Но, такође ми је допуштала да кажем да је то болест већине, не само једноставна прича о недостајању. Јер, ту је и чежња... Мени је интересантна носталгија као савремени симптом. На пример, у Централној Европи или Русији то није само јединствен случај у вези са комунизмом, већ такође и у вези са уласком у другу врсту већине. То је за мене било важно да нагласим.

Важан моменат је и када је носталгија од стања болести постала филозофско и поетско стање и нека врста политичког стања. Био је тренутак када је у XIX столећу у доба романтизма, поетског романтизма, чежња прерасла у неку врсту политичке агенде, која се очитује кроз националну традицију и културно наслеђе. Наслеђе у смислу историје без кајања, историја постаје наслеђе у тренутку када историја није више рефлексивна, критичка.

Ти си смислила појам локалкосмополитизам, шта подразумеваш под тим?

То је начин да се обухвати глобализам или интернационализам, јер је у мојој младости појам космополитизам био тако лош термин. То је била реч којој сам увек желела да дам нову снагу, као и Санкт Петербургу. Локалкосмополитизам је постнационализам, али заинтересована сам и за космополитизам као за постглобализацију, не увек за пост, него као за неку другу глобализацију, која није базирана на економији, већ углавном на култури. То не значи бити против економије, већ је у питању други модел.

Када говорим о провинцијалном космополитизму, реч провинцијалан не узимам као негативну. Када говорим о провинцијализму Санкт Петербурга, подсећам на мисао да је Санкт Петербург био царски град са провинцијалном судбином. У совјетско време то је био град који је мање важан од Москве. Покушавам да узимам реч провинцијал углавном у смислу локалкосмополитизма. Постоји много врста космополитизма који долазе из различитих делова света. На пример, ви у Новом Саду имате свој локални космополитизам. Но, вероватно си у праву у Санкт Петербургу је космополитизам постао готово нека врста патриотизма, као вероватно и у неким градовима бивше Југославије.

Занимљива је дистинкција коју учаваш између рестаурацијске носталгије, односно носталгије обнављања која евоцира националну прошлост, која је окренута колективним симболима и оралној култури и рефлексивне носталгије, која подразумева ироничан однос према прошлости, њену дезидеологизацију, а која се више односи на индивидуалну и културну меморију. Где смо у свему томе ми са простора бивше Југославије?

Када сам писала књигу била сам истовремено и сведок онога што се десило у Русији. Ходала сам по градовима и по-

сматрала сам трансформацију, причала сам са људима и видела сам тренутак промене, у касним деведесетим, у вези са јавним мишљењем и јавним дискурсом, пут културе од перестројке до рестаурације културе и новог патриотизма. Било је на неки начин важно да упозорим на опасност од носталгије, да се не створи нека земља Деда Мраза. Јер, много пута носталгија се обнавља као неки национални фолклор, или праисконска домовина која није постојола. На примеру Југославије све се вратило у фолклор и одређене табуе југословенске музике, исто као и у другим случајевима. Бива заборављена међународна прошлост, да су различити људи живели заједно, и враћа се чистијој прошлости, која у суштини никада и није постојала.

Сама реч носталгија у оригиналу потиче од речи *nostos*, што значи повратак кући и *algia*, што значи чежњу за завичајем, заједничком домовином. Начин на који је болест дијагностикована показује да су војници стварно желели да се врате у Швајцарску. Дакле, радило се о заједничкој домовини, но постала је као парадоксални патриотизам, јер због болести носталгије они нису морали да служе војску! Проучавајући историју чежње схватила сам да се ту више ради о времену него о месту, не ради се једноставно само о носталгији за детињством.

Некад су људи помало и збуњени зато што одређено време идентификују са својим детињством или младошћу, али не ради се само о томе. На пример, многи људи у Русији се сматрају да су носталгични за Стаљином, но они су у ствари носталгични за сопственом младошћу која је била у то време. Зато је веома важно да се историјско време раздвоји од оног личног, од нпр. сопствене младости и да се не мисли да је све оно што се десило у младости сјајно.

Неки уметници, рецимо, приказују себе као млади пионери који поздравља Стаљина, но они узимају симболе из прошлости на ироничан начин, попут терања ђавола из сопственог дома, као чежњу и егзорцизам... Иронија није постносталгија, иронија може да коегзистира са носталгијом, и у ствари то је веома здраво коегзистирање осећања и рефлексације. Осећања нису пострефлексације. Јер, када одвојимо рационализам од осећања ми смо у проблему јер не можемо да се конфронтирамо са нашом чежњом. Постоји много здравија операција коју зовем рефлексивна носталгија, то да имате осећања и рационалну рефлексацију заједно, осећање или иронија. Пример са младим пионирима указује да та слика има двоструки аутопортрет. Они су развили ту слику, рециклирали је да би нас довели у ситуацију да размишљамо о протицању времена.

Време је веома круцијално за носталгију. Не ради се само о времену детињства, или о историјском времену, ради се о модерној концепцији времена. Носталгија је увек ламент, иреверзибилност времена. Јер, време је иреверзибилно све до смрти. Зато је носталгија болест модерности, врста осећања модерности, реакција против наративног прогреса. Прогреси постају нека врста секуларне нарације о хришћанској апокалипси, у неким верзијама. Но, не мора се бити прогресиван или ретроградан, много је значајније открити потенцијале. Носталгија, попут утопије, не мора да подразумева само прошлост, него и будућност, а нарочито када нам се дозволи да откријемо њене потенцијале. То је много важније од предвиђеног аспекта. Слика времена које није само нешто што пролази од прошлости ка будућности, већ има своје трајање, као и друге рефлективне аспекте.

Постоје различита схватања времена, за људе са Оријента време има кружни ток, а не као за нас праволинијски, са почетком и крајем. Да ли појам „време”, након ове књиге, има сасвим ново значење?

Да. Веома ме занима генеологија дискурса, или генеологија концепта. Нисам заинтересована за архетипове, или онтологију, већ за историју и филозофију, смисао савременог концепта времена. У средњем веку не би било допуштено поставити питање: шта је време, јер је часовник културе био веома спор, схватила сам да је XIX век био попут возног реда који можеш ставити на осу времена. У питању је постлогична трансформација. То је врло круцијално. Носталгија је нека врста реакција на тај распоред. Но, сматрам да се не може ићи унатраг, не може се ићи укруг. Ми не живимо на фарми, земљи, не можемо имати луксуз тог повратка, уколико то чинимо то је реконструкција, то може бити опасно. Можда треба да будемо поетични у вези с тим. Такви људи су попут: Анри Бергсона, Валтера Бенјамина, Набокова, они имају модерну поетску представу времена. Такође и неки савремени уметници. Срела сам математичаре који говоре о хиперболичној игри времена, математичарку која има алтернативни модел простора, има много поетичних или чак алтернативних модела у савременој физици и науци који промишљају време. Неке не разумем шта значе. Набоков је говорио о томе да се буде епикур трајања, чувања времена, представљања могућности, треба имати тај виртуални план о свести у којој су и друге приче могуће. То није помирење, то није излечење носталгије, али нам на крају допушта да мислимо о томе на поетски начин, са саосећањем.

Ако то чинимо на такав начин онда смо способни да саосећамо и са носталгијом мислимо о другим људима. Уколико разумемо чежњу других људи, оно *algia* из речи носталгија, онда можемо имати и одређено осећање у вези са временом. Изгубљено време, Прустово време, време које нисмо разумели да је прошло... Морамо да се удаљимо од носталгије за простором да бисмо разумели привремени аспект, али исто тако да се удаљимо од наше позиције модерног прогреса, лошег круга традиционалног времена.

Пишући ову књигу имала си прилике да упознаш многе људе и њихове судбине, људе који су хтели да поделе са тобом своја лична искуства у вези са носталгијом, шта им је заједничко?

Једно поглавље књиге је посвећено градовима, а једно емигрантима, што сам и сама. У свом другом пројекту када сам писала о Набокову, писала сам о Русији заједничком месту митологије свакодневице, написала сам поглавље о концепту домовине, од утопије до заједничког стана, јер сам у Русији живела у заједничком стану. Наравно не својевољно, већ се то тако десило. Описала сам своје пијане комшије, моју мајку је било срамота због тога. У Русији 1999. године нико није радио сличан пројекат, јер нико није хтео да мисли о томе, то је био део прошлости. Осећање дома веома ми је важно и зато сам писала о томе. Интервјуисала сам људе јер сам била знатичељна да сазнам како Руси емигранти живе у Америци. Живели су у Њујорку у врло обичним становима и на први поглед се чинило да имају носталгију за Русијом. Станови су им били декорисани слично, имали су типичне сувенире попут матрјошки. Но, током разговора са људима рекли су ми да имају матрјошке, али не зато што су носталгични за Русијом, оне су само поклон од пријатеља. Једна жена је рекла да је желела да имитира радикалне студенте из Бруклина, па је побацила намештај, а данас живи окружена свим тим типичним кич руским сувенирима. Врло неконвенционално. Људи су више заинтересовани за стереотипне идеје... Схватила сам да ти сувенири нису носталгија за повратаком кући, већ нека врста чежње за, углавном, пријатељима, за погрешном прошлошћу, значи да је историја сувенира била другачија, то је питање идеје о носталгији за Русијом, о домовини као заједничком моделу у индивидуалним и ексцентричним причама.

Радила сам много са емигрантима и схватила сам да су то људи са два света, имали су неку малу Русију у Америци, али су истовремено живели у Америци, имали су пријатеље, еми-

гранте. И ја имам много пријатеља који нису Американци, већ емигранти, неки и из бивше Југославије (Дубравка Угрешић), јер су то људи који те више разумеју, то су људи две културе, две модерне културе. За мене је било занимљиво да откријем ту, како то називам, интиму дијаспоре. Ту није реч о повратку и ту није реч о потпуној асимилацији. Још увек имам акценат када говорим, и добро је да га имам, не покушавам да га елиминишем. Рад са емигрантима и, наравно, путовања била су занимљива, срела сам много пријатеља. Када је књига објављена наставила се та комуникација са емигрантима, добијам много мејлова, односно електронске поште, а стекла сам и неке добре пријатеље. Пишу ми емигранти са Кубе, из Аргентине, Доминикане, ми о нашим трагедијама данас пишемо на хуморан, ироничан начин и тако постајемо пријатељи. Ово није књига за људе који доживљавају носталгију на трагичан и мелодраматичан начин, она би их иритирала, него за људе који имају дистанцу у односу на сопствену носталгију и могу да се шале у вези са таквим својим осећањима. То је специфично ко може тако да доживи.

У току писања књиге, такође сам сама себе питала за чим сам то ја носталгична. Моји родитељи, који не размишљају много о носталгији, били су врло скептични што пишем такву књигу, зато сам је баш посветила њима. Када сам се вратила у Русију, када сам фотографисала зграду у којој сам живела, то није био литерарни повратак... Схватила сам да сам била носталгична за пријатељима, за сновима које смо имали, али такође и за спорим ритмом времена, када можеш дуго да разговараш, када не мораш да мислиш о економији, новцу, опстанку, можеш само да седиш и причаш вечно. То је на неки начин била носталгија за спорим ритмом времена, спорим разговором када можеш да замишљаш друге могућности.

Веома су ми важни објекти културе, јер они представљају обнову више него експлицитна политика, они су више као култура свести, објекти културе нагињу, у међупростору су између политике и друштва.

Твоја интересовања су многобројна, бавиш се визуелним уметностима, о њима држиш предавања, посебно те занима фотографија, зашто?

Не могу да пишем поезију јер веома много знам о поезији, а не желим да пишем лошу поезију. Валтер Бенјамин је говорио о фотографији као о подсвести, нисам сигурна шта ме фасцинира док фотографишем. Радим на пројекту о носталгији технологије, играм се са технологијом. Снимање фотогра-

фије је мистерија, немам унапред концепт. Фотографишем а потом анализирам сама себе и откривам сопствену фасцинацију, визуелна уметност ми омогућава пандан вербалном. Важно ми је да сада радим неколико визуелних пројеката.

О којим ауторима са простора бивше Југославије говориш својим студентима?

Предајем и о писцима из Источне Европе и наравно некадашње Југославије. Један од мојих омиљених писаца је Данило Киш, он је нека нова верзија Борхеса, говорим им о Дубравки Угрешић. Моја Америка је врло мултикултурална, земља емиграната, атипична је. Била сам након рата у Србији, Словенији, Босни, Хрватској, путовала сам из Сарајева до Београда, 2002. године, девет сати колима, била је то чудна прича, истинска авантура. Људи су ми тада причали о политичкој манипулацији која је произвела етничку нетрпељивост у некадашњој Југославији.

СВЕ БОЈЕ: ЦРНО

Милан Ђорђевић, Црна поморанца, „Рад”, Београд 2004

Поезија Милана Ђорђевића је објава чисте пиктуралности. Ђорђевић промишља свет у бојама и сликама. Упечатљиве мисли очас се у овим стиховима преобразе у конкретне и уверљиве песничке слике, обично знане из непосредне или барем проверљиве стварности. Боје су, опет, израз виталности света, па и оног ко о том свету говори. У мноштву призора несталног света боје дају постојаност уоченим призорима и сликама. Остављени без боја, ствари и призори били би лишени аутентичности и снаге посредовања. Док читамо песникове стихове, лако запажамо како су боје именоване помно, недвосмислено и са великом посвећеношћу. У њима је препознато особено стилско средство колико и сугестиван начин описивања предметног света. Али исто тако запажамо како се боје указују и иза неизговореног или како име неког предмета постаје, заправо, име врло конкретне, неупоредиве боје.

Песников однос према бојама и сликама неопходно је било евоцирати како би се препознала дубина промене у његовој књизи Црна поморанца. Ако су имена боја и имена места и уопште простора најчешће речи ове поезије, у Црној поморанци преовлађујући језички израз постају имена Ничег: Ништа, крај, смрт, тмина, ништавило, „Црно / А бело”, пепео, океан ничега, океан ништавила. Мада код Ђорђевића иначе има више боја него и код једног савременог српског песника, његови стихови у Црној поморанци су, пре свега, затамњени, загашени до црног, до оног што се може звати само и једино — Ништа. У овој књизи поменуте су многе боје, у неким стиховима опсетимо се ранијих Ђорђевићевих стихова и књига, али Црна поморанца као целина јасно показује како је у овој књизи објава чисте пиктуралности потиснута у корист само једне боје. То је црна боја. Додуше, то црnilо има повремено нијансе, од сиве до тамне. На два-три места се призива чак и бела боја, али и тада видимо да је то само привидна замена, јер суштинско значење остаје непромењено. Не само бела боја, у Црној поморанци видимо да и друге боје губе свој сјај и своју неупоредивост како би се утопиле у смрачени хоризонт нових песникових стихова.

Као и у другим књигама Милана Ђорђевића, боја је име предмета, чак би се могло рећи како је боја име суштине ствари. У Црној поморанци црна боја је име смрти, видљиво лице ништавила. Ништавило се не појављује први пут у поезији Милана Ђорђевића. Али то Ништа, писано увек великим почетним словом, раније се или слутило и назирало, или се пак доживљавало у мноштву других догађаја и сензација. У књизи Црна поморанца Ништа постаје главни догађај, а према њему се усмеравају све меланхоличне теме песничког субјекта.

Суочење са ништавилем истакло је ужасни лик света, познат и из неких ранијих Ђорђевићевих песама. Али пред тим ликом света сада се повлаче боје и облици, или се толико релативизују у својој појавности да губе драж за некада заинтересованог посматрача, све постаје ништа или прети да постане ништа. Уместо боја призваних у толиким песниковим стиховима, указују се само црно и бело, у парадоксалном сагласју истог. И црно и бело су симболички изрази смрти, коначни докази згашњавања и потонућа свих других облика постојања. У неколико песама Ђорђевић нам то сугерише и на реторичком плану своје поезије, претварајући песме, сасвим неуобичајено за његову развијену језичку и богату фразу, у сведено низање имена Ничег.

У својој студији о карактеру меланхолије Јулија Кристева метафоричну синтагму „црно сунце” претвара у *terminus technicus* којим означава најупечатљивији и врхунски израз меланхоличног стања субјекта. Црно сунце се појављује и на хоризонту меланхоличне књиге Црна поморанца, непосредно призвано у песми у прози Обала. Још једно сунце које је обасјавало толике песникове стихове потамнело је у овој књизи. То је поморанца. Поморанца, у другим Ђорђевићевим књигама извор обиља, виталности и боја, у овој књизи такође постаје црна. Тај поступак симболичке замене свих боја за једну поприма општији карактер, да би у финалу ове књиге постао доминантан израз осећања света. У том осећању сустичу се ужас и неспокој, спознаја пропасти познатих ствари и згашњавање смисла.

Песме у Црној поморанци јесу песме непрестане просторне промене. У овим песмама преплићу се или напоредно показују север и југ, Београд и Немачка, море и копно, пловидба и путовање. Али у исто време ово су и песме наглашене искуствене трансформације: од спознаје света, предочене најчешће преко фигуре путовања као виталистичке способности субјекта отвореног да у мноштвеном свету пронађе приказ који ће постати епифанијско уточиште, до спознаје смрти, драматично представљене кроз смрт ближњег. Смрт мајке насељава свет ове поезије интензивним искуством смрти, због чега она, смрт, постаје свакодневна датост, јер се у свему наслућује и назире или се пак показује као једини видик. Иако нас неки Ђорђевићеве стихови, превасходно на реторичком плану, могу подсетити на стеријанску свест о томе да „свако усев трулежи у себи носи”, искуство

ових стихова обележено је сазнањем да смрт није само неминовни исход, она се већ догодила, како у највећој емоционалној близини, тако и у историјом прожетој свакодневици, о чему нам ови стихови такође говоре, оживљавајући латентно присутну веристичку интонацију ове поезије.

Ослоњена на две спознаје, спознају света и спознају смрти, при чему спознаја смрти постаје преовлађујуће искуство датог света, Црна поморанца се одвија између кретања и таме, између евокација приказа и горчине искуства, између епифаније и ништавила, безнадежне слике света. У песми у прози Возови у Немачкој каже се: „јер само у кретању живим и пуним се жаром, флуидом, радосном енергијом која људе и животиње чини отпорним на све отровне доброте овога света”. У овим речима препознајемо песника Чистих боја или Пустине. Али оне у Црној поморанци остају у сенци меланхолично посредованог искуства. „Путујем и пловим ка смрти”, тако се говори у песми Беличасти облаци, на шта се у песми Лето и зима готово рефренски одговара: „путујем према тмини”.

У овом сликовном и симболичком двојству епифанија и ништавила нема очекиване напетости. Епифанијска слика не нарушава искуство спознате и слутњу надлазеће смрти. Напетост се преобликује у помирену спознају чији прави израз у сугестивним Ђорђевићевим стиховима постаје меланхолична промишљеност.

Гојко БОЖОВИЋ

У СРЦУ ПОСТМОДЕРНЕ МИСТИФИКАЦИЈЕ

Ђорђе Писарев, У срцу града, „Stylos”, Нови Сад 2004

Својим прозним стварањем Ђорђе Писарев већ више од двадесет година богати поетички профил савремене српске књижевности. Изграђујући свој романијерски и приповедачки опус Писарев је изградио препознатљив, неконвенционалан и аутентичан прозни израз јасне постмодерне поетичке линије, чинећи од својих дела у теоријско-концептуалном смислу изузетно кохерентну и хомогену целину, која се и у романима и у приповедној прози упечатљиво потврђује на различитим стваралачким нивоима. Узмемо ли рецимо, као репрезентативне, *Изабране приче* (2002) за пример Писаревљевог приповедачког рада, увидећемо сву жанровску и стилску разноврсност, као и разноликост стваралачких поступака, па се тако његове приче крећу од есхатолошких параболо до фикционализације биографског жанра, од крими-тривијалне литературе до елемената витешких романа, од ин-

тертекстуалне фарсе до пародичних реинтерпретација. Но, на исту жанровску ускомешаност наилазимо и у његовом романсијерском стварању, те тако, на пример, у Завери близнакиња (2000) жанровска одређеност романа лута од психоаналитичког наноса, преко предзнака фантастичког и псеудо-крими романа, до оног одређења које има претензије ка документаристичкој форми, при чему и дискурс саме фикције у потпуности бива зависан од множине присутних дискурса и интертекстуалних стратегија: од легендарно-бајколиких, преко митолошких и научно-популарних, до есејистичких и епистоларних. Поимајући овакву стваралачку и литерарну стварност Писаревљевих дела читалац постаје све више свестан оног чувеног Бартовог одређења о „немогућности живљења изван бесконачног текста”. Или, парафразирајући и надопуњујући један мотив на који наилазимо управо код Писарева, мотив бестијаријума као књиге-зборника фантастичних бића-чудовишта, постајемо свесни креативног функционисања савремене књижевности управо кроз принцип литерарног бестијаријума, који нам можда као фигура и најприближније представља постмодерно схватање живота литературе, односно, природу његовог стваралачког поступка.

Отворено стварајући свој нови роман као текст, Писарев изражено афирмише нелинеарност сижејне линије, комбинујући у виду мозаичке макро-структуре различите жанровске обрасце и приповедне дискурсе. Тако се кроз текст слободно комбинују метафикција, епистоларна форма и елементи готских прича, социопсихолошка студија са дискурсом књижевне теорије, односно метатекстом, али своје место у овој сложеној структури заузимају и неке Писаревљеве приче које својим новим контекстом и местом у роману попримају, али и пројектују нове конотације.

Проза коју Ђорђе Писарев негује не само да у потпуности одговара принципима, идејама, и поступцима стварања књижевног дела у постмодерном духу, већ је у тим оквирима и наглашено фантастички детерминисана. Одмах на почетку романа присуствујемо јасном одређењу такве поетике, одређењу које се отворено супротставља миметичко-реалистичком начелу стварања. Изричито се оградајући од реалности која га окружује, тачније, од свакодневног и баналног „живота”, приповедач ће творећи метапрозни поступак посегнути за фикцијом, за причом као уточиштем, и тиме начети проблематизовање самог феномена стварности. Отуда читаоца у роман не уводи поступак илузије веродостојности, који би настојао да што верније прикаже „стварност”, већ постмодерни метафикционални поступак обликовања веродостојности илузије, тако карактеристичан за Писаревљеву поетику, који представља отворену веру у фикцију, у уметност, али и кроз коју се наслућују волшебне могућности фантастичких спознаја које су нам доступне.

У основи романсијерског поступка новог Писаревљевог романа садржана је опробана постмодерна стратегија пронађеног, или у овом случају, достављеног рукописа. Но, позиција Писарева као аутора и потенцијалног приређивача достављеног рукописа у контексту романескне фикције бива мистификована, као уосталом и статус читаоцу презентованог рукописа. Тај интенционални обрт од наумљене веродостојности ка мистификацији може се протумачити као последица и одраз постмодерне страсти за фикционализацијом. Тако ће део достављеног рукописа, нарочито онај епистоларни, који тежи ефекту документаристичког, бити „увучен” преко интерполираних прича, али и фикционализације теоријског дискурса, у поље фантастичке прозе. Међутим, мистификовање у новом Писаревљевом роману још је сложеније на нивоу његових ликова. Напор да се одгонетне ко је један од јунака, писац Мики Шепард, функционише заправо као фигура за постмодерно схваћен принцип стварања и ауторства. Стога сви романескни учесници, од Милована Мајстера, Микија Шепарда, госпођице Их (Ја), заправо ниште властиту улогу у смислу постојаних традиционалних ликова, и постају приказе расцепљеног субјекта у постмодерној мистификацији, што је, у ствари, и својеврсно романескно и фигуративно оваплоћење досадашње библиографске чињенице Писаревљевих псеудонима: Ђорђе Стеванов, Тихомир Вујић, Невена Мраовић, Мики Шепард, Стојан Николић, Младен Јовић...

Уколико се осврнемо на теоријске и поетичке расправе које се у новом Писаревљевом роману воде, и то око статуса емпиријске, „објективне” стварности, наспрам оне уметничке, фикцијске збиље, приметимо да сама структура романа, заправо, одређује својим текстуалним и фикцијским вртложењем не само преимућство, већ и искључивост фикцијске стварности, која је код Писарева готово редовно присутна на подлози фантастике. Као и иначе, и овде Писарев упорно поставља питање о илузионистичкој основи наше перцепције реалног, покушавајући да врати пољуљану веру у моћ књиге, у моћ књижевности и уметности као облика више (по аутору можда и једине) стварности. Од самог почетка, дакле, роман ће мултипликовати фикцију, што за Писаревљеве прозне текстове није ништа неуобичајено, будући да га у веома сугестивном облику налазимо и у његовим причама, у антологијској причи Радознала Ана и ковчег, рецимо, за коју је нарочито карактеристична та спирална нарација и хипнотишућа структура текста.

У контексту јасног приповедачког дистанцирања од „сликања стварности”, занимљиво је пратити социопсихолошку студију, њен статус и смисао који се намећу у структури романа. Наиме, студија тематизује људску отуђеност и развија се у правцу залагања за већом социолошком активношћу појединца, за развој друштвене свести, за окренутост и учешће у друштвеном животу, западајући при том у својеврстан процес саморелативизовања, јер приповедачевим/ауторовим

почетним опредељењем ка самоизгнанству из реалности нестaje сми-сао самог дискурса у структури романа. Интенционално потврђујући структурну противуречност на релацији стварност—фикција, у коме убедљивост социолошког здравља и логике постаје ништавна пред законима књижевне збиље и магнетизма фикције, постмодерни роман не пародира само социопсихолошку студију, већ и самог себе будући да смисаоно поништава и део сопственог дискурса на коме је изграђен.

Један од омиљених поступака код Писарева су интертекстуална поигравања, а У срцу града присутна су у облику постмодерне жеђи за дописивањем текста. Приређивач рукописа, који је истовремено и његов читалац-пресудитељ, одступа од објективног, неутралног приступа тексту и демијуршки интервенише. Одвија се, дакле, фингирање интерактивног односа читаоца са рукописом/текстом, у коме се фикцијом дописује првобитна варијанта текста. У том смислу, Писарев успоставља једну узајамно условљену релацију и фикционалну међузависност приређивача, романескног приповедача и ликова романа. Но, интертекстуално упућивање на Писаревљев опус прича, односно поступак фикцијског дописивања рукописа много је сложенији. Имајући у виду да прича Црвено, нешто измењена и прилагођена новом контексту, као епилог допуњава и завршава рукопис алузивно упућујући на разрешење судбина „главних јунака” романа, као и чињеницу да поред ове приче у мозаичком сижеу и ускомешаној структури романа егзистира бар још једна прича (Посланице из Новог Јерусалима), затим мистификацијски предговор и поговор Страшних прича Микија Шепарда, датих сада у епистоларној форми, намеће нам се и једна друга генерична могућност развоја романа. Могућност по којој заправо читав роман као фикција ниче из „тела” друге фикције, ниче, или је пак добрим делом условљен Писаревљевим причама. Као што текст романа може кореспондирати са већ створеним причама у постмодерној текстуалној комбинаторици, тако се исто и у читалачкој свести може обликовати питање о интеполираним причама као фикцијским „клицоношама” у контексту/телу романа. И ту смо на прагу оне мисли Умберта Ека која нас постмодерно опомиње да „свака прича казује причу која је већ казивана”, на чијем фону се најпластичније оцртава постмодерно схватање живота и развој литературе, односно стваралачко-приповедна вртложност.

Сагледавајући досадашње стваралаштво Ђорђа Писарева, роман У срцу града истиче свога аутора као једног од најистакнутијих, поетички најхрабријих и најдоследнијих постмодерних прозних писаца савремене српске књижевности. Сложена и вешто остварена поетика овог романа испољена је кроз кључне постмодернистичке постулате метатекстуалности и метафикције, интертекстуалности, жанровске ускомешаности, кроз поступке мистификације, пародије или релативизације, свеукупно творећи духовито и фантастичко књижевно ткиво

али и изазивајући и фингирајући зачудну рецепцијско-интерактивну свест. Послуживши се опробаном постмодерном стратегијом пронађеног/достављеног рукописа, и у складу са постмодерном тезом да је живот одавно испричан, Писарев ће отворено комбинујући дискурсе фикције и метафикције, есеја и социолошких студија, књижевне теорије и готских прича, епистоларне форме и поезије, заводљиво мистификовати лавиринтско и жанровско срце романа, али и фигуративно назначити постмодерно пулсирање града, као ознаке урбаности, или пак као фигуре литературе, свеједно. Поетиком искључиве усмерености ка књижевности као основном тематско-проблемском простору, као срцу свог новог прозног текста, Писареву је несумњиво пошло за руком да вешто афирмише принцип виталистичке и самообнављајуће форме живота као једино могући принцип опстанка саме књижевности.

Ђорђе ДЕСПИЋ

ПРЕВРЕДНОВАЊЕ ЈЕДНОГ МИТА

Миленко Пајић, Мерилин — вечити симбол страсти, „Легенда“, Чачак—„Зограф“, Ниш 2004

Уколико бисмо тражили један од кључних симбола светске популарне културе 20. века, вероватно би се и без посебних елаборација име Мерилин Монро наметнуло само по себи. Све што ће у другој половини прошлог века у холивудском стар-систему режирања каријера постати обавезни манир, опште место, у глобалном смислу почиње са њом: промена имена, промена идентитета, велика популарност у оквиру једног контекста, живот на ступцима булеварске штампе, психолошке кризе и најзад смрт — самоубиство, и све то за пар година филмске каријере — у којој је било више скандала него филмова. Но, без обзира на то, и четрдесет година након смрти, име Мерилин Монро је још увек светски синоним за еротичност и сексуалну пожељност, и још шире — постала је општеприхваћени, вечити симбол страсти.

Све ово скупа чини ми се да је био довољан разлог да се Миленко Пајић, аутор мноштва разноврсних књига, одлучи да читав један роман посвети феномену Мерилин Монро. Тим пре што, и на плану филмске уметности, Пајићу несумњиво веома блиске, такође нема препознатљивијег и симболички прегнантнијег симбола за успон и пад једне звезде, која толико деценија након физичког одласка са сцене још увек плени пажњу публике, док интриге о њеном животу и смрти све време снажно циркулишу међу новим и новим генерација-

ма гледалаца. Недвосмислено је, дакле, и Пајићев роман говори у прилог томе, да је Мерилин Монро културолошки феномен који слојевитошћу надилази само једно од лепих лица пројектованих од стране холивудских продуцената да трају само једно лето. Својим животом и смрћу, који су се сплели са невеликим бројем филмова, Мерилин Монро је надишла намењене јој оквире, постајући (не)свесно универзални симбол.

Како се Пајић суочио са овако формулисаном темом? Свестан да пише о нечему што је опште место масовне културе и о чему је тешко изнети нове чињенице, Пајић се одлучио за онеобичену структуру свог романа, што ће му омогућити свеж третман теме. Отуда он, у поднаслову, своју књигу дефинише као филмски роман. О чему је заправо реч? Уколико није могуће испричати нову причу, може јој се дати нов облик и Пајић управо то и чини: поглавља романа су организована као филмови из живота Мерилин Монро, заправо као циклус филмова о њеном животу и каријери. Роман тако постаје у визури приповедача/приређивача целовечерњи програм у коме се приказују споменути филмови. Као увод у сваки од филмова стоји обрађена картица Српске државне кинотеке. Она садржи све основне податке о филму/тексту који потом следи (наслов, глумце, жанр, трајање, синопис, годину израде), тако да потенцијални читалац/гледалац већ на основу тога може да се одлучи да ли ће неко поглавље прочитати или не. Поглавље/филмови се не надовезују директно једни на друге тако да се роман може читати/гледати у целини, селективно или како већ то читалац пожели. Текст је опремљен и мноштвом слика главне јунакиње књиге — Мерилин Монро, што додатно онеобичава и визуелно обогаћује Пајићев роман.

Евидентно је да већ и оваквим структурирањем књиге и самом текстуром романа Пајић жели да направи искорак у већ стандардизованој причи о Мерилин Монро. Ево како он то формулише у уводу књиге: „Холивуд је жудео да заради новац. Стидео се своје лепе и паметне звезде. Да се покаже без одеће — инсистирали су, заповедали, молили, а да буде интелигентна — то нико није очекивао од ње. То је ново и то је добро: свиђа нам се зато што је сјајна, оригинална личност.” Мешајући, заправо монтирајући есејистички тон излагања, чињенице, податке и фотографије из живота Мерилин Монро, са својим филмовима/причама о њеном животу, Пајић гради слику о Мерилин Монро која одудара од петрификоване, стандардне перцепције ове платинасте филмске диве („просечан укуса намеће се као стандардни садржај америчког филма”), већ је представља као некога ко је, на пример, лично познавао Трумана Копота, Сола Белоуа, Карла Сандберга, док јој је Артур Милер био трећи супруг. „Ниједна америчка глумица” — записује Пајић — „не може да се похвали, ни изблиза, овако богатим списком пријатеља међу књижевницима. ... Тако је ММ постала постмодернистичка тема par excellence.” Зато је Ми-

ленко Пајић и бира за свој роман. У исти мах толико конвенционална, а опет (у Пајићевој визури) неочекивано дубока, прича о Мерилин Монро постаје романсирани есеј о моћи лепоте, која се упркос сировој рачунцијској логици холивудских продуцената опире банализацији и сија сопственим сјајем којем речи и додатна објашњења готово да и нису неопходна. Јер маколико била свођена на једну димензију — своју физичку лепоту — целином своје појаве Мерилин на филмском платну, не случајно, зрачи више, исијава светлост. То се не може одглумити и самим тим не би било могуће да светлост, макар и интуитивно, она није носила у себи, односно, пише Пајић: „Из сопственог живота и из личног искуства црпети садржај своје уметности. Сваки човек који је икада написао нешто вредно, морао је тај материјал, од кога ће живети, да нађе у себи.”

У најкрвавијем од свих досадашњих векова, Мерилин Монро била је једна од ретких светлих тачака која је милионима људи широм света макар на час донела задовољство и уживање у лепоти и већ због тога она је вредна приче и причања. С друге стране оне је и типично постмодернистички феномен који у себи обједињава многе вредности и ниског и високог значењског регистра (баш као и епоха којој припада), па је и стога несумњиво приповедачки инспиративна. Све то омогућило је Миленку Пајићу да помири своју наклоност према филму са књижевношћу и жељом да перифрастичким говором осветли другу половину века који је за нама.

У Белешци о аутору Пајић каже да се овом књигом трећи пут враћа теми Мерилин Монро и то са жељом да она добије „ону неопходну унутрашњу садржину, која је обично запостављана и превиђана” и да се „реконструише и реинтерпретира застарели, сужени и црно-бели мит о ММ”. Нема сумње да је овом књигом аутор испунио задате циљеве, али су они истовремено и лимитирали књижевноуметничке домете ове књиге. Они нису мали, напротив, али је „теза” романа, његова организација вођена жељом ка темељној, есејистичкој елаборацији непознате — интелектуалне стране личности Мерилин Монро, себи подредила интуитивну, емотивно обојену књижевноуметничку реч у роману. Због тога је ово, сасвим разумљиво, књига више усмерена ка љубитељима филма него ка широј читалачкој публици. Постигавши један циљ Пајић се удаљио од другог, али без обзира на то пред читаоцима је слојевита и вешто написана књига која спаја две уметности и даје интригантан поглед на вечити симбол страсти.

Младен ВЕСКОВИЋ

УСПЕШНА ПЕСНИЧКА СИНТЕЗА

Јасна Мелвингер, Возелница, „Orpheus”, Нови Сад 2004

Пред нама је први избор из поезије Јасне Мелвингер (1940, Петроварадин), песникиње из тзв. генерације Бранка Миљковића, који је о њеним стиховима писао да су „тихи и топли”. Поред Миљковића, њену прву песничку збирку, Водени цвет (1958), пропратили су: Милош И. Бандић, Јанош Бањаи, Бранко Јовановић, Јан Лабат, Славко Леовац, Слободан Милетић, Петар Милосављевић, Милосав Мирковић, Сава Пенчић, Бора Плавшић, Драшко Ређеп и Борис Тонин. „Чист, јасан и свеж стих”, истиче Гордана Арок-Дивјак за збирку Све што дише (1963), о којој пишу, такође: Милорад Р. Блечић, Бранимир Донат, Жарко Ђуровић, Бошко Ивков, Света Лукић, Звонимир Мајдак, Владимир Миларић, Живко Николић, Мирко Пети, Богдан А. Поповић, Ненад Радановић, Драшко Ређеп и Недјељко Фабрио. Пишући о њеној књизи Тако умиру старице (1967) Емил Тот употребљава синтагму „женска поезија”. У критичком светлу је посматрају: Гојко Јањушевић, Мирко Милорадовић, Петар Поповић, Радомир Рајковић, Драшко Ређеп и Михал Харпањ. „Мучне молитве лепоти”, запажа о збирци Свет и светлост (1971) Александар Нејгебауер. О њој пишу још: Бошко Ивков, Раде Обреновић, Богдан А. Поповић, Радомир Рајковић, Драшко Ређеп и Имре Сич. После осам година, појављује се нова књига, Високе стране лежаја (1979), тај „мозаик различитости” запажају: Филип Брам, Јован Зивлак, Драшко Ређеп, Војислав Секељ и Слободан Стојадиновић. Уследио је Аванс за данас (1986), „несентиментални реситал”, како је то истакао Милош И. Бандић, „хуморне и меланхоличне игре”, запазио је Срба Игњатовић, а о књизи су писали и: Даница Вујков, Славко Гордић, Жарко Ђуровић, Коља Мићевић, Милан Ненадић, Јосип Павичић, Горан Рем, Ранко Рисојевић, Војислав Секељ, Дејан Тадић и Вићазослав Хроњец. Њене Љубавне сонете (1989) критички су пропратили: Зоран М. Мандић, Чедомир Мирковић и Миливој Ненин. После паузе од 13 година појавила се књига Та ренесанса не још као посљедња шанса (2002), необична не само насловом, већ и својим дугим стихом; „ламент над ренесансом”, како је то запазио Роберт Г. Тили, а о њој писали: Милан Живановић, Тонко Мароевић, Милован Миковић и Драшко Ређеп.

Већ само помињање наведених имена указује на широку критичку рецепцију поезије Јасне Мелвингер на југословенском књижевном простору, посебно међу критичарима у Војводини (на српскохрватском језику, али и мађарском и словачком), а наклоњене су јој биле подједнако и српске и хрватске колеге, како песници тако и критичари. Њена поезија, уз то, заступљена је у бројним антологијама, изборима и преводима на италијанском, мађарском, русинском, словач-

ком, албанском, румунском, словеначком, али и на руском, француском и енглеском језику (у Библиографији коју је саставила Гордана Билас, на крају књиге изабраних песама, дато је готово 200 јединица). Издвојићу само неколико избора који најбоље говоре о контексту овог песништва: Равница (у избору Драшка Ређепа), Дневник, Нови Сад 1961; Ромор равнице (приредио Перо Зубац), Центар за културу, Зрењанин 1974; Песници Војводине (избор Томислав Кетиг... et al.), Српска читаоница и књижница, Ириг 1975; Песништво разлике: избор из поезије у Војводини (приредио Јован Зивлак), Панчево 1978; A csönd varosa (szerkesztö bizottság Fehér Ferenc), Forum, Novi Sad 1982; Savremena poezija Vojvodine / Ratkoviáeve veáeri poezije (priredili Jovan Deliá et. al.), Titograd 1984; Савремена поезија: песничка панорама / избор Ото Толнаи, „Смедеревска песничка јесен”, 1985; Антологија савремених југословенских песникања, 1—2 (приредили Мирослава Томић Хорват и Владимир Ј. Николић), А-Ш дело, Београд 1988; Antologija: savremeno pesništvo u Vojvodini: 1945—1990 (priredio Selimir Raduloviá), Књижевна заједница Новог Сада 1990; Iza спуštenijeh trepavica: hrvatsko pjesništvo XX stoljeáa (priredio Mile Stojiá), Svjetlost, Sarajevo 1991; Skupljena baština: suvremeno hrvatsko pjesništvo 1940—1990: antologija (priredio Stijepo Mijoviá Koáan), Školske novine, Zagreb 1993; Hrvatska rijeá u Srijemu: antologija srijemskih pisaca (priredio Dubravko Horvatiá), Matica hrvatska, Zagreb 1995; Похвала љубави: од Бранка Миљковића до Драгомира Брајковића (приредио Перо Зубац), МБГ, Београд 1997, Очи равнице: савремена поезија војвођанских песникања (приредила Оливера Шијачки), Српска читаоница Ириг, Новосадски отворени универзитет 1998; Sto godina, sto pesnika: Vojvodina XX vek: antologija (priredio Milan Yvanoviá), Aurora, Novi Sad 2001; Сањаш ли: љубавна поезија за лаку ноћ (приредио Ненад Новаковић), Бесједа, Бања Лука 2003. Најчешћи контекст је, значи, регионални, Војводина, потом тематски — равница и љубавне песме, а последњих десетак година све више и национални, тј. у контексту хрватског песништва. Несумњиво је да се песништво Јасне Мелвингер добро сналази у свим поменутих контекстима, јер је реч о делу које надилази све оквире, о поезији аутохтоној, брижљиво и дуго негованој поетици, о имену од великог угледа.

Оваква рекапитулација могла се, значи, не само очекивати, него је била и те како потребна, зато ваља поздравити њену појаву у већ реномираној библиотеци „Панонска светла”, новосадског „Орфеуса”.

Наслов књиге изабраних и нових песама Јасне Мелвингер, Возелница, реч је ретка, необична, па и непозната, не само за „дијалектолошки слабо поткованог јуношу”, већ и за оне који познају лингвистику, чак и појединим лексиколозима. Има у томе и неког чара, игре, загонетања, јер не би без разлога била одабрана за наслов књиге. У самој књизи постоји истоимени циклус, који заузима централно место, потом и истоимена песма, у којој је, делимично, кључ за реч

„возелница”. Песникиња упућује на Српски рјечник. У оном из 1818. године нема те речи, нити неке друге са тим значењем. У Српском рјечнику из 1852. стоји реч „возионица”, а уз њу објашњење — „буре у којему се вози што (н. п. кљук)”. За обичај да се у винском бурету превозио кљук знао је, значи, и Вук Стефановић. А песникиња нас подсећа на свог деду Марка, који је из свог винограда у Срему, у Заношу, превозио „кљук” или „кљук” (муљано грожђе), у нечему (чему?) што нису забележили ни дијалектолози, па ни етимолози. Како је директно прозван Петар Скок, посегнуо сам за његовим Етимолошким рјечником хрватскога или српскога језика и тамо пронашао само реч „вђжа”, кајкавски израз за „овећу бачву за вино, *dolium*”. У образложењу додаје: „могуће је с Мажуранићем мислити да је вожа од возити”. Сад је већ јаснији пут од „возионице” до „возелнице”, јер песникиња, иначе и врстан лингвиста, стилиста, како би дочарала аутентичност говора свог песничког света најчешће користи икавски изговор, а понекад и дијалекте. Иако није ушла у речнике, у облику који је чула и упамтила песникиња, та реч, односно буре или бачва, која се некад превозила на талигама или таљигама, а потом „расушила се, већ, у шупи”, јер одавно се „у њу, онако, још у винограду, није здрузгало грожђе”. Можда је то, како примећује песникиња, „безвредно, тек, буре”, али је „за znalце, итекако” важна реч, коју је, скупа са предметом она „добила у тал”.

Језичко наслеђе, нарочито оно завичајно, нешто је што карактерише највећи део нових и најновијих песама Јасне Мелвингер. Не само то, већ и нешто што би се, уз извесне ограде, могло препознати и као својеврсна семиотичка анализа. На примеру речи „возелница”, уочљива је не само велика разлика између знака и означеног, односно између објекта и његове намене, на једној страни, и имена у ком није препознатљива ни једна од особина или слика предмета. Блиско је то руским и француским семиотичарима, јер песникиња, као што сам већ истакао, полази од лингвистичког схватања знака као везе ознаке (материјалног дела или израза) и означеног (значењског дела, денотата или садржаја), па се песма, онда, доживљава на вишој равни, али не увек као понављање ове везе, већ и као њено изневеравање. Отуда је реч „возелница” не само нови књижевни знак, већ и чисто песнички денотат, управо онај поменути „тал”, који је песникиња из свог наслеђа пренела најпре у своју песму, потом у циклус, па у наслов књиге, односно у поезику.

Кад смо већ код наслеђа, поменућу и два термина која су у књижевност пренета из сосиријанске лингвистике: парадигматика и синтагматика. Први подразумева песничко наслеђе, тј. традицију која је блиска Јасни Мелвингер. Уопштено говорећи, то је модерно песništvo (са акцентом на хрватску модерну и песнике попут А. Г. Матоша, али и А. Б. Шимића, присутни су, наравно, и други песници, Владимир Видрић, рецимо, или неки од српских модерниста, попут

Милоша Црњанског), али и песништво у кога су уткане најразличитије нити: усменог, народног стваралаштва, античког, односно класицистичког песништва (на пример Лукијана Мушицког), потом и песништва из доба ренесансе, па барока и романтизма. У последњој деценији њено песништво је све више захваћено постмодерним поступцима пародије и цитатности итд. Побројано једно за другим, делује то претерано, али, кад имамо у виду да је реч о скоро педесет година континуираног певања, и више од 150 песама, из различитих како животних, тако и стваралачких фаза, онда не чуди хетерогеност, тј. комплексност поменутих утицаја, односно изузетно богат репертоар изражајних средстава и поступака Јасне Мелвингер.

Мени је најупечатљивији код који препознајем у циклусима песама Стари сат, Та ренесанса не још као посљедња шанса, Вријеме и невријеме и Возелница. У њима је, с разлогом, подвучена стражиловска црта, од Бранка Радичевића до Црњанског, због њиховог опраштања са лисјем и виноградима, односно са трешњама и сенком Фрушке горе; а то њихово опраштање са животом, односно са завицајем, пропраћено је ренесансним призорима Ботичелија и Да Винчија, али и писцима, као што су Бокачо и Данте. Ови дугачки, са двадесетак и више слогова, изломљени стихови, који не могу да стану у један ред, па их надопуњује други, врло често и парно римовани, баш као наслови песама, призивају ритмичко-мелодијске поступке Црњанског, његовог Стражилова, али и Ламента над Београдом, цитирају његов стих, зарез, мотиве, чак и био-библиографију. Овде је, наравно, и много шири историјско-поетички контекст: Аустро-Угарска, Босна и „Млада Босна”, Први светски рат, Иво Андрић и А. Г. Матос, Виктор Иго и Гијом Аполинер, Хрватска и Париз, медицинска Фиренца, кафкијански Праг, а ренесансну палету смењују Гоген и Ван Гог, Шагал и Пикасо.

Са изузетком две песме из циклуса Стари сат (које су већ издвојене од других), песме у поменути три циклуса, Та ренесанса не још као посљедња шанса, Вријеме и невријеме и Возелница, тачније, тридесет, овде одабраних песама, засноване су на негацији. Често већ и у насловима: Не у траљама..., Није цимао..., Не баш..., Не још..., Не само..., Није сликао..., Није тај..., Не сва три..., Ни без..., Не без сјајне оцаклине..., Није могло..., Не зове се више..., Не тек на примјеру... итд. А стихови започињу и пуни су одрицања: не, није, никада, не знам, ни; или одсуства нечега: нема, нису, нико. Било да пориче (радњу или околности, па и особине), или да указује на супротност, тј. позитивно значење, највећи број ових стихова је мање израз категоричког одбијања, неслагања, указивања на нетачности, колико недоумица, истицања недовољности значаја, или вредности. Несумњиво, има извесног спорења, етичког и поетичког, преплитања живота и литературе, али не бих то доводио у везу ни са нихилизмом нити са песимистичким расположењем. Има горчине, стихови су иронични,

понекад и пародични, врло често меланхолични, због носталгије за минулим временима, за временима чедности и недужности, безбрижности, радости и лепоте, које су потисла зла времена, покрила историјска тмина, људски немар и глупост.

Из претходног произилази и синтагматика, односно комбиновање изабраних језичких средстава и песничких поступака дуж песме, односно збирке и, даље, композиција целе књиге изабраних и нових песама. Возелница је вешто компонована: није сређена хронологија, колико хијерархија међусобно зависних песама, односно унутрашња организација простора књиге: на почетку и на крају су песме из ранијих књига, у средини нове и новије песме, издвојене понекад циклусима, а понекад насловима појединачних збирки. Сагласно захтевима семиотике, могло би се рећи да је Јасна Мелвингер више пута организовала своје песме, настојећи да сачини својеврсну песничку синтезу, нижући песме према одређеном систему, можда не увек приметном на први поглед или не бар одмах видљивом, са стране, јер он је, пре свега, метајезички, градивни, структурални а не деструктивни.

Индикативна је песма Куверта, смештена на самом почетку, са оваквим последњим стиховима:

Је ли ми остало за *post scriptum* још мало моје судбине
Запечаћена куверта. Стиже увијек у потиљак
Остало се и пјесми може вјеровати.

Ова књига је, заиста, као „запечаћена куверта”, треба је отворити на време, и прочитати њен садржај. Надам се да сам, барем делимично, у томе успео.

Зоран БЕРИЋ

ГЛЕДАТИ И ВИДЕТИ

Олга Микић, Српско сликарство 18—20. века, Галерија Матице српске, Нови Сад 2005

Говорити на свечани дан Галерије побуђује и посебно осећања части и захвалности. Додељено ми је да предам јавности књигу колегинице Олге Микић Српско сликарство 18—20. века. Чиним то са изузетним уважавањем њене везаности за ову кућу у којој је провела активно службовање. Постала је она 1952. године приправник и истрајно остала одана Галерији до пензионисања. Са малим кашњењем и сâм сам се укључио у живот Галерије после уселења у ову зграду 1958. године. Не бих уздисао над старим добрим временима када су

се сви, чини ми се, и волели и поштовали. Памтим речи професора Радојчића који је често понављао да су одласци у велику Матицу и Галерију значили *Erholungsreise*, окрепљујућа путовања, тамо где су нас дочекивали отмени Рада Ковачевић, наизглед ћутљиви Мића Николајевић, романтично разбарушени Динко Давидов, увек смирена и насмешена Олга Микић.

Таква атмосфера је негована и касније, поготово када је управник постала и Олга Микић. „Атмосфера” није неважна за свеколико деловање једне установе. Плодови се огледају и у томе што је живот Галерије био испуњен и истраживањима и саопштавањем резултата. Од првих дана чинила је то и колегиница Микић. Без потребе да се у овом тренутку бодују првенства у откривању и публиковању многих непознаница за младу грану научне дисциплине, у хронолошки згуснутој групи историчара уметности, који су одлучили да се баве новим добом, Олга Микић се приметно истицала.

Госпођица Олга Димитријевић је дипломирала и награђена за дипломски рад из средњег века: Апокрифна књижевност и монументално српско сликарство XIV века. Није била на штети. А на ширу корист, Олга Микић се посветила српском сликарству XVIII, XIX и XX века, што је наслов књиге коју представљамо.

У приложеној библиографији у књизи квалификовано је неколико целина, од монографија и студија до прилога у монографским и серијским публикацијама. Почетак књиге је посвећен својевремено нагло повећаном занимању за Христофора Жефаровића, сликара којим је означена прекретница у српском црквеном сликарству, али и отворени путеви ка профаном. О томе, о Бођанима и Жефаровићу, писала је Олга Микић 1961. године. По уласку на српску уметничку сцену за Жефаровићем је био преважан банатски сликар Стефан Тенецки. У књизи је по реду други, али студија о њему велика је арија Олге Димитријевић-Микић из 1957. године. Враћала се његовом деловању и касније, јер је одиста за пет деценија сликања, оставио значајне трагове. Као што је и њена студија била засејано поље са ког су потоњи истраживачи убирали плодове за своје доприносе.

У проучавању сликарства друге половине XVIII века Олга Микић није ту застала. Предмет истраживања постали су Јанко Халкозовић, па два важна уметника епохе: Василије Остојић и Димитрије Бачевић, кроз осврт на њихов, канда уобичајени, људско-пословни сукоб учитеља и ученика. Окупијени и око сликања иконостаса у манастиру Беочину подстакли су Олгу Микић и Лепосаву Шелмић да збир монографских студија о њима наслове Мајстори прелазног периода, а да уметници потом добију кратак популарни назив „прелазни мајстори”.

Српска историја уметности је напредовала и прилагођавала терминологију новим и тачним квалификацијама, али звук прелазности није изгубио јасноћу. Као ступњеви барокизације и нова научна ди-

сциплина је била у прелазној фази, од метода дескрипције ка иконологији. Историчари уметности прелазног периода, којима је припадала и Олга Микић, морали су да предузимају многобројне разноврсне истраживачке радње, припремајући тло за шире погледе, синтезе и естетизовања. Тако је и колегиница Микић, као већина приближних вршњака, ронила по архивалијама, грабила друмовима, записивала, премеравала, анализирали, атрибуирала, датовала, упоређивала, оштрила дар опсервације, пратила литературу, претварала у јаву путовања у Беч, Минхен, Рим, Венецију, Париз.

Није изостало бављење најзначајнијим уметницима деценија које су следиле. Библиографија о водећој личности XVIII века Теодору Крачуну је расла, али је допринос Олге Микић проучавању његовог сликарства беочуг без којег се не може састављати историја националне уметности тог столећа. Не једном, колегијално делећи послове са Лепосавом Шелмић, радије се прихватајући световних домена, проницала је особености и вредности великих мајстора XIX века. Без текста о портретима Арсенија Теодоровића, представника епохе класицизма, није могуће градити слику српске уметности почетка овог столећа.

Нека смо и заварани, али као да је са више склоности и наклоности писала о уметницима средине XIX века из доба бидермајера и романтизма. Уочава се то у тумачењу профаног опуса Павла Симића, затим у одличној студији о Николи Алексићу.

Високу меру потребе да подвргне провери потцењеност неких уметника показала је савесним монографским обликовањем студија о раду Живка Петровића и Јована Исајловића млађег. Врхунац осећања да објективно извуче из заборавља „мале мајсторе”, непретенциозно је поставила у оквире погледа на „популарна дела српског грађанског сликарства XIX века”. Додиривши почетак XX века, анализирали је сликарство Јосифа Фалте и Данице Јовановић, тако да се периодизација и класификација српске уметности на прекретници два столећа не могу одређивати без ових њених студија.

Потребама и интересовањима стручњака, историчара уметности, текстови Олге Микић нису недоступни. Али, зборници радова овакве врсте одавно су замишљени да олакшају и убрзају коришћење нечијих истраживачких резултата. Штавише, прерасту у особити портре једног човека, тако што се у назнакама називу сигнали о људском, интимном делу личности, највише, разуме се, о даметима професионалног деловања. Све то није неважно, јер, ни Олга Микић није превише писала, или бар није понудила много публикованих страница. Количина и квалитет знања не морају увек бити са тим бројем у управној сразмери. Олга Микић спада међу зналице који скромно и погрешно поверавају своја велика знања емисији усмене речи. А ова је непостојана, тренутна, осуђена на зборав оних који су је чули. Утолико више

* Изречено о Дану Галерија Матице српске 22. октобра 2005. године.

овакве књиге добијају смисао. Згуснуто, ласерски усмерено, упућују на откривање и потврђивање немерљивих знања оних који често свесно не желе да пишу и публикују, да стичу научне титуле. На штету и научне дисциплине којој су се посветили. Тек написана реч потврди у којој мери и Олга Микић уме да гледа и да види. Постоји склоност да се музеалцима приписује, или допушта, само право на оно прво. Квалитет историчарско-уметничког профила Олге Микић садржан је управо и у томе што је умела у уметничком делу да ишчитава поруке и Vordergrunda и Hintergrunda, оног гледаног споља и оног што се види у слојевима иза. Њено визуелно и визибилно око нудило је тумачење гледаног, али је понирало и у дубине виђеног, задирући у методе социолошких, психолошких, антрополошких, не само естетичких приступа.

Изражавам изузетну захвалност сарадницима Галерије Матице српске што су одлучили да припреме овај зборник радова Олге Микић и наше читалачко око посветимо проницању вредности њеног историчарско-уметничког дела. Корисно је то за науку којом се бавимо, драгоцен и због поштовања које се указује поузданом стручњаку и оданом сараднику ове куће.

Дуго се трудим, ваљда са завишћу, да као Олга Микић прекрстим руке и без папира пред собом говорим лако, течно и тачно, важно и занимљиво. Да бих исказао и своје поштовање према њој одлучио сам се за умудрено читање.*

Миодраг ЈОВАНОВИЋ

ПОСЛЕДЊИ ОСВРТ НА СРПСКИ ПОСТМОДЕРНИЗАМ?

Сава Дамјанов, Постмодерна српска фантастика, „Дневник”, Нови Сад 2004

Ово издање избора прича тематски обухваћених одредницом постмодерна фантастика носи поднаслов хрестоматија, а не антологија, што представља увод у специфичност штива о којем је реч. Наиме, приређивач у својој напомени на крају књиге нуди разјашњење када каже да је у првом плану била поетичка особеност текстова, заправо интересантност штива (што и јесте осн. критеријум хрестоматије) мада ни вредносни критеријум није заобиђен, али он је овде у другом плану. Остаје нам, дакле, само да претпоставимо да је хрестоматија састављачу оставила више простора за приказивање различитих фантастичких стратегија, што не подразумева нужно најбоље приче сваког аутора. Оно на шта је, поред тога, стављен акценат при одабиру прича јесте постизање бартовског задовољства у тексту и праве постмодернистичке комуникације са читаоцем.

С обзиром на чињеницу да је ово друго издање, интересно је указати на наслов где је онај од пре десет година (1994) гласио Нова (постмодерна) српска фантастика. У овом издању, дакле из 2004. године, у наслову је постмодерна ослобођена заграда а придев нова чак сасвим ишчекао. Претпоставимо да се са ове историјске дистанце од десет година о постмодернизму може говорити много смелије тј. да се већ са сигурношћу може говорити о неким његовим поетичким константама. Познато је да антологије (иако смо већ утврдили да овде није реч о антологији *par excellence*) играју веома важну улогу у етаблирању одређеног књижевног правца. Тако и ова антологија Саве Дамјанова, а нарочито ситне специфичности, попут ових у наслову, говоре много о периоду постмодерне, о једној генерацији писаца којој и сам састављач припада. А пропо специфичности, нигде није назначено да је у питању друго издање као и да је допуњено са још шест нових аутора. Као да овај (нов?) покушај представља синтезу опуса постмодернизма са, помало носталгичним, призвуком на једно књижевно откриће генерације осамдесетих и почетка деведесетих, које је сада већ на заласку и кога полако смењује неки нови -изам, био то неореализам или нешто сасвим друго, што ће наредне декаде моћи већ јасније да уобличи.

И овај избор отвара родоначелник, Милорад Павић, а новина су приче Данила Киша и Борислава Пекића, којих у првом издању није било. Ова два писца, који су се у завршним фазама свог опуса приближили постмодернистичком усмерењу, и које је Александар Јерков у својој Антологији српске прозе постмодерног доба сврстао у одељак под насловом Обриси постмодерне, сада се са сигурношћу могу поставити на почетну тачку поетичке мапе наше постмодерне прозе. Двадесет и три аутора заступљена су по хронолошком редоследу рођења, што се, по Дамјановљевим речима, показало блиским једном распореду који би сугерирао скицу развоја српске постмодерне. Хрестоматија је опремљена предговором у коме Сава Дамјанов истиче три релативно заокружена периода развоја српске фантастике: први — средњи век и барок, други — од доба просвећености и појаве предромантичарског стила, трећи који егзистира на прелазу 19. у 20. век, док је четврти, дакле, постмодерна фантастика, онај чији развој пратимо као његови савременици. Међутим, особености постмодернизма одредиле су и специфичан карактер фантастичког жанра као и његове функционалности у односу на једно суштински другачије сагледавање света и литературе. У прва три поменута раздобља фантастички дискурс је функционалан и део је једне специфичне слике света. Тако је, на пример, фантастички дискурс у старој српској књижевности имао легитимитет који никада касније неће имати. Та специфичност огледала се у томе што је књижевност била у функцији приказивања метафизичких датости кроз различите жанрове, за шта су житија светаца најбољи пример. Када се свест у просветитељству окренула искључу-

чиво разуму, фантастичка компонента у књижевности, која се изгубила из оне велике религиозне слике света, сада је, пак, у ретким тренуцима имала функцију својеврсног опонента сувише „разумској” литератури. Тек се од 19/20. века фантастика ослобађа те функционалности, мада се ни у постмодернизму не може говорити о њеном чистом виду. Постмодернизам користи све њене компоненте али на посебан начин, примењујући свој познати лудистички концепт, концепт игре, састављања.

Једна од основних карактеристика постмодерне прозе јесте метатекстуалност, дакле онај критички дискурс инкорпориран у уметничко ткиво текста. Његову важност за динамизам форме о којој пише, истиче и Сава Дамјанов у поменутом предговору. И управо је занимљиво осетити подударност између метатекста, као постмодернистичког прозног манира, и фантастичког дискурса. То умногоме открива специфичност фантастике овог, најновијег периода. Метапрозни дискурс српских модерниста доприноси реализацији још једне битне интенције, одклону од стандардног рационално-логичког говора и значења, (карактеристичних за традиционалну прозу), тј. тежњи да се пронађе нов уметнички језик који би изразио „логику” ирационалног и „рационалност” алогичног. У овим се наизглед оксиморонским синтаagmaма може препознати и квалитет фантастике. Фантастика се огледа у превазилажењу природних закона и сједињењу супротности. Сматра се да фантастика тежи да превазиђе рационални поредак ствари, али у исто време верује у могућност спајања с апсолутом, апсолутним значењем. Фантастичка компонента постмодерне књижевности, врло често, поставља имплицитно питање нашег истинског онтолошког смисла и емпиријског контекста. На први је поглед главна функција метатекста, савладавање и рушење границе између критичко-теоријског и белетристике. Међутим, употреба метатекстуалног дискурса у савременој прози залази и у сферу брисања граница између литературе и стварности, а то исто чине и многи фантастични обрти. Дакле, није тешко уочити сличност, но не само и сличност врло често и препилитање оба, те метатекстуалност и фантастика остварују заједнички циљ: напуштање традиционалног логоцентризма. Довољно је, као илустрацију, споменути приче Филипа Давида или Ђорђа Писарева, Михајла Пантића и још многих других, које поседују баш наведене квалитете, а који опет читаоца доводе у стање запитаности у сигурност категорије сопственог доживљаја стварности. У таквом контексту фантастика добија једно ново значење, јер открива постмодернистички идеал досезања апсолутне књижевности, књижевности која тежи самоостварењу. „Увлачење” читаоца у текст до мере коауторства, превазилажење граница и мешање светова и непомирљивих категорија сугерише управо тај идеал свеукупности, интеграције којој постмодерна литература и постмодерна мисао, уопште, тежи.

Дакле, овим избором прича Сава Дамјанов није само приредио корпус интересантних текстова фантастичког усмерења, већ је указао

на нов карактер, можда прецизније нову игру старим елементима фантастике, постмодерне фантастике, при чему је овај „префикс” постмодерни одређује као другачију од оних облика и функција какве је познавала традиционална литература. Фантастички дискурс је тако постао неодојив од постмодерне прозе и његово ишчитавање представља и ишчитавање „тајне шифре нове књижевности”.

Добрим одабиром прича које је уврстио у своју антологију, Сава Дамјанов је показао и приказао различите фантастичке стратегије, али с обзиром на већ споменуте подударности, дао је једну пре свега, прегледну мапу српске постмодерне прозе. Иако српска постмодерна више свакако није на свом врхунцу, ова антологија је значајан допринос сумирању њених достигнућа и остварења на нашим просторима.

Бранислава ВАСИЋ

КЊИЖЕВНА ФАНТАСТИКА КАО „ЗАДОВОЉСТВО У ТЕКСТУ”

Просветина књига фантастичне приче, приредио Александар Гаталица,
„Просвета”, Београд 2004

Када је пре много година Ролан Барт у оптицај увео бриљантну синтагму „задовољство у тексту”, није имао на уму књижевну фантастику већ нешто сасвим друго, конкретније и (у појмовном смислу!) уже. Међутим, гледано из једне шире перспективе, ова бриљантна синтагма управо би бриљантно могла да опише књижевну фантастику не само са рецепцијског него и са ауторског становишта, а у крајњој линији и особеност саме текстуре. Сви чиниоци фамозног (чаробног, БЕРМУДСКОГ?) троугла аутор—дело—читалац тако су обухваћени поменути (још фамознијим?) фантастичним „задовољством у тексту”, или — слободније речено — занос (радост, хедонизам) стварања резултује истим карактером самог дела као и његовог читања. Наравно, све ово важи само за рукописе мајстора и само у том смислу треба прихватити насловну идеју Приређивачевог предговора о фантастичном као природном исходишту приче.

Ако парафразирамо идеју једног од најдоследнијих „фантастичара” у српској књижевности уопште, родоначелника постмодерне српске фантастике Милорада Павића (којег зачудо у овом избору нема!), могли бисмо рећи да Просветина књига фантастичне приче потврђује знак једнакости између радости писања, писања радости и својеврсног радосног читања. Уз творце модерних образаца фантастике у европској (Гогољ, Е. А. По) и нашој књижевности, уз присуство најважнијег аутора фантастике у књижевности светског постмодернизма

(Борхеса) и већ поменути, нигде објашњен изостанак Павића, пажњу привлачи и чињеница да осим Бокача и незнаног приповедача Хиљаду и једне ноћи, Приређивач није овде уврстио ниједног старијег мајстора књижевне фантастике. Штета, јер би и летимичан преглед неких досадашњих сличних антологија код нас и у свету показао да су стари мајстори овог литерарног тока (како они далекоисточни, кинески или индијски, тако и европски антички или барокни) неретко бољи и уверљивији од својих потоњих шегрта. Но, као и у свакој антологији, хрестоматији или неком другачијем избору, све је ствар укуса и концепције, коју је Гаталица сугерисао у предговору превидевши (иако врстан познавалац класичне књижевности!) да је још Платон у својим дијалозима помињао фантастику — додуше, као рђав облик мимезиса, али као и те како присутан феномен.

Ако се још мало задржимо на предговору, схватићемо како је до овога дошло. Наиме, Приређивач је ближи схватању фантастике које је својевремено заступао Цветан Тодоров него новијим, тј. праву фантастику види као нешто што егзистира тек од 18/19. века — када је конципирано просветитељско, рационално поимање стварности. По Гаталици, интеракција између фантастичног и стварног суштина је овог литерарног тока, што није спорно ако се има у виду само један његов рукавац. Ако се пак има у виду целина, онда су критеријуми шири, онда фантастику можемо пронаћи и у народној књижевности, као и у средњовековним апокрифним или канонским визијама, а о научно-фантастичној прози да и не говоримо! Свакако да се књига о којој је реч превасходно бави модерном фантастичном причом (што је требало и нагласити!), мада и ту постоји дилема да ли је модерно само оно што је хронолошки новије? Желим да кажем како су многа фантастична остварења древних (каткад и незнатих) аутора текстуално модернија (па и постмодернија) од низа савремених, заснованих баш на опозицији реално—фантастично која се овде заговара: рецимо, староегипатска Прича о човеку и жени (из књиге Весне Крмпотић Час је Озирисе) или кинеска ониричка кратка прича из антологије Моћи сна (Р. Кајоа) могле би се мирно приписати једном Борхесу или Кафки...

Веома је проблематичан и Гаталицин искључив став да не постоји ниједна врста фантастичних прича осим оне четири које је он уочио и у приређивачкој напомени дефинисао кроз постојање „фантастичних људи”, „фантастичних места или машина”, „фантастичних догађаја” и „фантастичних простора” (мада се у садржају сваки придев „фантастично” преобразио у „тајанствено”). Но циљ овог приказа није то, пошто је његов потписник уверен да основни циљ Приређивача и није био промовисање новог поимања фантастичне књижевности.

¹ Анри Сиами, Поетика, превео Никола Бертолино, „Плато”, XX век, Београд 1998.

сти већ састављање књиге која ће бити лепа за читање. И у томе је свакако успео! Иако многе од ових прича и њихови аутори нису непознати нашој публици, обједињавање у оваквом контексту осветљава их нешто другачијим светлом. Кафка, Борхес и Буцати су заступљени са по две приче, наши писци (Глишић, Вукићевић, Киш, Пекић) као и остали светски са по једном (истичем ово јер је најзад сазрела свест о томе да наша књижевност јесте део европске и светске традиције, те да се мора самеравати не само по својим специфичним критеријумима него и по критеријумима те традиције!). Најзад, ако прихватимо тезу једног истинског Мајстора уметности језика, по којој Све(т) постоји само зато да би се написала Књига, зашто онда не бисмо поверовали да и Књижевност постоји и (дакле не само) зато да би се од ње такође створила Књига? У контексту таквог књижевног палимпсеста, Просветина (и Гаталицина!) књига фантастичне приче задобија још једну димензију, коју ће само најдаровитији читаоци успети да открију...

Вратимо се на почетак: ако је фантастика по Александру Гаталици (као и по аутору ових редова) сам искон уметности приповедања, како то да она кроз свеопшту мену књижевности успева да опстаје и мења, осавремењава облике своје егзистенције? Најслободније маштарије, својствене почецима уметности, тј. њеном добу невиности, имају чаробну моћ у којој није бит света али јесте бит креације, уметности, Приче: на све то поново нас подсећа књига о којој је реч, то је још један разлог због којег се чита са радошћу. Кроз њу је на особен начин Приређивач Гаталица испричао и причу истоименог писца, чије презиме — сада, у овом контексту — можда и није случајно...

Сава ДАМЈАНОВ

НОВА ОСВЕТЉЕЊА АПОЛИНЕРОВОГ ДЕЛА

Михаило Павловић, Мој Аполинер/*Mon Apollinaire*, „Гутенбергова галаксија”, Београд 2004

Дело Гијома Аполинера је код нас имало изузетно добру рецепцију која, што је посебно занимљиво, није чак много ни каснила у односу на француски и европски књижевни простор. Наиме, још за

² И доиста, упоређивања његових објављених стихова с првобитним верзијама које су нађене у заоставштини показују да је мало тога брисано, прецртавано и прерађивано, иако су неки од њих писани чак у рову. Као на пример Писма за Лу, код нас објављена у преводу Мирјане Вукмировић, „Народна књига”, Београд 1984.

Аполинеровог живота, а у нашим „крфским годинама”, њим се одушевљавао и о њему надахнуто писао Тодор Манојловић. Његов утицај видљив је већ у поезији Растка Петровића и Радета Драинца. Многи наши надреалисти, понесени тежњом да изразе оно што би Анри Сиами назвао „метафизиком стварног” и „потресном перцепцијом магије постојања”,¹ у Аполинеру су видели свог претходника и сродника. Што се тиче шире читалачке публике, песникова популарност нарочито је порасла у годинама после Првог светског рата — у време кад се његов живот већ био угасио — да би свој врхунац достига шездесетих година прошлог века, када је, само у једној години, објављено чак четрдесетак превода Аполинерових што песничких што прозних дела.

Писано језиком који је у својој тежњи за слободом кидао све окове, па чак и оне које намећу закони интерпункције, то дело је у чудесном преплету смеле модерности и традиционалне елегичности одражавало, поред тежње за формалном иновацијом, и неразлучиву испреплетаност непосредног животног искуства и естетског принципа, што су његови читаоци и те како умели да препознају. Аполинерова снага можда и највише лежи у том суштинском јединству афективног и естетског (његов читалац, наиме, стиче утисак да снажни млаз његове поезије незадрживо шикља из самог средишта његовог бића, да није прошао кроз превелики процес уметничке прераде²), захваљући којем су и широка публика и књижевна критика, свака на свој начин, одмах могле да осете вредност и изузетност овог „кравом звездом заувек овенчаног песника”, који је свако своје страдање и патњу успео да преточи у лепоту и узлет духа.

Због несумњиво велике комуникативности Аполинеровог дела којој, између осталог, доприноси и његова мелодиозност и скоро елементарна ритмичност, могла би се учинити неоснованом тврдња да оно није нимало лако ни за анализу, а ни за класификацију. Но управо је тако јер су његова транспарентност и лака разумљивост само привидне. Тек када се приступи темељнијој анализи Аполинеровог дела, почиње да се сагледава његова сложеност, богатство митолошких наноса и књижевних реминисценција, разоткрива се да се у њему стичу веома различите, чак потпуно опречне тенденције, каткад у оквиру једне исте песме или прозне целине. Тежња ка поједностављењу форме и деконструкцији песничке синтаксе код њега наиме не повлаче увек за собом и изгон класичне риме, лирског надахнућа и мелодичности стиха, исто као што ни понесеност модерним у сваком облику — биле то машине, брзина или научни изуми — не потиरे дубоку укорененост у традицију. Уз то, већ и сама протејска Аполинерова личност, његов еклектицизам и отвореност не само према свему новом него и према свим видовима људског искуства и знања, додатно отежавају задатак сваком оном ко настоји како да проникне у тајне његове књижевне радионице, тако и да прецизно исцрта његове ко-

ординате у књижевној историји двадесетог века. Све то подухват критичког и научно утемељеног бављења Аполинером не чини ни мало лаким.

Може се рећи да књига Михаила Павловића Мој Аполинер на срећан начин обухвата оба ова подједнако значајна аспекта сваког озбиљног бављења књижевно-теоријским радом, с обзиром да успева да брижљиво регистровање свих података који су релевантни за сагледавање Аполинерове рецепције у нашој култури повеже с проницљивом текстуалном анализом и презентирањем најважнијих поетичких одредница његовог стваралаштва.

Књигу сачињава низ студија на српском и француском језику, делимично упоредивих, у којима се испитују различити аспекти Аполинеровог дела или се истражују околности и контекст у којима су настајале поједине песме и поједини прозни текстови. Ови радови су плод дугогодишњих темељних истраживања и многи од њих већ су доживели проверу научне јавности, с обзиром да су у протеклим годинама били представљени на научним скуповима аполинериста у земљи и иностранству. Одавно упућен на упоредна истраживања, Михаило Павловић нам овде открива мноштво занимљивих чињеница које се односе не само на Аполинерову рецепцију код нас (Гијом Аполинер и Југословени, Сјај и беда Гијома Аполинера у Југославији, Гијом Аполинер и Тодор Манојловић, Аполинерова проза код нас) већ и на рецепцију српске културе у Аполинеровом делу (Аполинер о Србима, Гијом Аполинер и српско коло). Неке од тих чињеница су до сада биле познате само уском кругу аполинериста. Да није ове књиге сигурно да би многим љубитељима, али и неким тумачима овог великог француског песника, још остало непознато да је он у своје дело уврстио низ фолклорних елемената српске провенијенције, као и да се ватрено заузео за одбрану културног наслеђа Срба, објавивши у листу *Mercur de France* текстове у којима оштро критикује став Аустрије и Бугарске, директно их оптужујући за смишљено затирање српског језика и писма. Увек подробно документоване, све ове студије показују да Михаило Павловић суверено познаје материју о којој пише и да се с лакоћом креће у простору књижевне историје, а књига у којој су оне обједињене представља још једну потврду да у овом тренутку код нас свакако нема бољег познаваоца густог преплета српско-француских односа, посебно интензивних у годинама у којима је стварао Гијом Аполинер, али и у годинама кад је његово дело почело да себи крчи пут у нашој средини.

³ Предавање-чланак Нови дух и песници (1917).

⁴ Михаило Павловић, Мој Аполинер/*Mon Apollinaire*, „Гутенбергова галаксија”, Београд 2004, 433.

⁵ Андре Бретон, Нађа (1928).

У настојањима да се објасни велико интересовање читалаца за овог сјајног песника и ништа мање сјајног приповедача, кога чувени аполинериста Мишел Декоден назива „човеком модерности”, а Андре Били „барокним”, често је указивано и на удео неких ванкњижевних чињеница, као што су његово мистериозно порекло, пустоловни живот и трагични крај (познато је да је Аполинер умро на сам дан примирја, од последица тровања и рањавања у рату). Констатујући да су такве чињенице свакако имале одређеног утицаја, већ самим тим што су Аполинера у свести просечног читаоца намах повезивале с плејадом великих имена која своје упориште налази у миту о „уклетом” песнику, Михаило Павловић указује такође да је један од занемарљивих фактора у Аполинеровој рецепцији био сâм историјски моменат, будући да је читалац, уронивши у стихове овог „злосрећног” песника, могао с њим да подели заједничко болно искуство тек окончаних ратних ужаса и страдања. Највише пажње аутор ипак посвећује ономе што несумњиво представља најзначајнији фактор који је условио добру Аполинерову рецепцију, а то је преточеност личног искуства у виртуозни језички израз, чија привидна једноставност, самоизворност и спонтаност само невичном оку заклањају његову високу уметничку цизелираност и дубоку ураслост у плодно тло француске песничке традиције.

Ако бисмо хтели да издвојимо најзанимљивије радове, међу њима би се свакако нашао текст Лафкадио Влуики и Гијом Аполинер, у којем Михаило Павловић разматра питање порекла јунака чувеног Жидовог романа Подруми Ватикана, поткрепљујући низом аргумената смелу хипотезу да је управо Аполинерова личност послужила као „модел” за конструкцију лика за који се везује такозвани „немотивисани чин” и који ће израсти у прави симбол слободе и неконформизма. Такође треба истаћи студију Аполинер и рат, у којој Михаило Павловић подвргава критичкој анализи тврдњу неких критичара да се овај француски песник, који је непрестано истицао да тежи да „открива нове радости, макар било тешко поднети их”,³ може назвати апологетом најстрашнијег јахача Апокалипсе. Кроз минуциозну анализу песама које у својој основи имају доживљај рата и у којима Аполинер посеже за метафорама које његову уништавајућу, али и сједињавајућу енергију наизглед глорификују („народи су хрлили да се до краја упознају”, „топови — полни удови који заљубљеној земљи праве децу”, ратно време — „страсни часови”), Михаило Павловић убедљиво показује — не негирајући при том могући утицај баресовске идеје о рату као прочишћавајућем елементу и „регенеративном дејству проливања крви”⁴ — да су ове метафоре мотивисане пре свега потребом уметника за онеобичавањем и интензивирањем доживљаја стварности, тежњом да се са банализоване перцепције реалности стргне копрена навике и привидног реда. А то је могуће једино кроз пустоло-

⁶ Михаило Павловић, *op. cit.*, 415.

вину, макар она била и погибелна. Не одричући се оног најбољег што је никло из бразди које су узорали Нервал и Бодлер, таквим својим ставом Аполинер у ствари најављује Бретонов поетички императив да је „лепота грчевита или је неће бити”.⁵

Ништа мање темељне и обухватне нису ни анализе које се баве односом између теоријских ставова и њихове практичне примене у процесу књижевног стварања (Поетика Гијома Аполинера, Уз Аполинерове текстове о Пикасу), у којима Михаило Павловић сучељава Аполинерове „декларисане” ставове са реалношћу самог текста. Он износи мишљење да и поред хвалоспева којима је пропратио многе модерне правце, Аполинер у бити остаје дубоко антидоктринаран, да се опире било каквом затварању и спутавању, те да се не може без остатка сврстати ни у једну књижевну школу. Овакав закључак аутор поткрепљује неким савременим истраживањима, која указују да је Аполинеров футуристички „манифест” у ствари само нека врста пародије овог књижевног правца. Исто тако, кроз минуциозну анализу различитих сегмената Аполинеровог дела, Михаило Павловић убедљиво доказује да су и сасвим опречне тенденције код Аполинера често у стању „ведре равнотеже” и да код њега нема растрзаности између међусобно супротстављених полова.

Слично би се могло казати и за ову књигу. Ширина приступа за који се определио аутор омогућила му је да успостави и одржи добру равнотежу између сувопарности књижевно-историјских података и проницљиве књижевно-теоријске анализе. У нашој култури која првенство често даје чистој импресији и голој импровизацији, пренебрегавајући понекад значај и тежину самих чињеница, овакав приступ заслужује највећу могућу похвалу. Исто тако, може се констатовати да је Михаило Павловић успешно сјединио објективност, логичност и склоност ка реду, које је баштинио из француске културе, са типично словенском склоношћу да без устезања покаже некад и дубоко субјективни, но увек топлим емоцијом обојени однос према овом великом песнику у чијем је делу — како то надахнуто каже Тодор Манојловић — „са дражесно имагинозном сликовитошћу и чудновато сугестивном непосредношћу сажета цела једна значајна и дирљива човечанска судбина, а из које уз то живо зрачи још и свежи дах и дух читаве једне епохе незаборавног стваралачког узлета”.⁶

Марија ЦУНИЋ-ДРИЊАКОВИЋ

ОД ЧИТАЊА ДО РАЗУМЕВАЊА

Милена Стојановић, Књижевни врт Борислава Пекића, Институт за књижевност и уметност, Београд — „Мали Немо”, Панчево 2004

Понекад уопште не знамо шта је цитат у неком књижевном тексту. Понекад нам се чини да се цитатима поправља књижевност и да су наводи бољи делови књиге. Некад жалимо што их толико има, а често и зато што их нема још више.

Милена Стојановић се у својој студији Књижевни врт Борислава Пекића, цитатност и интертекстуалност у негативним утопијама подухватила замашног посла за који многи мисле да се никада и не може довршити до краја, каква је судбина и иначе већине научно-истраживачких подухвата. Ауторка у уводном поглављу Поглед на Пекићев радни сто веома вешто, аргументовано и обавештено расправља о традиционалном значају појма „дословни навод”, о послератном модернизму, граници између цитатности и плагијата и пишчевој лектури.

Граница између плагијата и цитатности није јасно омеђена и увек се мора разматрати у контексту одређеног дела. Ово је тек једно међу првим делима српске науке о књижевности у којем се, поводом сасвим одређених књига (Нови Јерусалим, Беснило, Атлантида, 1999...), више од тридесет година после западноевропског прихватања дела Михаила Бахтина, расправља о сродним проблемима. Отприлике толико средишта наших књижевних разматрања каскају за европским.

Милена Стојановић има посебни осећај за тумачење тзв. „туђе речи” у Пекићевим романима (Интертекстуалност и цитатност као књижевни поступци). Она је успела да пронађе и ваљано протумачи и одређене „речи са одступницом”, како се понегде називају, а њих у Пекићевим делима има веома много. Њено виђење Пекићеве непонљиве дијалогичности указује на виспреног младог истраживача. Јер за такву врсту посла потребан је посебан дар, али и значајна упорност. Две особине које нису често у добром симбиотичком односу на нашим просторима. У свом истраживању вишегласја и разноречја ауторка делује веома надахнуто и независно, иако показује несумњиво познавање шире литературе у вези са том облашћу (дела помињаног Михаила Бахтина, Јулије Кристеве, Дубравке Ораић-Толић, Павла Павличића и др.).

Иако се практично бави фрагментима у књижевном тексту, Милена Стојановић никако не занемарује целину (Роман и његова утопија као могућност живљења). Њене анализе слободног неуправног говора, пародије, ироније, појаве карневалеског, одају писца снажне истраживачке имагинације који не робује честим замкама логичког априоризма.

Нове идеје у вези са Пекићевим антиутопијским романима отварају врата даљем тумачењу сродних појава у делима других писаца српске књижевности. Појам цитатности се код нас углавном заобилазио или само узгредно тумачио. Овом књигом се проширује схватање цитатности и подробније објашњавају неки његови неразјашњени аспекти. Чак и у моментима када је утврђивање порекла цитата неси-

гурно сасвим нас може задовољити тумачење контекста, што иначе није чест случај код нас. Овим се потпуније објашњава унутрашња линија, ток и развој савремене књижевности и отклањају пророчанства о „одумирању романа”, насталих добрим делом и због све бога тијег слоја цитата.

Видљиво је да ауторка добро познаје и структуралистичку и пост-структуралистичку теорију у мери у којој је то потребно да би се истраживање водило путевима предвиђеног тумачења. Непрестано премештање значења у делу услед присуства Другог говора (О беснилу и о болести) не збуњује Милену Стојановић.

Истраживања овога типа тешка су већ и због могућег прекорачивања значењског потенцијала појма цитатности. Истраживачи, оту да, често губе могућност јаснијег разграничења аналитичког поља. Овај појам је често значио много шта, имао низ бочних садржаја, укључивао и посредне алузивне категорије, час ближе час даље основном поимању, готово увек вишезначном.

Многи наивни читаоци су књижевност означавали беспредметном, уколико садржи богати слој цитатности. Било је и парадоксалних подразумеваних тумачења којима се тврдило да — што је мање књижевности, то је више цитатности и обрнуто. Парадоксално, међу старијим изучаваоцима цитатност је безмало означавана као коврцање увојака на глави са мало косе.

Упоредо са надахнутом књижевном анализом, Милена Стојановић развија интересовање за функционисање цитатности. Она брани, у духу теорије Дубравке Ораић-Толић (која је појам цитатности увела 1990. године), егзактност овога појма насупрот веома растељивом појму интертекстуалности, потпуном подударношћу између изворника и наведеног текста. Проблем, дакле, у цитатности није у његовом налажењу него у препознавању, а ауторка Књижевног врта Борислава Пекића је у томе веома успешна.

Једно од исходишта овог рада јесте задовољство при читању студије. Провокативне тезе (Пекићева прича о постању) јесу изазов за ново читање Пекићевих антиутопијских романа. И управо захваљујући бројним препрекама, које нам у облику цитатности поставља писац, утолико је читање романа занимљивије и слојевитије. Милена Стојановић, стога, посматра цитатност и као семиотичко и као онтолошко начело којим се карактеришу Пекићев текстови. Она у њима препознаје посебне опусе, стилове, одсечке култура и раздобља и рашчлањује их из културолошке, за истраживање најзахтевније, али и прагматичке, семантичке, синтаксичке, стилске и реторичке перспективе (Глобална метафора о микрокосмосу).

Отуда се ово тумачење може читати и као занимљив поглед кроз кључаоницу Пекићеве радне собе. Пекић је често ствари приказивао другачијим него што их већина нас види. Понекад је прикривао своје

цитате и наводио непостојеће изворе иза којих се, у ствари, крила његова имагинација.

После ове анализе постаје очито да је Пекић подједнако добар писац због свог текста, али и због умешне употребе цитата и доброг сналажења на тако великом (књижевност, музика, сликарство, филм, нови медији...) и збунљивом пољу интертекстуалности. Пекић је велики писац и кад пише и кад чита или размишља о својој лектури. Он је стекао име несумњиво захваљујући огромној ерудицији, али и посебној обавештености која се граничила са невероватним. Многи уметнички несолидни цитати су, захваљујући његовој естетској активности, постали познати и у посебном смислу уметничкији него у свом изворнику. Отуда су Пекићеве написе одувек деловали разложно збуњујуће и збуњујуће разложно. То је један од првих услова да буду и добри.

Најплоднији српски писац се, иначе, често жалио на то да многи не обраћају пажњу или не разумеју његове наводе. Понављао их је у сваком делу сигнализујући да су они један од оних погледа кроз шпијунку којима се више види него да су врата скроз отворена. Има се утисак да се писац забављао у наизменичном истицању и сакривању својих извора, подстицаја и поетичких надахнућа. То је, свакако, занимљиво сваком читаоцу који у негативним утопијама види више од обичне приче и маште.

Овом студијом се, такође, показује да је Пекић у нашу књижевност унео толико новина, од којих су неке на почетку означаване чак и као мане, да су оне незаобилазне у тумачењу и по својој структурној а не само значењској улози.

Истраживач је имао очито веома активан однос према истраживаном тексту. У књизи нема фразирања и неконтролисаног празног хода. Пермутације и трансформације других текстова у наведеним Пекићевим делима било је, наравно, далеко теже открити. Данас је сваки роман могућа мала историја светске књижевности, од Библије до Умберта Ека. У таквом делу постоје бројни путокази, лажни и они прави. Враћање историји, традицији, хроници, есеју, гротесци, причи, пародији, иронији, потопу, простору и времену значи истовремено бирање, пречишћавање, реконтекстуализацију, наглашавање и пренаглашавање својствено индивидуалцима, најзад премештање у нову идеологију.

Налазећи у оваквој шуми симбола своју оригиналну тачку гледања, Милена Стојановић је своју зачуђеност и очараност Пекићевим делом у знатној мери пренела и на нас. Читаоцу, поговото кад је реч о књижевно-критичким, есејистичким и научним текстовима, често се чини да ће наићи на сувопарну теорију, а наилази на занимљиву књигу са драмом приступа непознатом које се полако, али сигурно осваја, постајући део нашега, као што и ми постајемо део другог света. А ми, то су други који, или нису стигли до нас, или су тек успели

да умакну. А други су, такође, ми само нам је, понекад, тешко да се на то привикнемо.

Пекићева књижевност очито је писана по сату сутрашњице. Тешко је истраживачима да већ данас разумеју такав корак без страха од могућих заблуда. Милена Стојановић је Пекићевим негативним утопијама пришла мотивисано, али без страха од неразумевања. Јер читати, а не разумети, има веће штете него и не читати. Ауторка студије Књижевни врт Борислава Пекића успела је да њено читање и разумевање буду једно исто. А то је, у основи, и крајњи циљ сваког сличног истраживања.

Добривоје СТАНОЈЕВИЋ

МЛАДИ ПИСЦИ, ПРВЕ КЊИГЕ

Јелена Савић, Експлозивне трунчице; Оливера Скоко, Пераст—Амстердам; Маријана Милошевић, Читање, у огледалу; Ненад Николић, Кастриране јуноше, Матица српска, Нови Сад 2004

Матица српска традиционално у својој Библиотеци „Прва књига” објављује првенце младих аутора. У 2004. години ту част су добили песникиња Јелена Савић, романијерка Оливера Скоко, критичарка Маријана Милошевић и књижевни историчар Ненад Николић.

Експлозивне трунчице Јелене Савић су збирка од двадесет девет песама и неколико прозних записа. Основна поетичка карактеристика збирке може да се одреди као (нео)авангардистичка. Песме су лишене риме и сталних метричких образаца, све су испеване у слободном стиху и јако су блиске прозном изразу. Оно што их од тога у потпуности одваја јесте визуелна стиховна организација и ритмичке тенденције које су остварене на два начина. На једној страни се налази инверзија, као основни принцип синтаксичке организације, а на другој страни као средство за стварање поетског ефекта и ритма користи се семантика — необични, синестезијски и оксиморонски спојеви, парадоксалне слике и „универзалне аналогije” преко и кроз које се посматра интима и свет лирског субјекта.

У жанровском смислу у збирци доминирају љубавна, рефлексивна и дескриптивна лирика, мада треба поменути и две аутопоетичке песме (Дозволићу приступ и Постмодернистичка?). Тематика је везана за свакодневне догађаје и живот, и посебно однос према мушкарцима. Свакодневица покушава да се очуди необичним асоцијацијама и повезивањима између исповедања љубавних осећања у свим модалитетима, од чежње до сумње, с једне, и природе и обичног света, с друге стране. Лирски субјект то необично повезивање и онеобичава-

ње приказује без длаке на језику — што ће рећи без табуа према сексу и другим облицима хедонизма, или се користи нестандартним дискурсима у приказивању: језиком и терминологијом науке, медија и сл. Осим тога, лирски субјект се често идентификује са природом или животињама чиме се врши додатно очућавање.

Иако ова поезија блесне понеким успешним местом „Дрвеће тврдоглаво / никако да отплови / и поред напућених шуштавих једара / и свег тог ветра (Отпозади)”, мишљења сам да Јелена Савић прави квалитет показује у прозним дескриптивним цртицама. У њима нема оних необичних, понекад се чини и исфорсирано успостављених аналогича, назнаке радње боље везују текст од асоцијације и емоције. Патетика песама замењена је иронијом и хумором што можемо издвојити као још један квалитет ауторкиних прозних фрагмената. Чини се да је Јелена Савић много боља када је приземљена и не превише интимна него ли када слика ониричке и халуцинантне садржаје.

Роман Оливере Скоко Пераст—Амстердам представља низ фрагмената дневничког карактера који прате Јану Пандуров и битније догађаје из њеног приватног живота у периоду бурних дешавања од 1996. до 2001. године на релацији Бечеј—Београд—Пераст—Амстердам. Иако су познати историјски догађаји из 90-тих (Слоба, шетње, НАТО агресија) присутни у роману, они нису у првом плану већ представљају само позорницу Јанине интиме, која је одређена трима тачкама. На једној страни је породица, на другој пријатељи и на трећој велика љубав Петар. Свака од наведених одредница поседује сопствену причу и посебно утиче на Јану. Њихова укрштања условљавају фрагментарну композицију, а међусобни односи условљавају сукобе и тензију. То нарочито важи за односе Петра, Јане и породице — Јана не прихвата да отпутује за Амстердам пре но што испуни породичну обавезу и посети Херцеговину. Услед тога, а и пролонгирано бомбардовањем, Петар налази замену коју Јану случајно открива најзад дошавши у Амстердам. Зато се враћа у Пераст и препушта таласима судбине.

Дакле, роман Пераст—Амстердам доноси причу о развојеним љубавницима, причу преломљену кроз перспективу жене, при чему мушкарац показује своју слабост и недостојност кроз преваре. Ничег нема необичног ни спектакуларног, ни превише лепог, ни превише ружног, све је уобичајено и препознатљиво. Али, то не значи да је роман досадан. Ауторкин стил на местима на којима хумор и иронија испливавају успева да задржи пажњу.

Књига Маријане Милошевић Читање, у огледалу представља збирку „критика о савременој српској прози” која обухвата петнаест радова. Реч је о радовима које је ауторка раније објавила и који су овом приликом спојени у књигу.

У предговору (Спремност за лет) Маријана Милошевић дефинише своје основно критичко начело указујући да критика мора да полази и

враћа се читању, да иако изузетно субјективна, као и само читање, она мора да се руководи искључиво естетским критеријумима и самим текстом. Распоред текстова поштује хронологију генерацијског појављивања аутора и није вредносно одређен. Читање, у огледалу приказује романи и збирке прича које су се појавиле у периоду од 2000. до 2003. године.

Прикази Маријане Милошевић имају препознатљиву композицију. Критичарка се у својим приказима поставља у позицију идеалног читаоца и са његове безличне перспективе посматра текстове и знакове који му текстови упућују. У првом плану налази се формалистичка анализа која посматра поступке мотивације, карактеризације, издваја најзанимљивије догађаје и парафразира сијее. О семантици текстова мало се говори, што је оправдано јер се читаоцу оставља могућност да сам пронађе своје смислове.

Поједина нејасна или занимљива места Маријана Милошевић настоји да појасни позивајући се на аутопоетичке исказе писаца: „Откривање тајне романа за критичаре започиње анализом оних поетичких ставова писца који још једном могу да потврде његова опредељења. Овакав метод категорије политичких или друштвених контекста ставља у други план или их у потпуности искључује због њихове суштинске неестетичке природе... Ауторска изјава може нам помоћи у тражењу одговора на једноставно и примарно питање о семантици романа...” Без обзира на то што се овакав приступ може довести у питање, он подразумева велико познавање литерарне продукције и аутопоетичких исказа писаца које Маријана Милошевић несумњиво поседује.

Сваки приказ завршава се поетизованим исказом уопштавања који основни смисао дела, онако како га критичарка схвата, преноси на план писања и читања, и потребе за преиспитивањем себе и комуницирањем. Међутим, иако изузетно добро познаје и осећа књижевност, непоходна вредносна дистанца, чини ми се, недостаје. То је и једина замерка коју могу упутити овој збирци критичких текстова и њеној ауторки. Јер, иако своје текстове одређује као критике, изузев у једном случају (Зоран Ћирић, Хобо), критичарка нигде не показује довољно критичке дистанце и неопходног вредносног процењивања. Заправо, сем поменутих књиге, све остале су приказане без икаквих замјерки, чак уз велику меру глорификације.

У својој студији Кастриране јуноше Ненад Николић полази од познате историјске улоге коју су романи Милована Видаковића одиграли и покушава да испита „може ли Видаковић бити интересантан и у појединостима, на микроструктурном плану”. У ту сврху издваја романи Усамљени јуноша, Велимир и Босиљка и Љубомир у Јелисијуму сматрајући их најбољим и посматра их са аспекта односа жеље и приповедања. Основни предуслов оваквој анализи јесте дефинисање појма жеље за шта аутор користи консензус који је могуће успостави-

ти међу разним психолошким, психоаналитичким, филозофским и књижевнотеоријским одређењима жеље. Ненад Николић издваја два битна сегмента жеље као теоријског оквира интерпретације жеље и приповедања: 1) жеља представља недостатак; 2) жељом треба управљати.

Другим речима, Кастриране јуноше показују како жеља и сродни појмови — страст, екстаза, задовољство, фантазије, на једној, и страх, потискивање, савладавање, порицање, на другој страни — утичу на обликовање и односе ликова, времена, простора, догађаја и приповедања, односно како се обликују и прихватају од стране читалаца и друштвених норми.

Оно што фасцинира јесте методолошки приступ који Ненад Николић изграђује и спроводи својим радом. Иако је у основи (методолошко-терминолошкој) теорија Питера Брукса она се ингениозно повезује са Бахтиновим ставовима о хронотопу и жанру као и Штанцловим наратолошким тезама и теоријом рецепције. Намеће се утисак да по приступу рад увелико превазилази вредност грађе коју обрађује, односно, да су Видаковићеви романи само повод, а не циљ, једном занимљивом, превасходно теоријском концепту.

Сви наведени аутори оправдали су част коју им је Матица српска указала објављујући им прве књиге. Недостатке на које сам указивао не би требало да их обесхрабре јер потенцијал евидентно постоји. То пре свега важи за ауторе поезије и прозе, јер су Маријана Милошевић и Ненад Николић добро позната и афирмисана имена у свету критике.

Дејан МИЛУТИНОВИЋ

ЈОВИЦА АЋИН, рођен 1946. у Зрењанину. Пише песме, кратке приче и есеје, преводи с немачког, француског и енглеског. Објављене књиге: Унакрст дивљина памћења, 1970; Изазов херменеутике, 1975; Паукова политика, 1978; Шљунак и маховина, 1986; Поетика растројства, 1987; Дуге сенке кратких сенки, 1991; Поетика кривотворења, 1991; Уништити после моје смрти, 1993; Гатања по пепелу — о изгнанствима и логорима, 1993; Апокалипса Сад — нацрти о Божанственом маркизу, 1995; Лептиров сановник, 1996; Неземаљске појаве, 1999; Љуба Поповић — одисеја једне сенке, 2000; Лебдећи објекти, 2002; Ко хоће да воли, мора да умре, 2002; Мали еротски речник српског језика, 2003; Сеништа и други раскази (на македонском), 2005.

СТАНИСЛАВ БАРАЊЧАК (STANISŁAW BARAŃCZAK), рођен 1949. у Познању у Пољској. Од 1981. предаје пољску књижевност на универзитету Харвард у САД. Главни је уредник часописа *The Polish Review*. Један је од најзначајнијих савремених пољских песника и водећи је аутор тзв. Новог таласа. У његовој поезији доминирају етичка и политичка ангажованост и изузетан осећај за језик. За књигу *Хируршка прецизност* добио је 1999. године награду „Нике”, најзначајнију књижевну награду у Пољској. (А. Ш.)

ГОЈКО БОЖОВИЋ, рођен 1972. у Бобову код Пљеваља. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Подземни биоскоп*, 1991; *Душа звери*, 1993; *Песме о стварима*, 1996; *Архипелаг*, 2002. Књига афоризама: *Чекајући Кафку*, 1992. Књига критика: *Поезија у времену*, 2000. Приредио: *Антологија новије српске поезије*, 2005.

СВЕТЛАНА БОЈМ, слависта и компаратиста, професор словенских језика и књижевности и компаративне књижевности на Харварду (САД). Рођена у Лењинграду (данас Санкт Петербург), где је 1980. дипломирала на Лењинградском државном педагошком институту. Емигрирала је 1981. из Совјетског Савеза у САД. Магистрирала је 1983. на Бостонском универзитету, а докторирала на Харварду 1988. године. Објављене књиге: *Смрт под знацима навода: Културни митови о модерном песнику*, 1991; *Општа места: Митологија свакодневног жи-*

вота у Русији, 1994; Будућност носталгије (на српски преведено 2005), 2001; Космос (коаутор А. Баргос), 2001; Ниночка (роман), 2003.

БРАНИСЛАВА ВАСИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Пише есеје и критике, објављује у периодици.

МЛАДЕН ВЕСКОВИЋ, рођен 1971. у Земуну. Пише књижевну критику и есеје. Објављена књига: Размештање фигура, 2003.

ИВАНА ГАЂАНСКИ, рођена 1979. у Новом Саду. Биолог, пише научне радове и поезију, преводи с енглеског. Књига песама: Демони, 2003.

САВА ДАМЈАНОВ, рођен 1956. у Новом Саду. Пише прозу, критику и књижевноисторијске огледе. Књиге прозе: Истраживање савршенства, 1985; Колачи, Обмане, Нонсенси, 1989; Причке, 1994; Повести различне: лирске, епске, но највише неизрециве, 1997; Гло-солалија, 2001; Ремек-делца, 2005. Студије: Корени модерне српске фантастике, 1988; Кодер: историја једне рецепције, 1997; Ново читање традиције, 2002. Критике и есеји: Шта то беше млада српска проза?, 1990. Антологије: Граждански еротикон, 1987, 2005; Нова (постмодерна) српска фантастика, 1994; Нови Сад, земљи рај 1—2, (коаутор Л. Мустеданагић), 2003—2004; Постмодерна српска фантастика, 2004.

БОРЂЕ ДЕСПИЋ, рођен 1968. у Ужицу. Пише књижевну критику и огледе. Објављене књиге: Аксиолошки изазови, 2000; Спирални трагови — критике и есеји о српском песништву, 2005.

ЗОРАН ЂЕРИЋ, рођен 1960. у Бачком Добром Пољу. Пише поезију, књижевну критику и студије, преводи с пољског, руског и бугарског, приредио више песничких антологија. Књиге песама: Талог, 1983; Зглоб, 1985; Унутрашња обележја, 1991; Под старом липом, 1993; Одушак, 1994; Аз бо виде — азбучне молитве, 2002. Студије и критике: Сестра — књига о инцесту, 1992; Ватрено крштење, 1995; Море и мраморје — дневник путовања по Апулији, 2000; Анђели носталгије — поезија Данила Киша и Владимира Набокова, 2000; Данило Киш: ружа-песник-по/глед, 2002; Песник и његова сенка. Есеји о српском песништву XX века, 2005; Стварање модерног свијета (1450—1878) (коаутори Д. Гавриловић, З. Јосић), 2005.

БОРИСЛАВ ЂУРОВИЋ, рођен 1926. у Даниловграду. Социолог, објавио више стручних и научних радова. Објављене књиге: Трансформација большевичке партије након Октобра, 1969; Политика аграрних односа у совјетском друштву, 1976; Куда даље? Транзиција, демократија, реформе, 2005.

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ, рођен 1932. у Зрењанину. Историчар уметности. Објављене књиге: Српско сликарство у доба романтизма, 1973; Ђура Јакшић (коаутор Н. Кусовац), 1978; Новак Радонић, 1979; Ђока Миловановић, 1983; Српско црквено градитељство и сликарство новијег доба, 1987; Оплепац — храм светог Ђорђа и Маузолеј Карађорђевића, 1989; Међу јавом и мед сном — српско сликарство 1830—1870. године, 1992; Музеологија и заштита споменика културе, 1994; Сликарство Темишварске епархије, 1997; Урош Предић, 1998; Српски манастири у Банату, 2000; Мостови Миодрага Јовановића (разговарао М. Јевтић), 2001; Михаило Миловановић, 2001; Ђорђе Јовановић: 1861—1953, 2005.

МИРОСЛАВ ЈОСИЋ ВИШЊИЋ, рођен 1946. у Стапару. Пише поезију и прозу. Књиге песама: Азбука смеха, 1966; Осим света (за децу), 1978. Романи: Чешка школа, 1971; Роман о смрти Галерије (новела), 1974; Приступ у светлост, 1975; Одбрана и пропаст Бодрога у седам бурних годишњих доба, 1990; Приступ у кап и семе, 1992; Световно тројство, 1996; Приступ у починак, 1999; ТБЦ, 2002; Роман без романа, 2004; Док нас смрт не растави, 2004. Књиге приповедака: Лепа Јелена, 1969; Дванаест година, 1977; Квартет, 1994; Групни некролог и сличне приче, 1995; Нови години, 1998; Најлепше приче Мирослава Јосића Вишњића, 2002; О дуду и гробу — нових једанаест година, 2005; Стари и нови години, 2005. Књиге есеја, разговора, текстова, записа и полемика: Про/за 30, 1982; Моје бурне године, 1993; У другом кругу, 1995; Писац против Агенције, 1997; Дневник о Београду, 2001; Суданија, 2002; Ратна пошта (пролеће '99, e-mail), 2003; Бердан од дивана, 2005. Објавио речник Азбучник придева у српској прози двадесетог века, 1991, Антологију српских приповедача XIX и XX века, 1999, две књиге о сликару Коњовићу: Речима по платну света, 1978. и Столеће Милана Коњовића, 1998. У седам књига су му објављена Изабрана дела, 1995.

ДЕЈАН МИЛУТИНОВИЋ, рођен 1972. у Зајечару. Пише огледе и критику из области опште књижевности и теорије књижевности, објављује у периодици.

ЉИЉАНА ПАВЛОВИЋ-САМУРОВИЋ, рођена 1935. у Београду. Бави се књижевно-историјским и књижевно-теоријским истраживањима из области шпанске и хиспаноамеричке књижевности, као и темама из хиспанославистике. Објављене књиге: *Les lettres hispano-américaines au „Mercure de France"* (1897—1915), 1969; Дон Кихот Мигела де Сервантеса, 1982; Шпанска књижевност 1 — средњи век и ренесанса (коаутор Д. Солдатић), 1985; Лексикон хиспаноамеричке књижевности, 1993; Књига о Сервантесу, 2002. Приредила: Светлости Кордиљера. Антологија хиспаноамеричке поезије (1920—1972), 1974.

ФРАЊА ПЕТРИНОВИЋ, рођен 1957. у Новом Сланкамену у Срему. Пише прозу, есеје и књижевну критику. Романи: Мимезис, мимезис романа (коаутор Ђ. Писарев) 1983; Ткиво опсене, 1988; Извештај анђела, 1996; Последњи тумач симетрије, 2005. Књига есеја: Пред вратима раја (коаутор Ђ. Писарев), 2002.

БОРБЕ ПИСАРЕВ, рођен 1957. у Визићу у Срему. Пише прозу, есеје и књижевну критику. Романи: Мимезис, мимезис романа (коаутор Ф. Петриновић), 1983; Књиге народа лутака, 1988; Готска прича, 1990; Ковчег, 1992; Пописујући имена ствари, 1995; Завера близнакиња, 2000; Под сенком змаја, 2001; У срцу града, 2004; Поноћ је у соби успомена, 2005. Књиге прича: Књига господара прича, 1985; Мики Шепард: Страшне приче, 1990; Посланице из Новог Јерусалима, 1996; Бесмртници (изабране и нове приче), 2002. Књига есеја: Пред вратима раја (коаутор Ф. Петриновић), 2002.

ЈОВАН РАДУЛОВИЋ, рођен 1951. у Полачи код Книна. Пише прозу и драме. Књиге приповедака: Илинштак, 1978; Голубњача, 1980; Даље од олтара, 1988; Голубњача и друге приповијетке, 1989; Изабране приповијетке, 1995; Замка за зеца (за децу), 1998; У Исламу Грчком, 1999; Старе и нове приче, 2002; Идеалан плац, 2003; Нема Веронике и друге приче, 2005. Романи: Браћа по матери, 1986; Прошао живот, 1997. Драме: Голубњача, 1982; Учитель Доситеј, 1990. Књига документарно-прозних и есејистичких записа: По Српској Далмацији, 1995. Приредио Изабрана дела Владана Деснице и Мирка Кривошеје.

БИСЕРКА РАЈЧИЋ, рођена 1940. у Јелашници код Ниша. Пише есеје и радио драме, преводи с пољског, руског, чешког, словачког, бугарског и словеначког (Шимборска, Милош, Липска, Ружевић, Херберт, Мрожек, Гловацки, Кот, Колаковски, Загајевски, Барањчак, Гомбровић, Виткјевич, Анцејевски, Брандис, Лем и др.). Објављене књиге: Писма из Прага, 1999; Пољска цивилизација, 2003.

АНА РИСТОВИЋ, рођена 1972. у Београду. Пише поезију, преводи са словеначког. Књиге песама: Сновидна вода, 1994; Уже од песка, 1998; Забава за доконе кћери, 1999; Живот на разгледници, 2003.

ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ (TADEUSZ RÓŃEWICZ), рођен 1921. у Радомску (код Лођа у Пољској). Пољски песник, прозни и драмски писац. Студирао је историју уметности. Бавио се искључиво уметничким радом. Добитник је низа међународних и пољских награда. Више пута је кандидован и за Нобелову награду. Превођен је на све значајније језике и извођен у позориштима широм света. Највернији је поезији. Крајем прошле године је објавио збирку Излазак, из које преведене

песме потичу. Код нас је превођен од краја 50-их година (преводио га је Петар Вујичић, а после његове смрти Бисерка Рајчић). Открио је нову, аскетску форму поезије која носи његово име — ружевићевски стих. Извршио је велики утицај на низ песника у Пољској и у свету. Аутор је следећих песничких збирки: Немир, Црвена рукавица, Пет поема, Време које тече, Стихови и слике, Равница, Сребрни клас, Осмеси, Отворена поема, Треће лице, Et in Arcadia ego, Падање, Рељеф, Увек фрагмент, Мајка одлази, Професоров ножић, Сива зона, Излазак и др. (Б. Р.)

НАДА САВКОВИЋ, рођена 1956. у Новом Саду. Бави се компаративном књижевношћу, преводи с италијанског. Објављене књиге: Моје године са Милошевићем, 2002; Gli Angeli di Novi Sad, 2002; Војводина, културна баштина, 2003. Превела антологију Десет италијанских песника (са М. Огњановић), 2005.

ДОБРИВОЈЕ СТАНОЈЕВИЋ, рођен 1958. у Липама код Смедерева. Пише поезију, студије и књижевну критику. Књиге песама: Сократ вежба нестајање, 2001; Хорорскоп њежности, 2003. Студије: Форма или не о љубави, 1985; Реторика „Златног руна”, 2001; Стилистика „Златног руна”, 2002; Реторика поезије, 2004; Медији и начела дијалога, 2004; Збивање необичног догађаја, 2005.

ЈАСНА СТОЈАНОВИЋ, рођена 1963. у Београду. Бави се шпанском књижевношћу, пише радове из историје шпанске књижевности и компаратистике, преводи са шпанског и француског. Члан је Међународног удружења хиспаниста, Међународног удружења сервантиста и Удружења књижевних преводаца Србије. Објављена књига: Сервантес у српској књижевности, 2005.

МАРКО СТОЈКИЋ, рођен 1981. у Смедереву. Студира медицину, пише песме, објављује у периодици.

АЛЕКСАНДАР ТИШМА (Хоргош, 1924 — Нови Сад, 2003). Писао поезију, прозу и есеје, преводио с немачког и мађарског, био академик. Књиге песама: Насељени свет, 1956; Крчма, 1961; Насељени свет, Крчма и остало, 1987; Песме и записи, 2001. Књиге приповедака: Кривице, 1961; Насиље, 1965; Мртви угао, 1973; Повратак миру, 1977; Школа безбожничтва, 1978; Без крика, 1980; Хиљаду и друга ноћ (избор), 1987; Искушења љубави, 1995; На краткој возњи, 1997; Око своје осе, 2001; Најлепше приповетке Александра Тишме (приредио М. Савић), 2001. Романи: За црном девојком, 1969; Књига о Бламу, 1972; Употреба човека, 1976; Бегунци, 1981; Вере и завере, 1983; Капо, 1987; Широка врата, 1989; Које волимо, 1990; Дан одлагања, 1997. Књига путописа: Другде, 1969. Дrame: Дозвољене игре, 2000.

Књиге есеја, дневника, интервјуа: Пре мита, 1989; Дневник 1942—1951: (Постајање), 1991; Шта сам говорио (приредио Љ. Андрић), 1996; Se|aj se ve|krat na Vali (аутобиографија), 2000; Дневник 1942—2001, 2001.

МАРИЈА ЦУНИЋ-ДРИЊАКОВИЋ, рођена 1954. у Београду. Преводи с француског (Луј-Жан Калве, Рат међу језицима, 1995; Жак Муржон, Људска права, 1998; Пјер Бирне, Љубав, 1999; Евгеније Јуришић, Судски процес Тито-Михаиловић, 2000; Лисјен Февр, Борба за историју, 2004), а приказе, огледе и студије објављује у домаћим и француским часописима.

АЛЕКСАНДАР ШАРАНАЦ, рођен 1974. у Крагујевцу. Пише поезију и преводи с пољског и енглеског. Књиге песама: Алеја часовника (коаутор Н. Живановић), 1998; Словенске сени, 1998; Преци говоре, 2001; Девине мудре и луде, 2002.

ЈОЗЕФ ШКВОРЕЦКИ (JOSEF ŠKVORECKÝ), рођен је 1924. године. у Находу (у Судетима у Чешкој). Један од најпознатијих чешких прозних писаца. У младости се бавио цез музиком. После 1968. године емигрирао је у Канаду, где је предавао енглеску и америчку књижевност. Објављивао је у Чешкој и у самиздату. Веома плодан и превођен писац. Створио веома оригиналан стил писања. Добитник низа престижних награда. Кандидат за Нобелову награду. Главна дела: Кукавице, Бас-саксофон и друге приче о цезу, Из живота чешког друштва, Инжењер људских душа: осврт на старе теме о животу, женама, судбини, сањарењу, радничкој класи, уходама, љубави и смрти, Оклопни батаљон: фрагменти из доба култа личности, Миракл: политички кримљ, Сјајна сезона: текст о најважнијим стварима у животу, Две легенде, Једна Дворжакова љубав и др. Сва поменута дела преведена су на српски и хрватски, нека доживела и више издања. (Б. Р.)

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

САДРЖАЈ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ
Година 181, књига 476

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Дејан Медаковић, Госпођица Ана	5
Драго Кекановић, Буђење у шуми	9
Никола Вујчић, Додиривање	22
Дара Секулић, Записи о биљкама	24
Ђорђе Нешић, Молитве и поруге	32
Здравко Крстановић, Чика Миланче	37
Анђелко Анушић, Славите црва у својој јабуци	43
Милош Кордић, Наша београдска столица	48
Небојша Деветак, Још се селимо	54
Ђорђе Оцић, Стара прича	58
Ђорђе Брујић, Промијенимо град	65
Соња Крстановић, Жути град	69
Слободан Милеуснић, Плава шклоца или зелена књига	74
Гинтер Грас, Дванаест песама	81
Миро Вуксановић, Сат	293
Ранко Рисојевић, Дијана	301
Слободан Зубановић, Очувани документи	314
Милан Орлић, Писма пријатељима	318
Срба Игњатовић, Пет песама и два записа	323
Алис Манро, Бекство	328
Лаза Лазич, Бусен црнице	361
Зоран М. Мандић, Бока	368
Милутин Мишовић, Опака нула	372
Миодраг Петровић, Дрвене коцкице	374
Саид, Ова животиња које нема	387
Ото Фењвеш, Америчке импровизације	398
Андрија Радуловић, Четири песме	405
Драгомир Попноваков, Бегешар	597
Тања Крагујевић, Меки повез	619
Доброслав Смиљанић, Мајстори-међаши	626
Бошко Ивков, Звезда Биоскопа у сазвезђу детињства	630

Селимир Радуловић, О тајни ризничара свих суза	642
Гордана Ђилас, Златни кавез	652
Светлана Поровић-Михајловић, Месингани ексер	657
Златко Васић, Деведесете	669
Борис Сладаковић, Три песме	672
Живорад Недељковић, Акварели	805
Мирослав Јосић Вишњић, Прича о логорима	810
Добривоје Јевтић, Савршен рад	820
Ина Кабиш, Прво чудо	827
Света Литвак, Колекција	837
Александар Шево, Скице III	842
Иван Вишевски, Стране	847
Јовица Аћин, Месец дана позитиван	1017
Ана Ристовић, Страхови	1030
Ђорђе Писарев, Колекционар	1035
Фрања Петриновић, Принудни управник пијачних страсти	1042
Тадеуш Ружевић, Шта с тим што у сну	1050
Јозеф Шкворецки, Реакционар Кон	1054
Станислав Барањчак, Хируршка прецизност	1057
Марко Стојкић, Танталово воће	1061
Ивана Гађански, Три песме	1065

ОГЛЕДИ

Драган Стојановић, Између астралног и сакралног. „Santa Maria della Salute” Лазе Костића	90
Душан Иванић, На маргинама „Лирических пјенија” Јована Дошенивића	126
Радивоје Микић, О композицији романа „Прољећа Ивана Галеба”	133
Душан Маринковић, Станко Кораћ — апорија једне научне биографије	141
Ијан Ват, Ренесансни индивидуализам и противреформација	409
Јован Попов, Фигуре чаробњака: људска, божанска, демонска	
Немања Радуловић, Стојковићев „Кандор” као иницијацијски роман	447
Јелена Живић, Поступци и загонетке уметничког казивања. Проза Момчила Настасијевића	456
Жан Старобински, Два есеја (Успомена на Троју и „Мачке” Шарла Бодлера)	674
Драган Проле, Повесне претпоставке филозофије повести	721
Владета Јеротић, Милан Ракић и религија	849
Горан Максимовић, Позоришна тематика и путујући глумци у приповиједној прози Стевана Сремца	895
Љиљана Павловић-Самуровић, Сервантесов „Дон Кихот” данас — Проучавање и вредновање	1068
Јасна Стојановић, Сервантесов „Дон Кихот” и друштвени романи Јакова Игњатовића	1089
Борислав Ђуровић, Мултикултурализам и мањинско питање	1107

СВЕДОЧАНСТВА

Миливој Сребро, Гласови из шупље стијене	168
Миро Вуксановић, Шест кључних речи	197
Душан Глишовић, Бомбардовање Београда 1941. у делима Захер-Мазоха, Чокора и Брехта	200
Драгана Бајић, Шпанске и хиспанске књижевне награде	211
Милета Аћимовић Ивков, Камелеонско прилагођавање (Разговор са Јованом Радуловићем)	228
Драгољуб Р. Живојиновић, Једно поређење	487
Славенко Терзић, Велики научни и културни подухват	490
Радован Поповић, Растко Петровић — post mortem	495
Персида Лазаревић ди Бакомо, Књижевне награде у Италији	510
Ђорђе Рандељ, Једна младост у Румунији (Разговор са Јоаном Флором)	518
Милован Данојлић, Моје награде	731
Драган Недељковић, Вето на неслогу!	733
Славко Гордић, Одлазак Чедомира Мирковића	747
Чедомир Мирковић, Узгред	750
Тако је говорио Старобински (Разговор Мишел Газије са Жаном Старобинским)	752
Миро Вуксановић, Дневнички бројчаник о наградама једној књизи	907
Божидар Ковачек, Милан Кашанин и Матица српска	929
Миливој Ненин, Писма Милана Кашанина Тихомиру Остојићу	938
Борис Парамонов, Ванкњижевни утисци из Москве	951
Сергеј Гандлевски, Мотиви детињства	956
Драгиња Рамадански, Потреба за задивљеношћу (Разговор са Светом Литвак)	960
Александар Тишма, Писма Соњи	1129
Јован Радуловић, Сто година од рођења Владана Деснице	1148
Мирослав Јосић Вишњић, О наградама, сад ја причам	1161
Нада Савковић, Заводљивост спорог ритма сећања (Разговор са Светланом Бојм)	1165

КРИТИКА

Горан Максимовић, Антологија српских приповједача из Хрватске (Душан Иванић, Приповијетка српских писаца из Хрватске)	236
Миодраг Матицки, Узорна књига „новог историзма” (Предраг Палавестра, Некрополе)	241
Предраг Бјелошевић, Нове странице историјског романа (Ранко Рисојевић, Босански целат)	249
Душан Иванић, Шафарикова историја српске књижевности на српском (Павел Јозеф Шафарик, Историја српске књижевности)	252
Велимир Секулић, Завичајне ријечи (Ђорђе Нешић, Лук и вода: завичајни рјечник)	258

Радоје Симић, Песничко надахнуће и језичка материја (Јасна Мелвингер, Модерна и њена мимикрија у постмодерни) .	262
Миљко Шиндић, Без права на ћутање (Предраг Лазаревић, Преокупације)	264
Небојша Деветак, Антологија са трагом ауторског печата (Анђелко Анушић, Јадова јабука)	267
Миливој Ненин, Искошена прича о српским писцима (Радован Поповић, Посвете српских писаца)	269
Емилија Џамбарски, Филозофски аспекти глобализације (Никола Кајтез, Цивилизација у служби зла. Генеалогичка глобализација)	273
Славко Гордић, Лексикографско-поетска картографија Мира Вуксановића (Миро Вуксановић, Семол земља)	528
Зоја Карановић, Динамика жанровских преплитања (Снежана Самарџија, Пародија у усменој књижевности)	533
Витомир Вулетић, Прича је свитање језика (Драган Копривица, Приватни симпозијум)	542
Невена Варница, Духовни друг Иве Андрића (Никша Стипчевић, Андрићев Гвичардини)	548
Зоран Ђерић, Апологија модерног песништва (Роберт Г. Тили, Помоћни (без)излаз)	550
Светлана Томин, „Хронике” грофа Ђорђа Бранковића и њихови извори (Јелка Ређеп, Генеза Хроника грофа Ђорђа Бранковића; Гроф Ђорђе Бранковић, Хронике. Антологија)	556
Миодраг Матицки, О настајању националне свести и књижевности Муслимана (Станиша Тутњевић, Национална свест и књижевност Муслимана. О појму муслиманске/бошњачке књижевности)	560
Дејан Милутиновић, Плурализам књижевних теорија: изазов или претња (Књижевне теорије XX века, зборник радова) .	563
Драган Тасић, Језик, место критичког сусрета (Јован Пејчић, Књижевни свет — критичка свест)	573
Ненад Николић, Историја између трагедије и мелодраме (Јован Стерија Поповић, Жалостна позорја, књига друга)	579
Јован Попов, Постструктуралистичка тематска критика (Жан Старобински, Живо око)	758
Стојан Ђорђевић, Анимирана нарација (Немања Ротар, Последња ноћ на Леванту)	762
Миливој Ненин, Посвећеност Црњанском (Недељко Јешић, Млади Црњански)	766
Срђан Дамњановић, Херменеутика и стваралаштво (Ристо Тубић, Књижевност и историја)	772
Наталија Лудошки, Полидисциплинарно сагледавање дела Тодора Манојловића (Зборник радова Живот и дело Тодора Манојловића)	777
Радослав Ераковић, Нова тумачења статуса мањинских књижевности (Зборник радова Књижевност на језицима мањина)	780

Јован Н. Стриковић, Смисао нашег постојања (Жарко Аћимовић, Камене песме)	784
Драгомир Попноваков, Књига о лепој младости (Ђорђе Рандељ, Село моје мало)	786
Гордана Ђилас, Хроника прошлих дана (Сава Дамјанов, Лидија Мустеданагић, Нови Сад, земљи рај 2)	790
Марта Фрајнд, Класицистичка суздржаност есеја (Јован Христић, Изабрани есеји)	969
Срђан Дамњановић, О неспокојству историјског сазнања (Ксенија Марицки Гађански, О миту и религији: огледи и критике)	975
Чедомир Попов, Прологомена за сумрак Европе (Сава Живанов, Русија и раскол Европе)	979
Младен Весковић, Лоша рутина (Зоран Ђирић, Gang of four)	982
Љиљана Пешикан-Љуштановић, Тужне комедије Зорана Божовића (Зоран Божовић, Бомба у позоришту и друге комедије)	985
Ненад Николић, Движенија тајнога уда поетическог (Граждански еротикон: Еротске странице српске књижевности XVIII и почетка XIX века)	988
Радојка Вукчевић, Сјећање и мјесто у књизи „Барка Светог Петра” Гара Јовановића (Гаро Јовановић, Барка Светог Петра)	993
Бранислава Васић, Магија писања (Пол Остер, Пророчка ноћ)	998
Анђелко Ердџанин, Језик који сања (Петко Војнић Пурчар, У недоглед)	1002
Гојко Божовић, Све боје: црно (Милан Ђорђевић, Црна поморанца)	1175
Ђорђе Деспић, У срцу постмодерне мистификације (Ђорђе Писарев, У срцу града)	1177
Младен Весковић, Превредновање једног мита (Миленко Пајић, Мерилин — вечити симбол страсти)	1181
Зоран Ђерић, Успешна песничка синтеза (Јасна Мелвингер, Возелница)	1184
Миодраг Јовановић, Гледати и видети (Олга Микић, Српско сликарство 18—20. века)	1188
Бранислава Васић, Последњи осврт на српски постмодернизам? (Сава Дамјанов, Постмодерна српска фантастика)	1191
Сава Дамјанов, Књижевна фантастика као „задовољство у тексту” (Просветина књига фантастичне приче)	1194
Марија Цунић-Дрињаковић, Нова осветљења Аполинеровог дела (Михаило Павловић, Мој Аполинер/Мон Apollinaire)	1196
Добривоје Станојевић, Од читања до разумевања (Милена Стојановић, Књижевни врт Борислава Пекића)	1200
Дејан Милутиновић, Млади писци, прве књиге (Јелена Савић, Експлозивне трунчице; Оливера Скоко, Пераст — Амстердам; Маријана Милошевић, Читање, у огледалу; Ненад Николић, Кастриране јуноше)	1204
Бранислав Карановић, Аутори Летописа	279, 583, 794, 1004, 1208